ΠΑΥΛΟΥ Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κυρ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
026000061311

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟ

15593
ΚΥΡ

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

(ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ)

22-24

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1986

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αρ. Εισ. 1070.

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Δεν τολμώ να πω πως οι σημειώσεις αυτές μπορούν να υποκαταστήσουν τα ειδικά συγγράμματα για την Ψυχολογία της Προσωπικότητας. Απλώς αποτελούν βοήθημα για τις εξετάσεις.

Είναι αλήθεια ότι κατά τη διάρκεια των μαθημάτων έκανα ό,τι μπορούσα για να πλουτίσω τις γνώσεις των φοιτητών και τις δικές μου.

Δεν γνωρίζω πόσο βοηθήθηκαν και πόσο η επιλογή του μαθήματος μου αυτού τους δικαίωσε. Η προσέλευσή τους στις παραδόσεις είναι ένα στοιχείο που δείχνει πως η προσπάθεια δεν πήγε χαμένη.

Οι φοιτητές που δεν ήταν παρόντες στις παραδόσεις, θα πάρουν μια γεύση των μαθημάτων με τις σημειώσεις αυτές, που βέβαια σε καμιά περίπτωση δεν αποδίδουν το ζωντανό λόγο και διάλογο μέσα στην αίθουσα.

Προσπάθησα να παρουσιάσω τη σειρά των μαθημάτων όσο το δυνατόν πιό απλά και κατανοητά, επειδή πιστεύω πως το μάθημα αυτό ιδιαίτερα, πρέπει να δίνει και κάποιο εφόδιο για την ίδια τη ζωή.

Π.Α. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

		Σελ.
	Πρόλογος	1
1.	ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	7
1.1.	Ψυχολογία και Ψυχολογία της Προσωπικότητας	7
1.2.	Η εμφάνιση της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας ...	8
1.3.	Η ετυμολογία του όρου "προσωπικότητα"	9
1.4.	Η χρήση του όρου "προσωπικότητα"	11
1.4.1.	Η χρήση του όρου "προσωπικότητα" στην καθημερινή ζωή	11
1.5.	Η επιστημονική χρήση του όρου "προσωπικότητα"...	13
1.5.1.	Ορισμοί της προσωπικότητας	15
1.5.2.	Το φιλοσοφικό υπόβαθρο των ορισμών	21
1.6.	Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας	22
1.6.1.	Μοναδικότητα και διαφοροποίηση	22
1.6.2.	Σταθερότητα και αστάθεια της προσωπικότητας	25
1.6.3.	Ομαλή και παθολογική προσωπικότητα	27
1.6.4.	Αυτοσυνείδηση της προσωπικότητας	32
2.	Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ	36
2.1.	Επιστήμες που δίνουν υλικό για την μελέτη της προσωπικότητας	39
2.2.	Σκοποί της μελέτης της προσωπικότητας	40
2.3.	Η σχετικότητα της γνώσης της ανθρώπινης προσωπικότητας	42
2.4.	Τρόποι προσέγγισης της προσωπικότητας	47
3.	ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ	53
3.1.	Ψυχοσωματική - ομοιόσταση	53

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σελ.

3.2. Η πορεία προς την ωρίμανση 55

3.3. Η φυσιολογική σύσταση του ανθρώπου και ο εγκέφαλος 58

3.4. Η συμβολή του νευρικού συστήματος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας 59

3.5. Το ενδοκρινικό σύστημα 61

3.6. Γενετικοί παράγοντες και προσωπικότητα 63

3.7. Κληρονομικότητα και προσωπικότητα 69

3.8. Ορμές-ανάγκες και προσωπικότητα 73

4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ 77

4.1. Το φυσικό περιβάλλον 77

4.2. Το οικογενειακό περιβάλλον 79

4.2.1. Η σημασία της οικογένειας για την εξέλιξη της προσωπικότητας 79

4.2.2. Για ποιούς λόγους η επίδραση της οικογένειας είναι αποφασιστική 82

4.2.3. Το οικογενειακό "κλίμα" 89

4.2.4. Οικογένεια και κοινωνική τάξη 92

4.2.5. Οικογένεια και κοινωνική επιτυχία 94

4.3. Το σχολείο 95

4.4. Οι ομάδες συνομηλίκων 96

4.5. Ο πολιτισμός ως στοιχείο διαμόρφωσης της προσωπικότητας 99

4.5.1. Γενικά 99

4.5.2. Η βίωση του πολιτισμού 102

4.5.3. Αξίες του πολιτισμού και προσωπικότητα 103

4.5.4. Άλλα πολιτιστικά στοιχεία που επηρεάζουν την προσωπικότητα 106

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σελ.

5. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ 113

6. ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ 118

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 124

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

[illegible] ..... [illegible]

[illegible] ..... [illegible]

[illegible] ..... [illegible]

[illegible] ..... [illegible]

3.2. [illegible] .....

3.3. [illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] ΣΤΗΝ [illegible] ΤΗΣ

[illegible] .....

[illegible] ΤΟ [illegible] .....

[illegible] ΤΟ [illegible] .....

[illegible] ΤΗΣ [illegible] ΓΙΑ ΤΗΝ [illegible]

[illegible] .....

[illegible] ΟΠΟΙΟΣ [illegible] ΤΗΣ

[illegible] .....

[illegible] "[illegible]" .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] ΣΤΟ [illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

[illegible] .....

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.

1.1. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ψυχολογία είναι η επιστήμη της συμπεριφοράς του ανθρώπου (μια και δεν μας ενδιαφέρει τουλάχιστον στη σειρά των μαθημάτων αυτών η ψυχολογία των ζώων). Ο όρος Ψυχολογία είναι πολύ σχετικός, διότι είναι λόγος περί ψυχής. Τι είναι όμως ψυχή; Ακόμα περισσότερο: τί είναι άνθρωπος; Μ'αυτόν ασχολούνται πολλές Επιστήμες και όμως ελάχιστα γνωρίζουμε τι ακριβώς είναι. Προσπαθώντας να αναλύσουμε τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου είναι σα να μαντεύουμε το σχήμα ενός παγόβουνου μέσα στο νερό βλέποντας μόνο το 1/10 του όγκου του, που βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια του νερού.

Την Ψυχολογία της προσωπικότητας δεν ενδιαφέρει η συμπεριφορά του ανθρώπου σε ειδικές περιπτώσεις ή κάτω από ειδικές συνθήκες αλλά ο άνθρωπος σαν αιώνιο βιολογικό ον, παντού και πάντοτε. Οι διάφορες ιδεολογίες παρατηρούν τον άνθρωπο από τη δική τους σκοπιά και για εξυπηρέτηση της δικής τους δομής. Την επιστήμη όμως την ενδιαφέρει η παγκοσμιότητα του ανθρώπου, η ψυχοσωματική του υπόσταση και μελέτη του σαν ενιαίου όντος.

Η μελέτη και γνώση της προσωπικότητας βοηθάει στην κατανόηση της συμπεριφοράς, όμως προσωπικότητα και συμπεριφορά δεν είναι ταυτόσημα. Προσωπικότητα δεν είναι η ίδια η συμπεριφορά αλλά κάτι που εκφράζεται με τη συμπεριφορά. Η προσωπικότητα είναι κάτι που υπάρχει, κάτι που πρέπει να θεωρείται σαν όρος της συμπεριφοράς. Προσωπικότητα είναι ένα

θεωρητικό "κατασκεύασμα" για την ερμηνεία της συμπεριφοράς (Hermann, T. 1976[3] σελ. 57).

1.2. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ο όρος Ψυχολογία είναι ευρύς και περιλαμβάνει κανόνες που αφορούν όλους τους ανθρώπους, όμως οι άνθρωποι μολονότι έχουν κοινά χαρακτηριστικά του είδους τούς έχουν και χαρακτηριστικά που διακρίνουν τον ένα άνθρωπο από τον άλλο και η ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου αποτελεί ένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ανθρώπινου είδους. Από το γεγονός αυτό ξεπήδησε η ανάγκη μελέτης του κάθε ατόμου, του κάθε π ρ ο σ ώ π ο υ με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ο νέος κλάδος της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας. Η εξέλιξη της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας ως ιδιαίτερου κλάδου της Ψυχολογίας έγινε ανεξάρτητα από την εξέλιξη των άλλων κλάδων και αναπτύχθηκε συστηματικά ως μέρος της κλινικής παρατήρησης, με κύριους εκπροσώπους τους Γάλλους γιατρούς του 19ου αιώνα Charcot και Janete. Οι επιστήμονες αυτοί έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη και θεραπεία ανθρώπων με διαταραγμένη προσωπικότητα και εντελώς ιδιαίτερα για μια κατηγορία διαταραχής που ήταν πολύ κοινή την περίοδο αυτή, την υστερία. Λίγο αργότερα ο S. Freud ανέλαβε τη μελέτη της προσωπικότητας του ανθρώπου με σκοπό να την κατανοήσει και να θεραπεύσει τις ελλείψεις της. Με τις μελέτες του τράβηξε πολλούς επιστήμονες γύρω του, πολλοί από αυτούς συμφωνούσαν με τις ιδέες του ενώ άλλοι, όπως οι C. Jung και A. Adler διεφώνησαν και τελικά διέκοψαν τη συνεργασία τους και ανάπτυξαν δικές τους θεωρίες και μεθόδους έρευνας. Άσχετα από τις κατοπινές εξελίξεις η

πρώτη συστηματική μελέτη της προσωπικότητας από Ψυχολογική σκοπιά άρχισε από τον Freud.

1.3. Η ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Η λέξη "προσωπικότητα" δεν υπάρχει στην αρχαία ελληνική γραμματεία και φαίνεται πως είναι μάλλον μεσαιωνική. Όμως η λέξη προσωπείο χρησιμοποιούνταν στο αρχαίο θέατρο. Φαίνεται ότι η ρίζα της βρίσκεται στην αρχαία ελληνική γλώσσα: πρόσω-ὤψ, ο ὤψ-ὠπός=η όψη, η θέα ή ακόμα από τις λέξεις πρός και όπωπα (=είδα), από όπου βγαίνει η λέξη πρόσωπο.

Η σημασία της λέξης "πρόσωπο" έχει ολόκληρη ιστορία. Όταν αναφέρεται στον άνθρωπο σημαίνει την υπόσταση ή τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου, αρκεί να θυμηθούμε μερικές καθημερινές λέξεις και εκφράσεις όπως: "αυτοπροσώπως" (=ο ίδιος), "προσωποκράτηση", "προσωπολατρεία", "προσωποπαγής", "προσωπική εργασία", "προσωπολημψία", "προσωπικός", "ψαιδρό πρόσωπο", "το πρόσωπο είναι σπαθί", "φάνηκε το αληθινό του πρόσωπο", "νομικό πρόσωπο". Το πρόσωπο είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Γύρω από τη λέξη "πρόσωπο" ήδη από τον δεύτερο μ. Χ. αιώνα δημιουργήθηκε μια ολόκληρη θεολογική και φιλοσοφική διαμάχη και φιλολογία (Herrmann, 1976, sel. 21).

Οι ευρωπαϊκές γλώσσες πήραν τον λατινικό τύπο persona (=πρόσωπο) και τον πολιτογράφησαν με μικρή προσαρμογή: Persönlichkeit, Personality, Personalité.

"Persona" στα λατινικά σημαίνει τη μάσκα των ηθοποιών και συνδέεται ετυμολογικά με τα ετρουσκικά "Phersu" και την ελληνική "πρόσωπον". Εικάζεται ότι και η λέξη "persona" κα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τάγεται από το λατινικό per-sonare που σημαίνει "δια του ήχου" και κατά μια άλλη έκδοχή "per-seuna" (=κατά μονάδα, καθ' εαυτή) (Hofstätter, P.: Psychologie, Fischer, σελ. 232).

Η λέξη "persona" παρουσιάζεται στον Κικέρωνα τουλάχιστον με τέσσερις σημασίες και δείχνει:

1. Τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται κάποιος μπροστά στους άλλους, πρώτα στο θέατρο και μετά στη ζωή.
2. Το ρόλο που παίζει κανείς στη ζωή.
3. Το σύνολο των προσωπικών χαρακτηριστικών που εκδηλώνονται στην εργασία κάποιου, την τυπική συμπεριφορά και,
4. την ιδιαιτερότητα και την αξιοπρέπεια κάποιου (Herrmann, T. 1976, sel. 20).

Ακριβώς τον όρο "persona" χρησιμοποιεί ο C.G. Jung σαν ειδική έκφραση που σημαίνει μια μάσκα πίσω από την οποία κρύβεται η ατομικότητα του κάθε ανθρώπου.

Όπως η μάσκα που παραμένει αμετάβλητη στο θέατρο των αρχαίων και το ιαπωνικό θέατρο No, κατά τον ίδιο τρόπο παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητο το "εσωτερικό" πρόσωπο του ανθρώπου δηλαδή η προσωπικότητά του. Μάσκες βλέπουμε και στις ιεροτελεστίες πολλών ειδωλολατρικών φυλών. Τα χαρακτηριστικά της μάσκας που μεταφέρονται στην προσωπικότητα δείχνουν σε γενικές γραμμές: 1. Ότι είναι σταθερές και αμετάβλητες σε όλη τη διάρκεια του ρόλου (=της ζωής). 2. Οι χαρακτήρες που παρουσιάζουν δεν υπερβαίνουν τους δώδεκα. 3. Με τη θέα τους δημιουργούν την εντύπωση μιας προσδοκίας που ανταποκρίνεται στο ρόλο του φορέα της. 4. Δείχνουν την εικόνα του φορέα, ο οποίος από τις καθημερινές συνθήκες της ζωής καταλή-

γει σε έναν τύπο ανθρώπινης ύπαρξης που ισχύει γενικά (Hofstätter, P.: Psychologie, σελ. 224).

Στην εκκλησιαστική φιλολογία και ιδιαίτερα τη δογματική τόσο στην Ανατολική όσο και στη Δυτική Εκκλησία η λέξη πρόσωπο χρησιμοποιήθηκε για τον καθορισμό του τριαδικού δόγματος (τρία πρόσωπα, μία ουσία) και κατά τον ίδιο τρόπο μπήκε στην αγγλοσαξωνική περιοχή με τις λέξεις πρόσωπο (person), προσωπικός (personal) και προσωπικότητα (personality) (Interpersonal Enc. of Psychiatry, Psychology and Neurology Nr. 8 σελ. 285).

1.4. Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

1.4.1. Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

α. Θετικά

Θετικά χρησιμοποιείται η λέξη προσωπικότητα για να τονίσει τα χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου που εκδηλώνονται σε έναν τομέα της καθημερινής ζωής και γίνονται αποδεκτά. Η "Αυτός, λέμε είναι μια μεγάλη πολιτική ή θρησκευτική ή καλλιτεχνική προσωπικότητα" ή είναι "από τις σύγχρονες προσωπικότητες" ή "έχει ισχυρή προσωπικότητα" όταν θέλουμε να τονίσουμε τη δύναμη της θέλησης ενός ανθρώπου.

"Έχω δική μου προσωπικότητα" υποστηρίζουν πολλοί που αντιδρούν στην ισοπέδωση και την υποταγή. Ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται όταν θέλει κάποιος να εξάρει μεγάλες φυσιογνωμίες στον πολιτικό, θρησκευτικό, πολιτιστικό, οικονομικό ή στρατιωτικό τομέα.

Με την έκφραση "προσωπικότητα" υπογραμμίζουμε όχι τις ιδιότητες αλλά την παρουσία ενός σημαντικού προσώπου που δια-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φέρει από τον κοινό, τον συνήθη ή τον τυχαίο μέσο άνθρωπο. Λέγοντας "έχει προσωπικότητα" δίνουμε έμφαση στο ιδιαίτερο στυλ ζωής, στον τρόπο δράσης, στις μεθόδους και στους ιδιαίτερους τρόπους επιβολής και προβολής. Η έκφραση "ισχυρή προσωπικότητα" δείχνει την σχηματισμένη προσωπικότητα, που είναι προσανατολισμένη σε σαφή τρόπο ζωής. Η "σταθερή προσωπικότητα" είναι αυτή που εμπνέει εμπιστοσύνη και κατά κάποιο τρόπο εκτιμάται. Η "ηγετική προσωπικότητα" υποδηλώνει φυσιογνωμίες της καθημερινής ζωής που "εξέχουν", "δεσπόζουν" σε κάποιον τομέα της ζωής, είναι κοινωνικά στελέχη πρώτου μεγέθους, αποτελούν σταθμούς και σημαδεύουν μια εποχή σε μικρές ή μεγάλες κοινωνικές ομάδες. Τα πρόσωπα αυτά έχουν μια ιδιαίτερη "ακτινοβολία" και επηρεάζουν ειδικές πολιτιστικές περιοχές όπως της Πολιτικής, της Θρησκείας, της Οικονομίας, των Γραμμάτων, της Τέχνης κτλ.

β. Αρνητικά

Πάρα πολλές φορές η λέξη προσωπικότητα χρησιμοποιείται με αρνητικές σημασίες, αρκεί να αναφέρουμε: 1. Τον άνθρωπο "χωρίς προσωπικότητα" που δείχνει πραγματική ανυπαρξία προσωπικότητας (διανοητικά ανάπηρος άνθρωπος) ή την κατηγορία των ανθρώπων που είναι ασταθείς, ανίκανοι* κτλ.

---

*Σημ. Τον 6ο μ. Χ. αιώνα υποστηρίζει ο Boethius το περίφημο "persona est substantia individua rationalis naturae" που δεν χρησίμευε μόνο για τους σχολαστικούς των μετέπειτα αιώνων, αλλά αποτελεί πρόδρομο στις μετέπειτα θέσεις της Ψυχοπαθολογίας που υποστηρίζει ότι εφόσον ένα άτομο δεν μπορεί να κάνει χρήση της λογικής (λόγω ανικανότητος) δε θεωρείται προσωπικότητα (Hofstätter, σελ. 224). "Κάθε άνθρωπος που μετέχει στον πολιτισμό και μπορεί να χρησιμοποιεί τρόπους σκέψης και δράσης που του προσφέρει το περιβάλ-

2. Την "αδύνατη προσωπικότητα" που αναφέρεται σε άβουλα άτομα, σε ανθρώπους που "φέρονται και άγονται" από άλλους, και γίνονται υποχείρια άλλων ανθρώπων. 3. Τη "σκοτεινή προσωπικότητα" που χρησιμοποιείται για επικίνδυνους ανθρώπους (ή γνωστούς) που δεν εμπνέουν καμιά εμπιστοσύνη. 4. Τη " διαταραγμένη προσωπικότητα" που χαρακτηρίζει ανθρώπους με ψυχικά τραύματα σημαντικά, με κενά στην εξέλιξή τους, με κλίσεις και τάσεις ακίνδυνες ή επικίνδυνες για το κοινωνικό σώμα που καθιστούν όμως το άτομο δυστυχισμένο.

γ. Ασχετες και παραπλανητικές χρήσεις

Επειδή ο όρος προσωπικότητα συνήθως χρησιμοποιείται με τη θετική του σημασία ορισμένοι διαφημιστές τον χρησιμοποιούν για άψυχα αντικείμενα ή είδη καθημερινής χρήσης και κατανάλωσης. Ακούμε λ.χ. για αυτοκίνητα με προσωπικότητα (!!) τσιγάρα, καλλυντικά με ...ξεχωριστή προσωπικότητα. Εξυπακούεται ότι τέτοιου είδους χρήσεις δεν έχουν καμιά σχέση με την Ψυχολογία της Προσωπικότητας και απευθύνονται στην ψυχολογία του καταναλωτή για λόγους οικονομικούς.

1.5. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Πρέπει από την αρχή να σημειωθεί ότι δεν συμφωνούν όλοι οι ερευνητές με το ακριβές αντικείμενο της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας. Πολλοί με τον όρο "προσωπικότητα" εννοούν εντελώς διαφορετικά πράγματα και τούτο διότι ξεκινούν από διαφορετική βάση και χρησιμοποιούν διαφορετική μέθοδο προσέγγισης. Ορισμένοι ενδιαφέρονται για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εξελίσσεται μια προσωπικότητα, την εσωτερική

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οργάνωσή της, το σύστημα ή την αφαίρεση της συμπεριφοράς. (Herrmann 1979, σελ. 19).

Όχι μόνο όταν άρχισαν οι πρώτες έρευνες και μελέτες για την προσωπικότητα αλλά ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός του τι είναι προσωπικότητα. Συνήθως παρατίθεται μια σειρά ορισμών που έχουν σχετική ακρίβεια και παραπέμπουν στις πρώτες προσπάθειες του G. Allport ο οποίος ήδη από το 1937 συγκέντρωσε περί τους 50 ορισμούς (Allport, G. 1959, σελ. 26κ.ε.).

Οι ορισμοί της προσωπικότητας και τα θέματα που συνδέονται με την έρευνά της και τις λειτουργίες της, διαφέρουν από συγγραφέα σε συγγραφέα. Υπάρχει μια σημαντική έκταση στους ορισμούς και επιπλέον μεγάλες διαφορές στον τονισμό ορισμένων στοιχείων της καθώς επίσης διαφορετική ακρίβεια στη διαπίστωση αυτού που κάθε συγγραφέας θέλει να εννοεί κατά τη συγγραφή της Ψυχολογίας της προσωπικότητας (Sader, M.σελ. 11).

Προσωπικότητα, νοημοσύνη, αισθητική, κίνητρο επιτυχίας, κληρονομικότητα, μάθηση κοινωνικής διάκρισης κ.τ.λ. δεν είναι απλά εμπειρικά δεδομένα, αλλά θεωρητικά (υποθετικά) κατασκευάσματα για την εξυπηρέτηση ερευνητικών στόχων (Herrmann, T., 1979, σελ. 34).

Ορισμένοι ορισμοί της προσωπικότητας δείχνουν τη θέση του ερευνητή που ανακαλύπτει: ιδεολογική τοποθέτηση, μεταφυσική θεώρηση, ψυχολογική αφαίρεση, πίστη στη σταθερότητα, τονισμό εσωτερικών διαδικασιών, θεώρηση της συμπεριφοράς, υπόμνηση των ποικίλων ερεθισμάτων, μοναδικότητα, ένα διαρκές γίγνεσθαι, διάκριση από τη μάζα.

Στους ορισμούς της προσωπικότητας δίνεται κάθε φορά

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

από διάφορους επιστήμονες ειδική βαρύτητα σε μια περιοχή. Οι ορισμοί αυτοί επηρεάζονται, εκτός των άλλων, και από το φιλοσοφικό φόντο-προέλευση του ερευνητή-μελετητή (Herrmann, T., 1976, σελ. 26).

1.5.1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Πρέπει να τονιστεί ότι οι λέξεις "προσωπο", "προπωπικότητα" και "χαρακτήρας" χρησιμοποιούνται κατά τρόπο καθόλου ομοιόμορφο και συχνά χαώδη, όχι μόνο από μη επιστήμονες αλλά και από ψυχολόγους. Δεν είναι μόνο η διαφορετική σημασία που δόθηκε στις λέξεις αυτές στην πορεία της ιστορίας αλλά και σήμερα. Θ'αναφερθούν ενδεικτικά μερικές σημασίες του όρου προσωπικότητα όπως αυτές χρησιμοποιούνται από διάφορους μελετητές.

Μέχρι σήμερα δεν υπάρχει ενιαίος και από όλους παραδεκτός ορισμός του αντικειμένου της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας και οι ψυχολόγοι με τον όρο αυτό δεν εννοούν όλοι το ίδιο πράγμα. Ενδεικτικά θα αναφερθούν πέντε ορισμοί της Προσωπικότητας για να φανεί η διαφορετική θέση των ερευνητών.

1. WELLEK

Σύμφωνα με τον Wellek προσωπικότητα είναι το σύνολο της ψυχικής ύπαρξης με τη μοναδική της μορφή, είναι η προϋπόθεση όλων των ψυχικών φαινομένων. Είναι η μοναδική διάρθρωση με την οντολογική και μεταφυσική της προσωπικότητα, με σχετική διάρκεια και σταθερότητα, είναι ο "φορέας" η "πλατφόρμα", η ουσία όλων των διαδικασιών, δηλαδή των βιωμάτων. Κατά τον ίδιο ερευνητή προσωπικότητα δεν είναι ένα υποθετικό "κατασκεύασμα" αλλά μια ψυχική ύπαρξη, δεν είναι απλώς έ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να 'πλάσμα του νου" για να ταξινομηθούν και ερευνηθούν εμπειρικά φαινόμενα αλλά και κάτι που πρέπει να θεωρείται ως υπαρκτό και που πρέπει να αναλυθεί (Herrmann, T., 1976, σελ. 37).

2. THOMAE

Διαφορετική είναι η άποψη του Thomae που πιστεύει ότι ουσιαστικά προσωπικότητα είναι η "βιογραφία του ανθρώπου", ο "προσωπικός βίος", η πορεία της ζωής με όλες τις σχέσεις της με τον κόσμο. Ακριβώς διότι μέσα στην πλήρη βιογραφία του ανθρώπου εμπεριέχεται η βιολογική-κληρονομική του υπόσταση, η περιγραφή των βιωμάτων του, ο κοινωνικός περίγυρος από τον οποίο εισπράττει τα ερεθίσματα και μέσα στον οποίο δρα.

3. WATSON

Κατά τον Watson προσωπικότητα είναι το σύνολο των δραστηριοτήτων ενός ανθρώπου που αποκαλύπτονται σε μια μακρά περίοδο, το σύνολο δηλαδή των χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς και όχι οι όροι. Συνεπώς στη θεωρία του ο Watson θεωρεί τη συμπεριφορά του ανθρώπου και σαν αποτύπωση της ίδιας της προσωπικότητας.

4. ALLPORT, G.

Η άποψη του Allport για την προσωπικότητα είναι περιεκτική και ευρεία. Ο ορισμός που δίνει για την προσωπικότητα είναι ο πιο γνωστός και με περισσότερους οπαδούς, που προτάθηκε το 1937 και λέγει ότι "Π ρ ο σ ω π ι κ ό τ η τ α ε ί ν α ι η δ υ ν α μ ι κ ή ο ρ γ ά ν ω σ η μ έ σ α σ τ ο ά τ ο μ ο ε κ ε ι ν ω ν τ ω ν ψ υ χ ο λ ο γ ι κ ώ ν σ υ σ τ η μ ά τ ω ν π ο υ κ α θ ο ρ ί ζ ο υ ν τ η χ α ρ α κ τ η ρ ι σ τ ι κ ή σ' α υ τ ό σ υ μ π ε ρ ι φ ο ρ ά κ α ι σ κ έ ψ η". Με άλλα λόγια, προσωπικότητα είναι η μοναδική συνένωση μέσα στο άτομο των κινήτρων, των

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσδοκιών, των αξιών, των πίστεων, των φιλοδοξιών, των ενδιαφερόντων και των στάσεων μέσα στο άτομο που καθορίζουν τη συμπεριφορά και το καθιστούν ικανό να διαφέρει από τα άλλα άτομα.

Η προσωπικότητα είναι κάτι και κάνει κάτι, δεν είναι συνώνυμη με τη συμπεριφορά ή τη δραστηριότητα. Αυτή βρίσκεται πίσω από ιδιαίτερες στάσεις και μέσα στον άνθρωπο.

Αναμφίβολα με τη χρήση του ορισμού αυτού εμφανίζονται πολλά προβλήματα που ζητούν λύση. Αν εξετάσει κανείς βαθύτερα το λειτουργικό ορισμό της κάθε λέξης που χρησιμοποιείται στον ορισμό του Allport και που έχει μεγάλο περιεχόμενο, διαπιστώνει πως στο νόημα της κάθε λέξης υπάρχει μεγάλη σχετικότητα. Π.χ. τι σημαίνουν οι λέξεις δυναμική, οργάνωση, μέσα στο άτομο, ψυχο-φυσικών, συστημάτων, χαρακτηρίζουν, συμπεριφορά, σκέψη: Επιπλέον: πότε και πως και γιατί εμφανίζονται τα χαρακτηριστικά; Είναι όλα ορατά; (=συμπεριφορά, ιδέες). Και μόνον οι λέξεις "ψυχο-φυσικών συστημάτων, συμπεριφορά και σκέψη" περικλείουν ολόκληρη την Ψυχοφυσιολογία, την Ψυχολογία της Συμπεριφοράς και την ανάλυση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζει το άτομο (μόνο του;) και φυσικά ή έννοια του "περιβάλλοντος" είναι τόσο πλατειά που φτάνει ως το ... ηλιακό σύστημα, αφού ο καθένας μας ζει στη γη, σε ένα ημισφαίριο (γιατί όχι εναλλακτικά και στα δύο;), σε μια χώρα, μια περιοχή, μια κοινωνική ομάδα, μια εποχή, μια οικογένεια.... Τα προβλήματα όμως αυτά δε μειώνουν την αξία του ορισμού αφού προσπαθεί να αγκαλιάσει ολόκληρο τον άνθρωπο. Αναλυτικότερα η έννοια της "Δ υ ν α μ ι κ ή ς ο ρ γ α ν ω σ η ς" σημαίνει τις "δυνάμεις" που έχει μέσα του ο άνθρωπος που είναι ο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνδετικός δεσμός των ψυχικών και βιωματικών στοιχείων του. Η "οργάνωση" σημαίνει την λειτουργική συνεργασία των συστημάτων μέσα στο άτομο που το χαρακτηρίζουν και καθορίζουν τη συμπεριφορά και τη σκέψη. Η "σκέψη", με τις πολύπλοκες διαδικασίες, τις προϋποθέσεις και τη λειτουργίας της, τροφοδοτεί τη συμπεριφορά και καθιστά το άτομο μοναδικό, ανεπανάληπτο και εντελώς ιδιαίτερη οντότητα.

Ο ορισμός αυτός δεν είναι ο μοναδικός του Allport. Απλώς είναι ένας από τους πενήντα (50!) ορισμούς που παραθέτει. Ας αναφέρουμε ακόμη έναν του ίδιου, που όμως διαφέρει σημαντικά από τον προηγούμενο και είναι επίσης δεκτός από πολλούς ερευνητές.

"Προσωπικότητα είναι το μέσο με το οποίο κάθε άτομο εκφράζει κατά μοναδικό τρόπο τον ψυχικό του κόσμο, ενεργεί και αντιδρά στα διάφορα ερεθίσματα του περιβάλλοντός του, αντιμετωπίζει τη ζωή γενικά, εκπληρώνει τις ανάγκες του, πετυχαίνει τις επιδιώξεις του, αναπτύσσει τα ιδεώδη και τις αξίες του που κατευθύνουν τη δραστηριοτητά του".

Ο ορισμός αυτός είναι ευρύτερος και αγκαλιάζει περισσότερες περιοχές όχι μόνο της Ψυχολογίας αλλά και της Κοινωνιολογίας. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς στον ορισμό αυτό ότι:

1. Η προσωπικότητα είναι το μέσο, το όργανο δηλαδή και όχι ο ίδιος ο άνθρωπος, που σημαίνει ότι αυτός είναι κάτι βαθύτερο και ουσιωδέστερο.
2. "Εκφράζει κατά μοναδικό τρόπο" τον ανεπανάληπτο άνθρωπο και μάλιστα
3. "τον ψυχικό του κόσμο" (από μια μεριά, ενώ πιο κάτω επα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νέρχεται στην εκπλήρωση των αναγκών που είναι κράμα ψυχικών και βιολογικών).

4. "Ενεργεί και αντιδρά στα διάφορα ερεθίσματα του περιβάλλοντός του, αντιμετωπίζει τη ζωή γενικά" (γεγονός που δηλώνει απάντηση στα ερεθίσματα από το ίδιο το άτομο και τροποποίηση του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος).

5. "Πετυχαίνει τις επιδιώξεις του" δηλαδή θέτει σε λειτουργία με τη βούλησή του μηχανισμούς για την επιδίωξη σκοπών.

6. "Αναπτύσσει τα ιδεώδη και τις αξίες που κατευθύνουν τη δραστηριότητά του". Τα στοιχεία αυτά διαφοροποιούν σε ύψιστο βαθμό τον άνθρωπο από το λοιπό ζωϊκό κόσμο και προυποθέτουν εσωτερικές δυνάμεις που είναι προϋποθέσεις δημιουργίας <u>π ο λ ι τ ι σ μ ο ύ</u> (ιδεώδη, αξίες).

5. <u>Κοινωνιολογικός ορισμός</u>

Προσωπικότητα, κατά μια κοινωνική άποψη, είναι το αποτέλεσμα της συνεργασίας ενός οργανισμού με το κοινωνικό περιβάλλον. Κάθε άτομο που συμμετέχει σε έναν πολιτισμό, χρησιμοποιεί προδιαγραμμένους τρόπους της σκέψης και της πράξης, είναι μια προσωπικότητα. Η έννοια του "οργανισμού" όσο και του "περιβάλλοντος" και μάλιστα η "συνεργασία" δεν είναι παρά περιοχές που επιδέχονται μεγάλη συζήτηση και έρευνα, για να μας δώσουν αυτό που λέγεται προσωπικότητα.

Σύμφωνα με τους ορισμούς του Allport μια ακριβής περιγραφή της προσωπικότητας θα έπρεπε να περικλείει μια ανάλυση για την προσωπικότητα στο σύνολό της. Το γεγονός αυτό φέρνει στην επιφάνεια μια θεμελιακή ερώτηση: Θα πρέπει κανείς να προσπαθήσει να μελετήσει τις ατομικές περιπτώσεις ή θα πρέπει να προσπαθεί να βρεί γενικούς νόμους δηλαδή οφείλει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να υιοθετήσει μια γενική προσέγγιση (νομοθετική) ή μια εξατομικευμένη (ιδιογραφική) προσέγγιση κατά τη μελέτη της προσωπικότητας; Η Ψυχολογία κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζητά να βρει γενικούς νόμους της συμπεριφοράς και των εμπειριών και κατά συνέπεια να κάνει μια νομοθετική προσέγγιση. Εντούτοις ο Allport υπογραμμίζει ότι κάθε προσωπικότητα είναι μοναδική και θα έπρεπε κανείς να το συλλάβει αυτό χρησιμοποιώντας μια ιδιογραφική προσέγγιση. Άλλοι θεωρητικοί της προσωπικότητας, όπως ο Eysenck, διατείνονται πως η Ψυχολογία θα έπρεπε να είναι νομοθετική πέρα για πέρα και ότι θα έπρεπε καθένας να καθιερώσει γενικούς νόμους της προσωπικότητας. Επιπλέον παρά το γεγονός ότι η μελέτη της μοναδικότητας της προσωπικότητας φαίνεται σαν ιδεώδης προσέγγιση για κάποιον, είναι σχεδόν ένα ακατόρθωτο έργο, μια και δεν υπάρχει καμιά μέθοδος μέτρησης της "συνολικής προσωπικότητας". Αυτός είναι και ο λόγος που περισσότεροι θεωρητικοί, οποιαδήποτε μέθοδο κι αν υιοθετούν, αναλύουν την προσωπικότητα σε μικρότερες ενότητες. Και αυτές ακόμα οι μετρήσεις έχουν τα όριά τους και τα προβλήματά τους. Είναι εξάλλου δύσκολο να μετρήσει κανείς με επιστημονικά αδιάβλητο τρόπο θέματα της ψυχολογίας όπως είναι λ.χ. οι προσδοκίες, οι ελπίδες και τα ποικίλα συναισθήματα. Αυτές οι δυσκολίες ήταν η αιτία που πολλοί ερευνητές είναι της γνώμης ότι θα πρέπει κανείς να ερευνά εκείνες τις πτυχές της προσωπικότητας που έχουν κάποια σιγουριά ως προς τον επιστημονικό έλεγχο των ερευνών (Crowley, R. Corcoran, D.:σελ. 35-26).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1.5.2. ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ

Ο Allport έκανε μια σύγκριση των ορισμών της προσωπικότητας μεταξύ επιστημόνων από την Ευρώπη και αγγλοσαξώνων-Αμερικανών και διέκρινε φιλοσοφικό-ανθρωπολογικές διαφορές. Ενώ δηλαδή οι Ευρωπαίοι βλέπουν στην προσωπικότητα μια σχετική σταθερότητα και σχετική ανεξαρτησία από την κοινωνία και τις διαρθρωτικές ακαμψίες της και τονίζουν τις εσωτερικές διαθέσεις του ανθρώπου, αντίθετα οι Αγγλοσάξωνες δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στη μεταβλητότητα της προσωπικότητας, στις διανθρώπινες σχέσεις, στα αισθησιοκινητικά συστατικά της συμπεριφοράς και στα εξωτερικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς. Στις διάφορες θεωρίες της προσωπικότητας αντανακλάται η παράδοση, η φιλοσοφία και η κοσμοθεωρία του συγγραφέα. Με ιστορική και κοινωνιολογική ανάλυση των θεωριών αυτών μπορεί κανείς να διακρίνει τη μεταβολή της περί ανθρώπου ιδέας των ερευνητών. (Greitmeyer - Schmitz: Medizinische Psychologie, σελ. 188).

Ίσως να έχει δίκαιο ο Herrmann (σελ. 38) όταν υποστηρίζει ότι: "Προσωπικότητα είναι ένα πολύ γενικό υποθετικό θεωρητικό κατασκεύασμα, του οποίου ο οριστικός εννοιολογικός καθορισμός - αν μπορεί να υπάρχει τέτοιος - μπορεί να βρίσκεται στο τέρμα της έρευνας της ψυχολογίας της προσωπικότητας και όχι στην αρχή" διότι μετά από πολλή μελέτη και έρευνα της προσωπικότητας θα μπορούσαμε να πούμε τι είναι αυτή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1.6. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1.6.1. ΜΟΝΑΔΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ

Κάθε άνθρωπος έχει πάρα πολλά χαρακτηριστικά όμοια με άλλους ανθρώπους και η φυσιολογική πορεία της εξέλιξής του είναι σε γενικές γραμμές όμοια με την εξέλιξη όλων των ανθρώπων.

Εξετάζοντας την προσωπικότητα γενικά παρατηρούμε ότι κάθε άνθρωπος αποτελεί μια προσωπικότητα χωριστή, μοναδική και ανεπανάληπτη. Δεν υπάρχουν ούτε δύο άνθρωποι τελείως όμοιοι μεταξύ τους. Άλλωστε προσωπικότητα είναι αυτό το ιδιαίτερο κάθε ανθρώπου που τον κάνει να ξεχωρίζει από τους άλλους. Αυτό οφείλεται στη "μοναδική διάρθρωση των προσωπικών του χαρακτηριστικών. Ένα χαρακτηριστικό είναι κάθε προσωπική τάση που μπορεί να απομονωθεί, που είναι σχετικά σταθερή και που διακρίνει το ένα άτομο από τα άλλα (Guilford, J. 1964, σελ. 6-7).

Είναι κοινά αποδεκτό ότι οι άνθρωποι διαφέρουν πάρα πολύ στην ικανότητα με την οποία αντιμετωπίζουν τις διάφορες καταστάσεις. Η νοημοσύνη λ.χ. συχνά χαρακτηρίζεται και μετράται σύμφωνα με τις ικανότητες του ατόμου να δρα αυτόνομα και να αντιμετωπίζει το περιβάλλον του. Τα άτομα διαφέρουν ως προς τον αριθμό, την ποικιλία και την ποιότητα των ικανοτήτων, γεγονός που οφείλεται α) στην εκ γενετής προικοδότηση για μια τέτοια εξέλιξη και β) στο είδος, την ποσότητα και την ποιότητα των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος, δηλαδή των εμπειριών του.

Κάθε παιδί γεννιέται με το δικό του μοναδικό συνδυασμό χαρακτηρολογικών προδιαθέσεων. Το κάθε παιδί είναι αντιπ

κείμενο ιδιαίτερων επιδράσεων του περιβάλλοντος του ήδη από τη στιγμή της γέννησής του.

Οι προδιαθέσεις του παιδιού είναι προϋπόθεση για να δεχτεί επιδράσεις προς ορισμένες κατευθύνσεις η εξέλιξη που θα πάρει μέσα στο περιβάλλον του.

Μεταξύ των περισσότερο συναισθηματικά τονισμένων προδιαθέσεων με τις οποίες ταυτίζεται το νεογέννητο είναι: η ποιότητα της διάθεσης, η αντίδρασή του, η τάση να κλείνεται στον εαυτό του και η ένταση στο πεδίο αντίδρασης. Η στάση φιλίας και αποδοχής ή απόρριψης, καλής διάθεσης ή μελαγχολικής, συζήτησης ή σιωπής κτλ. που θα πάρει το παιδί είναι κοινωνικές δεξιότητες και μέσα σε ποικίλους συνδυασμούς που συνιστούν την ατομικότητά του στις διαπροσωπικές του σχέσεις.

Αυτά όπως και άλλα τέτοια καθοριστικά στοιχεία της προσωπικότητας, αναπτύσσονται με την ποικιλία τους και τους διαφορετικούς τύπους τους με τη συνεργασία και την ανταλλαγή μεταξύ οργανισμού και περιβάλλοντος (Stott, L: Personality Development: An Overview. International Encyclopedia ... vol. 8. σελ. 304).

Η προσωπικότητα αποτελείται από στοιχεία εσωτερικά και εξωτερικά δηλαδή προσωπικά χαρακτηριστικά όπως ο χαρακτήρας, η νοημοσύνη, η βούληση και εξωτερικά, όπως η εμφάνιση και η σωματική διάπλαση. Κανένα χαρακτηριστικό του ανθρώπου δεν είναι ανεξάρτητο από τα άλλα. Η εξωτερική εμφάνιση σχετίζεται με την εσωτερική ψυχική διάρθρωση του ανθρώπου και αντίστροφα η εσωτερική διάθεση επηρεάζεται από την εξωτερική.

Κατά καιρούς γίνονται προσπάθειες ταξινόμησης των

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διαφόρων τύπων της προσωπικότητας ανάλογα με τη διάρθρωση των ιδιοτήτων που παρουσιάζει. Τέτοιες ταξινομήσεις γίνονται:

α. ως προς την ταχύτητα αντίδρασης στα εξωτερικά ερεθίσματα (αναφέρεται σαν "τεμπεραμέντο", tempo=χρόνος),

β. ως προς την ψυχική διάθεση (ευδιάθετος, μελαγχολικός, δύσκολος κτλ.) και

γ. ως προς τη θέληση (άνθρωπος με ισχυρή θέληση, ασθενική, ενεργητικός, δραστήριος, αυθόρμητος, παθητικός, ανθεκτικός, επίμονος, άκαμπτος, δυσκίνητος, αμετακίνητος, κτλ.)

Οι ταξινομήσεις αυτές είναι σχηματικές, γιατί στην πραγματικότητα δεν υπάρχει άνθρωπος απόλυτα ταξινομήσιμος. Κάθε τυπολογία και κάθε κατάταξη είναι θεωρητικό μοντέλο που βγαίνει από την έρευνα και μελέτη μεμονωμένων ατόμων και εξυπηρετεί διαγνωστικούς - θεραπευτικούς σκοπούς.

Η μοναδικότητα της προσωπικότητας ισχύει γενικά ως βασικό χαρακτηριστικό. Η μοναδικότητα όμως αυτή δε σημαίνει πως κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός από κάθε άποψη. Αν ήταν αυτό απόλυτο τότε όχι μόνο η Ψυχολογία αλλά και όλες οι επιστήμες του ανθρώπου δεν θα είχαν νόημα. Όπως κάθε επιστήμη, κατά τον ίδιο τρόπο και η Ψυχολογία και συνεπώς και η Ψυχολογία της Προσωπικότητας ζητά γενικούς κανόνες που περιλαμβάνουν όλους τους ανθρώπους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν λαμβάνονται υπόψη οι ατομικές διαφορές (Herrmann, T. - 1976, σελ. 48).

Σύμφωνα με τα παραπάνω παρουσιάζονται τα εξής προβλήματα μοναδικότητας και διαφοροποίησης της προσωπικότητας:

1. Η έρευνα της προσωπικότητας μπορεί να στραφεί στη μελέτη της εξωτερικής εκδήλωσης της βίωσης της μοναδικότητας,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να την περιγράψει και θεωρητικά να την ερμηνεύσει.

2. Η νομοθετική έρευνα της προσωπικότητας παραδέχεται τη μοναδικότητα όλων των μεμονωμένων προσωπικοτήτων· όμως ως μονάδες τις αποκλείει ενώ τις μελετά ως "πλήθος μεμονωμένων" ατόμων. Τα κοινά χαρακτηριστικά των προσωπικοτήτων ισχύουν ως γενικοί "νομοθετικοί" κανόνες.
3. Η έρευνα των μεμονωμένων ατόμων με τις ιδιομορφίες και τα χαρακτηριστικά τους είναι αναγκαία για τη μελέτη των κοινών στοιχείων της προσωπικότητας.
4. Η Ψυχολογία της Προσωπικότητας χρησιμοποιεί μεθόδους της διαγνωστικής, όμως οι στόχοι της είναι διαφορετικοί.
5. Οι μέθοδοι έρευνας που χρησιμοποιεί η Ψυχολογία της Προσωπικότητας μπορούν να είναι της: Γενικής ή της διαφορικής Ψυχολογίας (Ψυχολογίας Ατομικών Διαφορών) (Herrmann, T. 1976, σελ. 56).

1.6.2. ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΑΘΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Όλες σχεδόν οι έρευνες της προσωπικότητας θέτουν το ερώτημα: παρυμένει ίδια η προσωπικότητα στο πέρασμα του χρόνου; Ένα πρόσωπο έναι το ίδιο στα 50 χρόνια όπως ήταν και στα 25; Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική παραδοσιακή σκέψη η προσωπικότητα σταθεροποιείται σχετικά κατά τα πρώτα παιδικά χρόνια. Τα επόμενα χρόνια που προσθέτουν νέες εμπειρίες μπορεί να τροποποιούν ή να αναπτύσσουν την ήδη βασική διάρθρωση, αλλά η προσωπικότητα σπάνια μεταβάλλεται σε σημαντικό βαθμό. Έτσι η συνέχεια για ολόκληρη τη ζωή της προσωπικότητας θεωρείται προϋπόθεση ομαλότητας. Τελευταία η ψυχολογική θεωρία τροποποίησε κάπως τις πρώτες θέσεις της: η προσωπικότητα φαί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

νεται όχι σαν κάτι σταθερό, αλλά σαν μεταβαλλόμενο κατά σχετικά προβλεπόμενο τρόπο που υπογραμμίζει τη συνέχειά της. Για τον 'Ερικσον η προσωπικότητα αναπτύσσεται σε μια σειρά επιγενετικών σταδίων (φάσεων), οπότε καθένα ενσωματώνεται και στηρίζεται στη σταθερότητα της προηγούμενης φάσης.

Σχετικές μελέτες υποστηρίζουν ότι η προσωπικότητα παρουσιάζει, παρά τις ποικίλες μικρές αλλοιώσεις της στη συμπεριφορά, μια συμπαγή ενότητα και μια σχετική σταθερότητα στο πέρασμα του χρόνου (Nuttin, J. 1968, σελ. 26, Herrmann, T. σελ. 57, Tournier, P. σελ. 95).

Η συσσώρευση γνώσεων και εμπειριών, η αποθήκευση πληροφοριών και η επεξεργασία τους με το πέρασμα του χρόνου επιφέρουν αλλαγές της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς. Οι νέοι είναι αυθόρμητοι και ειλικρινείς, επιθετικοί και ριξηκέλευθοι ενώ οι ηλικιωμένοι είναι επιφυλακτικοί και υπολογίζουν περισσότερο τις συνέπειες των ενεργειών τους, είναι περισσότερο συγκρατημένοι και συντηρητικοί (Κυριακίδης, Π: Κοινωνικά και Ψυχολογικά αίτια ... 1984, σελ. 90).

Τα διάφορα στοιχεία της δομής της προσωπικότητας κυμαίνονται ανάμεσα σε μια σχετική σταθερότητα και σε ευελιξία (Smelser 1970, σελ. 4). Ορισμένοι σταθμοί της ζωής (είσοδος στην εφηβεία) ή ορισμένα γεγονότα (γάμος, γέννηση παιδιού, ατύχημα) σημαδεύουν την προσωπικότητα και την αλλοιώνουν προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Οι μεταβολές αυτές συνεχίζονται σε ολόκληρη τη ζωή, μέχρι το θάνατο. Μερικές φορές διαπιστώνουμε αλληλεξάρτηση σωματικών και ψυχικών αλλαγών.

Ο C.G. Jung υποστηρίζει ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας διαφοροποιούνται κάπως στο δεύτερο μισό της ζω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ής στις αρχές των 35 ή 40 ετών (Eichorn, D.: International Encyclopedia, Vol. 8, p. 292).

Κατά τους Wellek, Eysenk, Allport και Guilford, η προσωπικότητα στο πέρασμα του χρόνου μένει σχετικά σταθερή. Όταν εξαιτίας διαφόρων λόγων παρουσιάζεται απώλεια της ψυχικής ισορροπίας, αυτό έχει σαν συνέπεια να χάνει ο άνθρωπος την ικανότητα απόλαυσης των αγαθών της ζωής και τη βίωση του πολιτισμού. Οι απότομες αλλαγές και αλλοιώσεις της προσωπικότητας -(σε βαθμό που χάνει κανείς την κρίση, τη νοημοσύνη, τον αυτοέλεγχο)- είναι δείγμα παθολογικό. Από τη στιγμή αυτή δε μιλάμε πια για προσωπικότητα, αλλά για ψυχικά άρρωστο. Τέτοιες αλλοιώσεις προκαλούνται από βλάβες εγκεφάλου ή ψυχικές ασθένειες (Jaspers, K. σελ. 372).

1.6.3. ΟΜΑΛΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Μελετώντας την προσωπικότητα, την εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά της βρισκόμαστε μπροστά στο ερώτημα ποιά προσωπικότητα χαρακτηρίζεται ως ομαλή. Η έννοια της ομαλής ή παθολογικής προσωπικότητας εκφράζει πολλά πράγματα που έχουν σχέση με την ορολογία που χρησιμοποιούμε.

Αφήνοντας την καθαρά ιατρική άποψη θεωρούμε έναν άνθρωπο κοινωνικά ομαλό όταν δεν δημιουργεί προβλήματα προσαρμογής στο περιβάλλον του και κανονίζει χωρίς προστριβές τις σχέσεις του μ'αυτό. Όταν δηλαδή δεν βλάπτει το περιβάλλον του και τον ίδιο του τον εαυτό. Όταν το άτομο γίνεται επικίνδυνο για το περιβάλλον και τον εαυτό του όχι για μια φορά ή συμπτωματικά αλλά με μεγάλη συχνότητα και σε μεγάλο βαθμό τότε μιλάμε για προσωπικότητα με παθολογικά χαρακτηριστι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κά. (Jaspers, K. σελ. 367).

Πραγματικά είναι δύσκολο να διαχωρίσει κανείς εύκολα μια "φυσιολογική", μια "ομαλή", μια "κανονική" προσωπικότητα από μια "παθολογική", "αρρωστημένη", μη "ομαλή", "αποκλίνουσα", "προβληματική", "μη φυσιολογική" ή "διαταραγμένη". Δεν υπάρχει ένα και μοναδικό και ταυτόχρονα ασφαλές κριτήριο αλλά τέσσερα που είναι ενδεικτικά και σε μεγάλο βαθμό σχετικά.

α. Τα ιατρικά κριτήρια μας δείχνουν ότι ένα άτομο είναι "μη κανονικό" όταν "νοσεί", όταν έχει αδυναμία συντονισμού στις κινήσεις του. Όμως η αδυναμία αυτή δεν είναι αρκετή στην περίπτωση που είναι σε μικρό βαθμό. Ασφαλώς παθολογικό είναι το άτομο όταν παρουσιάζει αποδειγμένες εγκεφαλικές δυσλειτουργίες.

β. Τα ηθικά κριτήρια είναι σε ορισμένες περιπτώσεις στοιχεία που δείχνουν την παθολογία μιας προσωπικότητας. Όταν λ.χ. η συμπεριφορά ενός ατόμου δεν είναι σύμφωνη με τους κοινά παραδεκτούς ηθικούς κανόνες μπορεί μια προσωπικότητα να χαρακτηρισθεί ως μη ομαλή. Επειδή όμως και η έννοια της ηθικής είναι σχετική και ποικίλλει κατά τόπους και εποχές δεν υπάρχει απόλυτα ασφαλής τρόπος χαρακτηρισμού ηθικού - μη ηθικού και το κριτήριο αυτό επιδέχεται ερμηνεία που μπορεί να διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και από χρόνο σε χρόνο. Ποιός ή ποιοί θεσπίζουν τους ηθικούς κανόνες; Γιατί οφείλει κανείς να τους τηρεί;

γ. Τα στατιστικά κριτήρια. Πολλοί τα δέχονται ως μέτρα χαρακτηρισμού μιας προσωπικότητας ως ομαλής με βάση τη συχνότητα εμφάνισης ενός συμπτώματος στον γενικό πληθυσμό. Η συμπεριφορά που απαντάται σε μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν διαφέρει από την μέση τυπική συμπεριφορά, θεωρείται φυσιολογική, ενώ η ασυνήθιστη, ή χτυπητή, ή αποκλίνουσα, αυτή που διαφέρει σημαντικά από τη μέση τυπική και την κοινή θεωρείται παθολογική. Πράγματι αυτό συμβαίνει και είναι ορθό σε πολλές περιπτώσεις και ισχύει για πολλές μορφές συμπεριφοράς, όμως δεν μπορεί η ποσοστιαία αναλογία εμφάνισης μιας συμπεριφοράς να αποτελεί αποκλειστικό κανόνα. Είναι πολύ συζητήσιμο το κριτήριο της πλειοψηφίας το οποίο αν ισχύει θα απαιτήσει τα ταλέντα όλων των χαρακτηριστικών να κλειστούν σε άσυλα.

δ. Τα κοινωνικά κριτήρια απαιτούν έναν βαθμό προσαρμόγής του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο. Αν το άτομο προσαρμόζεται, συμμορφώνεται στις απαιτήσεις της κοινωνίας που ζει θεωρείται "κανονικό" και "κοινωνικό" και στην περίπτωση αυτή δεν έρχεται σε σύγκρουση με τον ίδιο του τον εαυτό, γεγονός που εξασφαλίζει σχετική ψυχική ισορροπία. Με τα κριτήρια όμως αυτά πρέπει να θεωρηθούν παθολογικοί όλοι οι κοινωνικοί αναμορφωτές, τα μεγάλα πνεύματα, οι γίγαντες της πέννας και οι ελευθερωτές των λαών. Για το λόγο αυτό απαιτούν μεγάλη περίσκέψη. Τα κοινωνικά κριτήρια φαίνονται μέσα από την προσαρμοστικότητα ενός ατόμου, τη γλωσσική του ικανότητα, την επικοινωνία και τη συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή. Και βέβαια έχει σημασία το περιβάλλον στο οποίο ζει μια σχετικά διαταραγμένη προσωπικότητα, ο βαθμός ανοχής της ή μη και το γενικότερο κλίμα μιας κοινωνίας.

Από ηθική σκοπιά μπορεί να σημαίνει "καλός" σε αντίθεση με τον "κακό" ενώ στατιστικά σημαίνει "συνήθης" σε αντίθεση με αυτόν που παρουσιάζει σημαντική απόκλιση από το μέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σο όρο. Κάθε φορά λοιπόν που αναφερόμαστε στην προσωπικότητα ενός ανθρώπου είμαστε υποχρεωμένοι να λαβαίνουμε υπόψη μας, την ιατρική, την κοινωνική, την ηθική και τη στατιστική πλευρά αυτού που ονομάζουμε ομαλό ή παθολογικό. Ο πολιτιστικός χώρος, μέσα στον οποίο βρίσκεται η προσωπικότητα, έχει τους δικούς του κανόνες και τα δικά του πραδεκτά όρια, μέσα στα οποία κινείται μια προσωπικότητα, για να θεωρηθεί ομαλή και είναι γνωστό ότι κάθε πολιτισμός έχει τις δικές του επιλογές και παραλλαγές.*

Προσωπικότητες που θεωρούνται σπουδαίες για μια κοινωνία και εποχή θεωρούνται για άλλες σαν περιστατικά που θέλουν ψυχιατρική βοήθεια (γιόγκι, μάγοι, μάρτυρες κ.α). Ως τώρα ακόμα καννιβαλικές κοινωνίες θεωρούν το δόλο, την ωμότητα, την ζηλοτυπία και την εχθρότητα ως βασικά στοιχεία των μελών τους.

Ψυχοπαθείς χαρακτηρίζονται από τον ψυχίατρο Schneider οι προσωπικότητες που υποφέρουν εξαιτίας κάποιας ψυχικής τους απόκλισης και εκείνοι εξαιτίας της ψυχικής πάθησης των οποίων υποφέρει η κοινωνία. Η απόκλιση αυτή εκφράζεται ανάλογα

---

* Μερικά παραδείγματα από την Ανθρωπολογία και την Ιστορία μας δείχνουν πόσο η έννοια του ομαλού και μη ομαλού συγχέονται κατά τόπους και εποχές. Η ανθρωπολόγος Ruth Benedict (Patterns of Culture 1935) αναλύει έναν αριθμό "πρωτόγονων" (αναλφάβητοι) με διαφορετικό κοινωνικό σύστημα από το δικό μας που ενσαρκώνουν ιδέες πολύ διαφορετικές περί "ομαλού" απ'ότι εμείς θεωρούμε σαν τέτοιο. (Crawley, R. - Corcoran, D.W.J.: Personality Development, σελ. 36).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με τους κανόνες που επικρατούν σε μια περίοδο και μάλιστα με το στατιστικό μέσο όρο.

Ο Schneider παρουσίασε μια όχι συστηματική τυπολογία της ψυχοπαθολογικής προσωπικότητας που δηλώνει με δέκα τύπους: 1. Ο υπερρυθμικός (φιλόπονος, κοινωνικός, ικανός στο λόγο, πρακτικός άνθρωπος με ελάχιστο βάθος και αξιοπιστία). 2. Ο απαισιόδοξος (σκεπτικιστής, παραπονούμενος, κλείνεται στον εαυτό του). 3. Ο ανασφαλής ("περίπλοκος", σχολαστικός, εριστικός). 4. Ο φανατικός (τείνει να γίνει αιρετικός, παραπονιάρης). 5. Ο επιδειξιομανής (εκκεντρικός, ψευτοάγιος, ψεύτης, κομπαστής). 6. Ο ασταθής (ευμετάβολος, με σύντομες και περιοδικές μεταπτώσεις στη διάθεση). 7. Ο εκρηκτικός (ευερέθιστη φύση, έτοιμη για βιαιότητες και αιφνίδιες αντιδράσεις χωρίς περίσκεψη). 8. Ο άκαρδος (που δε μπορεί να ζήσει χωρίς βαρβαρότητες, αγνοεί τη ντροπή, τη συμπάθεια, το αίσθημα τιμής ή τη συνείδηση). 9. Ο άβουλος (χωρίς δύναμη θέλησης και αντίστασης). 10. Ο ασθενικός (χωρίς αντοχή στις σωματικές και ψυχικές ταλαντώσεις) (Hofstätter, P.: Psychologie, Fischer, σελ. 256).

Η θεωρία του Schneider για τους ψυχοπαθείς δεν έμεινε χωρίς κριτική, διότι σύμφωνα με αυτή, κανείς δεν μπορεί να είναι ούτε πολύ χαρούμενος ούτε ελαφρά απαισιόδοξος. Όλοι είμαστε, με τη θέση αυτή, λίγο ως πολύ ψυχοπαθείς. Η άποψη αυτή πρέπει να θεωρηθεί υπερβολή, εκτός εαν τα πιο πάνω χαρακτηριστικά είναι μόνιμα και σε μεγάλο βαθμό. (Greitemeyer, M., Schmitz, M. σελ. 194).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1.6.4. ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

'Οταν η συνείδηση του εγώ γεμίζει με κάποιο περιεχόμενο τότε λέμε ότι η προσωπικότητα έχει αυτοσυνείδηση. Η πλήρωση αυτή είναι το αντικείμενο μελέτης και κατανόησης της Ψυχολογίας. Θα αναφερθούν εδώ μερικές καταστάσεις της αυτοσυνείδησης σύμφωνα με τις απόψεις του Jaspers:

1. Υπάρχουν σημαντικές διαφορές στους τρόπους με τους οποίους ένας άνθρωπος κατανοεί και ερμηνεύει τον εαυτό του. Πολλές ορμές και τάσεις τις αισθάνεται η προσωπικότητα σαν φυσικές εξωτερικεύσεις της ουσίας της και της κατάστασης της στιγμής. Πολλά βιώματα παρουσιάζονται σαν τελείως κατανοητά από την προσωπικότητα και εντελώς δικά της. 'Ομως κάτω από αυτά τα ένστικτα και τις τάσεις μπορούν να κρύβονται πολύ ανώμαλες εκδηλώσεις και βιώματα όπως π.χ. σαδιστικές και μαζοχιστικές τάσεις, καθώς επίσης πόθος για πόνο κ.α. 'Αλλες ορμές τις νοιώθει μια προσωπικότητα σαν ξένες για τον εαυτό της, σαν αφύσικες, σαν ακατανόητες, τις ζει σαν να μην είναι δικές της αλλά σαν παρέμβλητες. Αυτή η φαινομενική αντίθεση του υποκειμενικού σαν κατανοητού ή ακατανόητου ενστίκτου που βιώνεται, βρίσκεται σε αντίθεση για τον παρατηρητή των αντικειμενικά κατανοητών και μη κατανοητών ορμών. Τα δύο αυτά αντίθετα δεν αλληλοκαλύπτονται βέβαια. Σεξουαλικές διαστροφές στην αρχή των διαδικασιών, σε περασμένη ηλικία μπορούν λ.χ. υποκειμενικά να βιώνονται σαν δικές, αντικειμενικά όμως είναι εντελώς ξένες, ακατανόητες που εξαρτώνται από διαδικασία της προχωρημένης ηλικίας να φαίνονται σαν τέτοιες. Εξάλλου μπορούν ορισμένες τάσεις που παγιώθηκαν με τη συνήθεια και έγιναν ακατανίκητες, να παρουσιάζονται υπο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κειμενικά σαν ξένες, αντικειμενικά να θεωρούνται σαν τελείως κατανοητές (Jaspers, K. σελ. 106).

Η υποκειμενική γνώμη που διατηρεί το άτομο για τον εαυτό του, η αυτοϊδέα (self-concept), ή αυτοεικόνα (self-image) ή το αυτοστερεότυπο, δεν ταυτίζεται πάντοτε με την πραγματική αξία του. Το γεγονός αυτό επηρεάζει ανάλογα την προσωπικότητα του ατόμου ώστε άλλοτε υπάρχει υπερεκτίμηση που οδηγεί στην αλαζονεία, υπεροψία, ναρκισσισμό, περηφάνεια, υπερβολική αυτοπεποίθηση κτλ. ενώ άλλοτε να εμφανίζεται η αυτοκαταφρόνηση, η δειλία, η μελαγχολία, το συναίσθημα της μειονεκτικότητας κ.ο.κ. Όταν κανείς συνειδητοποιεί τη σωματική ή πνευματική του ανεπάρκεια μπορεί να μην υποφέρει εξαιτίας της και να μην εμποδίζεται να γίνεται ομαλή η κοινωνική του προσαρμογή και να πετυχαίνει την ατομική του ευτυχία. Όταν όμως τα μειονεκτήματα αυτά μεγαλοποιούνται από το ίδιο το άτομο τότε προκαλείται στην προσωπικότητα συναισθηματική ένταση με απρόβλεπτες συνέπειες.

Συχνά την λανθασμένη αυτοαντίληψη την υποθάλπτει το περιβάλλον υπερτονίζοντας στα άτομα ή ότι αξίζουν πολύ περισσότερο από όσο δείχνουν, ή ότι δεν αξίζουν για αξιόλογα επιτεύγματα.

Το άτομο και το περιβάλλον του βρίσκονται σε μια διαλεκτική σχέση. Το άτομο επηρεάζει το φυσικό και κοινωνικό του περιβάλλον αλλά επηρεάζεται από αυτό από το λίκνο ως τον τάφο. Δέχεται τα μηνύματα του περιβάλλοντός του, αντιδρά σ'αυτό σύμφωνα με το δικό του ψυχικό κόσμο, ερμηνεύει γεγονότα και καταστάσεις υποκειμενικά αλλά και τοποθετεί τον εαυτό του ανάμεσα στους άλλους σύμφωνα με ατομικά κριτήρια

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που δεν είναι πάντα ρεαλιστικά και αντικειμενικά, διότι οι αντιδράσεις των άλλων επηρεάζουν το βαθμό της δικής του αυτοεκτίμησης.

(Οι γονείς και δάσκαλοι λένε περισσότερο επαινετικά λόγια στα παιδιά με σκοπό αυτά να πλησιάσουν το πρότυπο που τους κατατάσσουν οι μεγάλοι. Όσο εκτιμούμε ένα πρόσωπο ή το θεωρούμε ειδικό τόσο η γνώμη του μας επηρεάζει).

Οι "άλλοι" παρουσιάζουν μια "ιδανική" προσωπικότητα (ιδανική με τη σημασία του κοινωνικού προτύπου) και το άτομο προσπαθεί να προσαρμόσει το "εγώ" του με την "ιδανική" αυτή προσωπικότητα σύμφωνα με τις δυνάμεις του. Η αδυναμία να το πλησιάσει δημιουργεί συχνά αισθήματα μειονεξίας ανάλογα με την "απόσταση" που νομίζει ότι έχει από την ιδανική προσωπικότητα. Το "ιδανικό" αυτό πρότυπο δεν είναι πάντα τέτοιο με αποτέλεσμα την παραπλάνηση μιάς όχι σταθερής και με αυτοπεποίθηση προσωπικότητας. Ο Tournier αναφέρει μια μητέρα που λέει στην κόρη της συνεχώς ότι είναι άσχημη ενώ στην πραγματικότητα είναι ωραία. Γιατί της το λέει; Μήπως για να την προφυλάξει από ματαιοδοξία; Φοβάται μήπως την επισκιάσει η κόρη της; Η κόρη αυτή αμφιβάλλει για την ομορφιά της σε βαθμό που όταν κάποιος την κοιτάζει επίμονα να νομίζει πως δεν την κοιτάζει από θαυμασμό αλλά από περιφρόνηση (Tournier, P. σελ. 48).

Η αυτοεκτίμηση και η αυτοεικόνα δείχνει σε κάποιο βαθμό και την ψυχική υγεία του ατόμου. Οι νευρωτικοί άνθρωποι παρουσιάζουν μεγαλύτερη αντίθεση αυτοεικόνας και ιδανικού εγώ από ό,τι οι υγιείς, όπως υπάρχουν άνθρωποι στους οποίους αυτή η απόσταση είναι πάρα πολύ μικρή που δείχνει έλλειψη

προσαρμογής και ανεπαρκή αντίληψη του εγώ. Όσο πιο ολοκληρωμένη είναι η αυτοεικόνα κάποιου, τόσο πιο συνεπής είναι και η συμπεριφορά του (καταστέλλει τη συμπεριφορά που δεν αντιστοιχεί, συμμορφώνεται με χαρακτηριστικά κάποιου προσώπου, ή με ηθικούς ή ιδεολογικούς κανόνες ή επαγγελματικό ή ταξικό ρόλο) (Argyle, M.: σελ. 229-230). Η αυτοεικόνα είναι από τα κύρια και σταθερά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και ένα πρόσωπο δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως αν δεν γνωσθεί το περιεχόμενο και η δομή της εικόνας του εαυτού του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η προσέγγιση της προσωπικότητας δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση και τούτο διότι δεν την καθορίζουν δύο παράγοντες μόνο (σώμα - ψυχή) αλλά εκατοντάδες. Ούτε η συμπεριφορά του ατόμου είναι συνέπεια της ταλάντευσής του ανάμεσα σε δύο πόλους (ένστικτα - πνεύμα), (άγιο - αμαρτωλό), (άτομο - κοινωνία), αλλά αποτέλεσμα έλξεων και απωθήσεων και άλλων αναρίθμητων ζευγών ρόλων. Χώρος, χρόνος, ενδιαφέροντα, προσδοκίες, εμπειρίες, φόβοι, ένστικτα, ικανότητες, ιδέες, επιθυμίες και πλήθος άλλων παραγόντων, καθορίζουν την προσωπικότητα σαν σύνολο και προσδιορίζουν κάθε φορά τη στάση του ανθρώπου απέναντι σε πρόσωπα, πράγματα, ιδέες, καταστάσεις, γεγονότα, αξίες, κτλ.

Οι σύγχρονες τάσεις της Ψυχολογίας και της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας ιδιαίτερα, στρέφονται σε νέες περιοχές και μελετούν την προσωπικότητα από άλλες οπτικές γωνίες όπως είναι η αλληλεπίδραση (interaction) που αναλύεται σε επιμέρους περιοχές (θεσμοί, ρόλοι, συμμετοχή σε ομάδες, οργανισμούς κτλ) (Sader, 1980, σελ. 60).

Αλλά παρά τις νέες μεθόδους και τις νέες οπτικές γωνίες μελέτης της προσωπικότητας δεν μπορούμε να ερευνήσουμε σε βάθος τις λειτουργίες του ψυχικού βίου του ανθρώπου. Προσπαθούμε να τις ερμηνεύσουμε με τις εκδηλώσεις της συμπεριφοράς του. Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι οι υποθέσεις που γίνονται με τη μελέτη της συμπεριφοράς δίνουν την πραγματική εικόνα του έσω ανθρώπου (Herrmann, 1976, σελ. 33). Καθένας κρύβεται πίσω από μια "ασπίδα" ώστε δύσκολα μπορούμε να τον γνωρίσουμε. Αυτή η "ασπίδα" μπορεί να είναι μια σιωπή,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μια συστολή, καθημερινή κοινοτυπία, προσποιητή άγνοια, η ίδια η ηλικία, ένας τίτλος, η υπόληψή μας, η ομορφιά (για τη γυναίκα), η φήμη του ονόματος του (της) συζύγου, το καθήκον (ως πρόφαση) (Tournier, P. σελ. 136-137).

Οι περισσότερες μελέτες και έρευνες της προσωπικότητας έχουν ως αντικείμενα μελέτης τα άτομα που αποκλίνουν στη συμπεριφορά, είτε θετικά, είτε κυρίως αρνητικά, άτομα που βρίσκονται σε εξέλιξη ή άτομα μεγάλης ηλικίας. Ο μέσος άνθρωπος, τόσο από άποψη ηλικίας (25-65 ετών), όσο και από γενική άποψη συμπεριφοράς συνήθως παραμελείται (Sader 1980, σ. 75). Συνεχίζεται κατά κάποιο τρόπο η εξαγωγή συμπερασμάτων για τους υγιείς από τους κοινωνικά - ψυχολογικά αποκλίνοντες. Το γεγονός αυτό καθιστά ακόμα δυσκολότερη τη γνώση της προσωπικότητας. Έτσι είναι συχνά επισφαλής η ερμηνεία και η της συμπεριφοράς που αποτελεί ένα από τα βασικά κριτήρια και μέσα προσέγγισης της συμπεριφοράς.

Η ερμηνεία της συμπεριφοράς δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο όταν γνωρίζει κανείς όλες τις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες της ζωής του ατόμου. Η κατάταξη της προσωπικότητας σε μια κατηγορία χωρίς ενδελεχή γνώση των όρων αυτών είναι άστοχη και πολλαπλά επικίνδυνη. Γεγονότα της προηγούμενης ζωής, συμπεριφορά των άλλων προσώπων, χρονικές διαστάσεις, γεγονότα των τελευταίων μηνών ή ημερών της ατομικής ζωής κτλ. Θα πρέπει να έχουν ερευνηθεί εξονυχιστικά για να δοθεί κάποια ερμηνεία στη συμπεριφορά ενός ατόμου. Το σπουδαιότερο στην πορεία της εξέλιξης της προσωπικότητας δεν είναι αιτία αυτά τα γεγονότα καθεαυτά όσο ο τρόπος με τον οποίο τα αισθάνεται και τα αντιμετωπίζει (Tournier, P. σελ. 12).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Adler αναφέρει μια χαρακτηριστική περίπτωση:"Ένα κλασικό παράδειγμα για το πως επιδρούν οι υποκειμενικές παραστάσεις στις ανθρώπινες πράξεις είναι η απόβαση του Καίσαρα στην Αίγυπτο. Όταν ο Καίσαρας πήδησε στην όχθη σκόνταψε και έπεσε, ένα περιστατικό που οι Ρωμαίοι στρατιώτες το θεωρούσαν εξαιρετικά δυσοίωνο. Παρόλο το αναμφισβήτητο θάρρος τους, θα γύριζαν σίγουρα πίσω, αν ο Καίσαρας δεν άπλωνε τα χέρια του με ετοιμότητα και δεν φώναζε: "Αφρική, μου ανήκεις!" Από αυτό το περιστατικό μπορούμε να αντιληφθούμε πόσο λίγο ενεργεί η δομή της πραγματικότητας σαν αίτιο και πως οι επιδράσεις της μπορούν να αναπλαστούν και να οδηγηθούν από μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα". (Adler, A.: Η αγωγή του παιδιού, σελ. 26).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2.1. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΠΟΥ ΔΙΝΟΥΝ ΥΛΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η μελέτη της προσωπικότητας αποτελεί ουσιαστικά μελέτη ολόκληρου του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, ως γνωστόν, αποτελεί κέντρο μελέτης πολλών επιστημών. Σήμερα μάλιστα που υπάρχει διεθνής διεπιστημονική συνεργασία πάνω σε πάρα πολλά θέματα, η μελέτη του ανθρώπου και μάλιστα της προσωπικότητας είναι ανάγκη να γίνεται με τη σύγχρονη μελέτη πολλών επιστημονικών κλάδων και ειδικοτήτων. Τέτοιες επιστήμες, από τις οποίες αντλεί το υλικό της είναι:

1. Η Βιολογία. Η δομή, η κληρονομικότητα του ατόμου, η ψυχοσωματική αλληλεπίδραση είναι περιοχές της βιολογίας και δεν μπορούν να αγνοούνται από τη μελέτη της προσωπικότητας.
2. Η Γενική Ψυχολογία. Αισθήσεις, βιώματα, αισθήματα, εμπειρίες, αντίληψη, νοημοσύνη, μνήμη, προσοχή κτλ. είναι στοιχεία που οικοδομούν με τον τρόπο τους την προσωπικότητα.
3. Η Κοινωνική Ψυχολογία. Ομάδες, οργανισμοί, πολιτικά συστήματα, ιδέες, προβλήματα ηγεσίας, κ.α. είναι θέματα που σχετίζονται άμεσα με την προσωπικότητα.
4. Η Κοινωνιολογία. Η κοινωνική διάρθρωση, οι θεσμοί, η οικονομική οργάνωση της κοινωνίας, η ταξική δομή της κάθε κοινωνίας κ.α. είναι στοιχεία που επηρεάζουν βαθύτατα τον άνθρωπο και τη συμπεριφορά του.
5. Η Ανθρωπολογία. Ο βαθμός πολιτιστικής εξέλιξης, τα μέσα του πολιτισμού, ο τρόπος ζωής των κοινωνιών δεν μπορεί παρά να συνδέονται με τη δομή και την εξέλιξη της

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προσωπικότητας.

6. Η Θεολογία. Πίστες, δοξασίες, λατρευτικά συστήματα, ηθική, μόρφωση της θρησκευτικής βούλησης, δόγματα, αποτελούν περιοχές της Θεολογίας και είναι συγχρόνως δυνάμεις που δημιουργούν ή κατευθύνουν μια προσωπικότητα.

7. Η Φιλοσοφία. Συστήματα αξιολόγησης, ηθική, αισθητική που επικρατούν σε ένα χώρο και μια χρονική περίοδο επηρεάζουν ανάλογα τις προσωπικότητες που ζουν μέσα στο χώρο - χρόνο.

2.2. ΣΚΟΠΟΙ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

α. Ανθρώπινη περιέργεια

Το ενδιαφέρον του ανθρώπου για τη φύση και τη συμπεριφορά του ίδιου του ανθρώπου είναι πανάρχαιο. Από τότε που υπάρχουν γραπτά μνημεία έχουμε μαρτυρίες για το ενδιαφέρον του ανθρώπου τόσο για την περιγραφή όσο και τις αιτίες της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Αποτελεί πανάρχαιο αίτημα γνώσης του ανθρώπου του ίδιου του εαυτού του.

β. Αυτογνωσία

Κάθε άνθρωπος και ιδιαίτερα ο σκεπτόμενος θέτει στον εαυτό του ορισμένα ερωτήματα και ζητάει να βρει απαντήσεις. Ποιος είμαι; Γιατί είμαι αυτός που είμαι; Γιατί αντιδρώ έτσι; Πως φέρομαι; Πως θα πετύχω μια καλυτερη κοινωνική συμβίωση χωρίς συγκρούσεις; Πως θα γνωρίσω τον εαυτό μου; Όπως είδαμε ήδη (§ 1.6.4.) καθένας μας εκτιμά τον εαυτό του με έναν ορισμένο τρόπο και σε ορισμένο βαθμό. Με τη σπουδή και τη μελέτη της διαμόρφωσης της προσωπικότητας αποφεύγει κανείς την υπερ- ή υπο-εκτίμηση του εαυτού του, γεγονός που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και στις δύο περιπτώσεις αποτελεί παθολογικό φαινόμενο.

γ. Η γνώση των άλλων

Η γνώση των άλλων είναι βασική ανθρώπινη αλλά και πρακτική ανάγκη. Η γνώση των άλλων μας προσφέρει προσωπικά πλεονεκτήματα. Η καθημερινή επαφή και επικοινωνία με παιδιά, συναδέλφους, συζύγους, άτομα που έχουν ορισμένα ταλέντα ή ψυχοκοινωνικά προβλήματα καθιστά αναγκαία τη γνώση της προσωπικότητάς τους.

Η γνώση αυτή ενώ ικανοποιεί τη θεωρητική ανάγκη για ενημέρωση ταυτόχρονα εξυπηρετεί πρακτικούς σκοπούς. Με τον τρόπο αυτό γινόμαστε περισσότερο αντικειμενικοί και αποφεύγουμε τις προκαταλήψεις. Σαν άτομα και σαν μέλη της κοινωνίας ρυθμίζουμε ανάλογα τη συμπεριφορά μας και ερμηνεύουμε τη συμπεριφορά των άλλων με περισσότερη αντικειμενικότητα και κατανόηση. Επιχειρήσεις με κύρος και παράδοση προσλαμβάνουν υπαλλήλους σε καίριες θέσεις μόνο μετά από συνέντευξη και μελέτη της προσωπικότητας των υποψηφίων.

δ. Θεραπευτικοί και παιδαγωγικοί σκοποί

Για όσους έρχονται σε επαφή με παιδιά, νέους, φοιτητές, σπουδαστές, αρρώστους, υπερήλικες κτλ. η γνώση της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας είναι απαραίτητο μέσο στην εργασία τους. Η καθημερινή επικοινωνία και σχέση με διάφορες κοινωνικές ομάδες καθιστά ιδιαίτερα αναγκαία την ενημέρωση σε θέματα Ψυχολογίας της Προσωπικότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γνώση της ψυχολογίας της προσωπικότητας σε ορισμένες επαγγελματικές ομάδες όπως είναι οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων, οι γιατροί, οι νοσοκόμοι, οι κληρικοί, οι κοινωνικοί λειτουργοί, οι εργαζόμενοι σε άσυλα και ιδρύματα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προστασίας ανθρώπων με ειδικές ανάγκες (παιδιά, υπερήλικες, οικοτροφεία, παιδουπόλεις). Χωρίς τη γνώση αυτή η επικοινωνία γίνεται όχι απλώς δύσκολη και προβληματική αλλά έχει καταστρεπτική συνέπεια τόσο για τους εργαζόμενους σ'αυτά όσο και για τους τροφίμους (Hall - Lindzey, 1970, σελ. 25).

2.3. Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

α. Η γνώση της προσωπικότητας είναι σχετική

Εφόσον η γνώση της προσωπικότητας είναι μέρος της Γενικής Ψυχολογίς και αυτή των επιστημών του ανθρώπου δεν μπορούμε παρά να γνωρίζουμε μέρος μόνο του σχανούς αυτού γνωστικού αντικειμένου. Αν σκεφτούμε καθαρά επιστημολογικά, αβίαστα θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα της σχετικότητας της γνώσης και στον τομέα αυτό. Υποκειμενικές και αντικειμενικές αδυναμίες στέκονται μπροστά μας σαν μεγάλα εμπόδια της απόλυτης γνώσης. Υποκειμενικές είναι οι περισσότερες αδυναμίες που έχει ο άνθρωπος να ανιχνεύει ολόκληρη την περιοχή της Ψυχολογίας (λ.χ. αντιληπτική ικανότητα, όργανα, μέθοδοι) ενώ αντικειμενικά είναι τα εμπόδια της διείσδυσης, απομόνωσης, κατάτμησης, ανάλυσης και σύνθεσης του αντικειμένου που στην περίπτωσή μας είναι αυτός ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν η φράση του Tournier "Η επιστήμη αφορά όχι στα πράγματα αλλά στις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων, όχι στην πραγματικότητα, αλλά σε μια εικόνα της πραγματικότητας, μέσα στην οποία μπαίνει μέρος της συμβατικότητας" (σελ. 81), αφορά γενικά την Επιστήμη, αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για την Ψυχολογία της Προσωπικότητας, διότι η ζωή ενός ανθρώπου, το εγώ του, η προσω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πικότητά του, δεν είναι πραγματικότητες ψηλαφητές που μπορούν να υποβληθούν σε ενδελεχή εξέταση. Φυσικά το να παρατηρούμε μόνο τη συμπεριφορά του ανθρώπου και να τη θεωρούμε σαν τη μόνη πηγή γνώσης είναι σαν να καταργούμε όλη την περιπλοκή της ψυχολογίας.

Παρ' όλες τις εμπειρικές έρευνες στην Ψυχολογία της Προσωπικότητας, δεν τολμά η Επιστήμη να αποφανθεί ότι γνωρίζει την ουσία της, τι είναι προσωπικότητα, διότι είναι αδύνατο να συλληφθεί σε όλη της την έκταση, ακριβώς επειδή είναι απέραντη. Διαμορφώνεται, εκτός από τους βιολογικούς και από πολλούς τυχαίους περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως είναι το επάγγελμα, ο ρόλος που παίζει στην κοινωνία, η πνευματική παράδοση και η συμμετοχή του ατόμου στην παράδοση αυτή κτλ. Ο συνδυασμός των ποικίλων ψυχοσωματικών χαρακτηριστικών και περιβαλλοντικών συνθηκών καθιστά την τέλεια γνώση της προσωπικότητας καθαρή ουτοπία. Αν ακόμα κατορθώναμε να γνωρίζουμε όλα τα φαινόμενα του σώματος, φυσικά, χημικά, βιολογικά, όλα τα πολύπλοκα ψυχικά φαινόμενα όλους τους πνευματικούς παράγοντες, τους κοινωνικούς, τους ιστορικούς, τους φιλοσοφικούς, που περνούν στον άνθρωπο, ακόμα και τότε δεν είναι σίγουρο ότι θα μπορούσαμε να γνωρίσουμε τη σύνθεση των παραγόντων αυτών και φυσικά την προσωπικότητα σαν σύνολο. (Tournier, P. σελ. 178).

Όλες οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για να αποκαλύψουν τον "ιδιωτικό" κόσμο του ανθρώπου είναι ελλειπείς, διότι οι κινήσεις του σώματος και οι αντιδράσεις, τα λόγια και οι εκφράσεις, ενώ μας αποκαλύπτουν σημαντικό μέρος της προσωπικότητας αφήνουν πολλές άγνωστες πτυχές. Γεγονότα που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

για μια προσωπικότητα περνούν απαρατήρητα, για άλλη αποτελούν συγκλονιστικούς σταθμούς της ζωής. Το ίδιο ψυχολογικό φαινόμενο σε έναν άνθρωπο μπορεί να έχει πολλές αιτίες που έδρασαν είτε ταυτόχρονα είτε διαδοχικά. Όσο περισσότερες είναι οι αιτίες τόσο δυσκολότερα μπορεί να γίνει η διάγνωση. Λέγοντας αιτία μπορεί να εννοούμε μια ξαφνική δύναμη που ενήργησε πάνω στο άτομο ή μια βαθμιαία αλλοίωση του ψυχοσωματικού του κόσμου.

Η λέξη αιτία λέει ο Adler πρέπει να χρησιμοποιείται με πολλή περίσκεψη, επειδή κάποιο γεγονός γίνεται αιτία ώστε ένα άτομο να τροποποιεί τη συμπεριφορά του. Η τροποποίησ η της συμπεριφοράς εξαιτίας του γεγονότος δεν πρέπει να σημαίνει ότι το ίδιο γεγονός είναι η αιτία (λ.χ. γέννηση ενός αδελφού και ζήλεια του μεγαλύτερου) της αλλαγής του αλλά η ήδη προδιατεθειμένη προσωπικότητα να δεχτεί με την άρνηση το γεγονός της γέννησης που μπορούσε ίσως να μην ήταν συγκλονιστική. Πολύ σημαντικό για την ψυχική ζωή είναι το γεγονός ότι για την κατεύθυνση που ακολουθεί η συμπεριφορά κάποιου αποφασίζουν οι αντιλήψεις του και όχι τα γεγονότα καθεαυτά (Adler, Α. Η αγωγή του παιδιού, σελ. 25).

Ίσως είναι υπερβολική η άποψη του καθηγητή P. Tournier ότι είναι αδύνατη η διδασκαλία και η γνώση της προσωπικότητας σε βαθμό που να καθιστά και αυτό το μάθημα χωρίς αποτέλεσμα. Μόνο που ο Tournier με τον όρο "προσωπικότητα" προφανώς εννοεί τις φυσιογνωμίες με καλλιέργεια και ξεχωριστή ακτινοβολία: "Δεν νομίζω, γράφει, ότι για να μυηθούν οι φοιτητές της Ιατρικής στην προσωπικότητα πρέπει κατ'ανάγκη να γίνουν γι'αυτή ιδιαίτερα μαθήματα. Αυτή δε διδάσκεται· μετα-

δίδεται. Η μετάδοση απαιτεί την προσωπική επαφή μεταξύ των δασκάλων και των φοιτητών, των δασκάλων εκείνων που κατέχουν το νόημα της προσωπικότητας. Ευτυχώς σε όλους τους κλάδους υπάρχουν ακόμη τέτοιοι και δεν είναι λιγότερο σοφοί. Και για τέτοιους δασκάλους διατηρούμε ζωντανή την εντύπωση για όλη μας τη σταδιοδρομία'(P. Tournier, σελ. 176).

β. Αντικειμενικές δυσκολίες στην προσέγγιση της προσωπικότητας

Ο ίδιος άνθρωπος μπροστά στον ερευνητή άλλοτε δεν θέλει και άλλοτε δεν μπορεί να αποκαλύψει τον εσυτό του. Συμβαίνει μερικές φορές ορισμένα προσωπα να παρουσιάζουν μεγάλες αντιφάσεις και προβληματίζουν τον μελετητή για το βαθμό γνώσης τους. 'Ενας εργάζεται σε μια δημόσια υπηρεσία ήρεμος και σιωπηλός, ενώ το ίδιο πρόσωπο κάνει μια "διπλή ζωή" με μια μυστική τυχοδιωκτική ζωή. Το ερώτημα είναι: ποιά είναι η "ανθρώπινη φύση" του συγκεκριμένου αυτού ανθρώπου; Και βέβαια δεν μας ενδιαφέρει μέρος μόνο της προσωπικότητας, αλλά το όλο. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ένα τμήμα, μια επίφαση, το " προσωπείο". Μελετώντας το τμήμα της εικόνας της προσωπικότητας προσπαθούμε να γνωρίσουμε τον φορέα, το πρόσωπο-άνθρωπο, την προσωπικότητα, την βαθύτερη ουσία της.

Η αναζήτηση της ουσίας της προσωπικότητας είναι ένα καυτό θέμα και απασχολεί έντονα τον σκεπτόμενο άνθρωπο. Η πολυπλοκότητα του είναι μας είναι περισσότερο σύνθετη από ό,τι φανταζόμαστε. Δεν γνωρίζουμε παρά μικρές πτυχές της. Κόσμοι γνωστοί και άγνωστοι εμπλέκονται μέσα μας τόσο αξεδιάλυτα που παρουσιάζονται σαν κράμα και μόνο ορισμένες ιδιότητες του μπορούμε να γνωρίζουμε. "Η απόλυτη καθαρή προσωπικότητα πάντο-

τε μας διαφεύγει" (Tournier, P. Πρ.Πρ. σελ. 15).

Ένας σημαντικός λόγος δυσκολίας προσέγγισης της προσωπικότητας είναι η παρουσία της στο χώρο και το χρόνο. Η βίωση των στοιχείων αυτών σχεδόν ποτέ δεν είναι κοινή ακόμα και σε δύο άτομα. Υπάρχουν ορισμένες καταστάσεις που αποκαλύπτουν μια εντελώς διαφορετική αντίδραση κάθε προσωπικότητας. Οι ίδιες οι καταστάσεις υποχρεώνουν τους ανθρώπους να φέρονται διαφορετικά. Στιγμές της ζωής που τις χαρακτηρίζουμε ως "σκληρές" αποκαλύπτουν το χαρακτήρα (την προσωπικότητα) ενός ανθρώπου (συγκρούσεις, κίνδυνοι, οριακές καταστάσεις, στιγμές έξαρσης).

Η αδυναμία της γνώσης του ανθρώπου από τη μια μεριά και οι προκαταλήψεις από την άλλη έχουν σαν συνέπεια τα λάθη που κάνουν οι άνθρωποι κρίνοντας τους συνανθρώπους τους. Η συναισθηματική φόρτιση ενός ανθρώπου για τον άλλο τον εμποδίζει να ιδεί αντικειμενικά. Τόσο η θετική όσο και η αρνητική στάση (συμπάθεια - αντιπάθεια) εμποδίζουν τη γνώση των συνανθρώπων. Και στις δύο περιπτώσεις η υπερβολή (εκτίμηση - υποτίμηση) στέκονται φραγμός γνώσης (λ.χ. "γνωριμία" με αλληλογραφία που ιδανικοποιεί το άγνωστο πρόσωπο).

Το μίσος, η απέχθεια, η αποστροφή ποτέ δεν βοηθούν να γνωρίσουμε τους συνανθρώπους μας. Το ίδιο συμβαίνει με την υπερβολική και ανεξέλεγκτη αγάπη και συμπάθεια. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι οι ερωτευμένοι λ.χ. να "μη βλέπουν" ούτε ένα ψεγάδι στο αγαπημένο τους πρόσωπο όσο μένουν ανύπαντροι. Μόνο η αγάπη του ανθρώπου προς τον άνθρωπο μπορεί να τον βοηθήσει να ιδεί με "καθαρό μάτι" τόσο τα θετικά όσο και τα αρνητικά στοιχεία στον άλλο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2.4. ΤΡΟΠΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

α. Καθημερινή προσπάθεια προσέγγισης.

Η αυτοπαρατήρηση είναι μέθοδος κατά την οποία ο άνθρωπος στρέφει την προσοχή του στην εσωτερική του εμπειρία και μελετά τα εσωτερικά γεγονότα και τον τρόπο που εμφανίζονται στην εσωτερική ζωή. Παρατηρώντας τον εαυτό του αναλογικά μπορεί να γνωρίζει τον κόσμο των άλλων σε στιγμές και γεγονότα που σημαδεύουν τον δικό του κόσμο. Αναμφίβολα τα συμπεράσματα από την αυτοπαρατήρηση δεν είναι απόλυτα και έχουν ήδη εκ προοιμίου το μειονέκτημα του υποκειμενισμού. Δίπλα σ'αυτή έχουμε την ετεροπαρατήρηση, γνωστή, πανάρχαια μέθοδο προσέγγισης των ανθρώπων μεταξύ τους.

Η εμφάνιση του προσώπου, το πελιδνό ή καλοθρεμμένο πρόσωπο, το περιποιημένο, το αυλακωμένο, το αξύριστο, το βλοσυρό, η γλυκειά ή σκληρή έκφραση, το σαρκαστικό ή γεμάτο ευγένεια χαμόγελο, οι γκριμάτσες, οι μορφασμοί, το κοίταγμα των ματιών, τα αβρά ή ροζιασμένα δάκτυλα, τα μακρόστενα ή κοντά χέρια, μπορούν να δώσουν μερικά στοιχεία που βοηθούν στην προσέγγιση της προσωπικότητας.

Η εξωτερική εμφάνιση, όπως το ντύσιμο, (χρώμα, μόδα, ποιότητα ρούχων), η επιμελημένη ή ατιμέλητη ενδυμασία, τα κουμήματα που φοράει κάποια γυναίκα, αποκαλύπτουν επίσης άλλες περιοχές της προσωπικής και κοινωνικής ζωής χωρίς βέβαια να είναι απόλυτα.

Ο τρόπος που μιλάει και οι λέξεις που χρησιμοποιεί, το τόνος της φωνής, το ύφος, το περιεχόμενο των λέξεων, ορισμένες λέξεις που προτιμά, η αποδοχή ή η απόρριψη του διαλόγου, φανερώνουν ένα μεγάλο μέρος μιάς προσωπικότητας, είτε

αυτή είναι ένας απλός συνηθισμένος άνθρωπος είτε μια φυσιογνωμία ή ακόμα ένας άρρωστος ψυχικά. Μέσα από τα λόγια μπορούμε να ιδούμε τις ιδέες που δέχεται ή απορρίπτει, τις απόψεις που υποστηρίζει και τον τρόπο που αντιμετωπίζει πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις (Κυριακίδη, Π. Αίτια επιτυχίας..... σελ. 183).

Επίσης ορισμένες κινήσεις, εκδηλώσεις, τρόποι συμπεριφοράς της καθημερινής ζωής όπως ο τρόπος που τρώει, κάθεται, χαιρετά, δίνουν στοιχεία για τη γνώση της προσωπικότητας. Ιδιαίτερα βοήθούν ορισμένες ενέργειες και προτιμήσεις όπως η γυναίκα ή ο άνδρας που πήρε ή προτιμά, τα κριτήρια αυτής της επιλογής, ο τρόπος διασκέδασης που ικανοποιεί το άτομο, η αντιμετώπιση μερικών στιγμών σημαντικών όπως είναι μια καταστροφή ή μια επιτυχία, ευχάριστα και δυσάρεστα γεγονότα, η φιλοσοφία της καθημερινής ζωής κ.ά.

Μερικοί άνθρωποι, όχι επιστήμονες, έχουν αποκτήσει μια λεπτή διαίσθηση ανθρωπογνωσίας εξαιτίας της καθημερινής επικοινωνίας με πολύ κόσμο και είναι ικανοί να κάνουν επιτυχημένες διαγνώσεις της προσωπικότητας των άλλων. Ποτέ όμως τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη συστηματική, την επιστημονική προσέγγιση, την ιδιαίτερα χρήσιμη για θεραπευτικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Αναμφίβολα όμως πολλά από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν χρησιμοποιούνται και από την συστηματική, επιστημονική μελέτη της προσωπικότητας.

β. Συστηματική μελέτη της προσωπικότητας.

Αναφέρθηκε ήδη ότι η μελέτη της προσωπικότητας μπορεί να γίνει με τη βοήθεια και άλλων επιστημών (2.1). Μπορούν ε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πίσης η Ιατρική, η Βιολογία και η Φυσιολογία να δώσουν σημαντική βοήθεια, όταν ο άνθρωπος εξετάζεται όχι σαν μηχανή ή σαν ζωϊκός οργανισμός, αλλά στο σύνολο τότε η προσέγγιση παύει να είναι όμοια με τις φυσικές επιστήμες, αλλά με τις πνευματικές (Jaspers, K. σελ. 31).

Για τη μελέτη της προσωπικότητας κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούνται οι πληροφορίες. Τις πληροφορίες αυτές τις παίρνουμε με ποικιλία τρόπων και από διάφορες πηγές. Το ίδιο το σώμα, του ανθρώπου με τις εκδηλώσεις του μας δίνει πολλές πληροφορίες: εφίδρωση, τρεμούλα, ταχυπαλμία, πίεση, αλλαγή χρώματος προσώπου, κινήσεις μελών του σώματος με ιδιαίτερη σημασία, η μορφή και τα χαρακτηριστικά του σώματος, έχουν για τον ερευνητή ιδιαίτερο νόημα και εκφράζουν ενδιαφέρουσες πτυχές της προσωπικότητας.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια αναπτύχθηκαν πολλές μέθοδοι που στηρίζονται σε τέστς και ειδικά ερωτηματολόγια με στόχο τη μελέτη της προσωπικότητας.* Τέτοια τέστς είναι τα προβολικά, Τεστ Θεματικής Αντίληψης και ειδικό για παιδιά οι κηλίδες μελάνης του Rorschach, η συμπλήρωση ειδικών προτάσεων, τα κοινωνιομετρικά τέστ κ.α. (Κυριακίδη, Π.: Κοινωνιολογία, σ. 211-220 - κ.ά.). Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι όλα τα τεστς είναι ενδεικτικά της προσωπικότητας και όχι αποδεικτικά και καθοριστικά μέτρα ταξινόμησης και κατάταξης των ανθρώπων σε κατηγορίες ("ετικέττα". Σύμφωνα με τους ορισμούς

---

* Ιδέ σχετικά Τσιμπούκη, Κ.: Εκτίμηση της Προσωπικότητας, Αθήνα, 1980, Παρασκευοπούλου, Ι.: Ψυχολογία Ατομικών διαφορών, σελ. 65-79.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της προσωπικότητας είμαστε υποχρεωμένοι να ακολουθήσουμε και μέθοδο έρευνας. Συνεπώς δύο είναι οι μεθοδολογικές κατευθύνσεις μελέτης της Ψυχολογίας της προσωπικότητας: η νομοθετική η οποία από τη μελέτη και ανάλυση πολλών περιπτώσεων εξάγει γενικούς κανόνες και θεωρίες και η ιδιογραφική που προσπαθεί να κατανοήσει τη μοναδικότητα του κάθε ατόμου (Greitmeyer, M. - Schmitz,B. Medizinische Psychologie, σελ. 190).

Ομόφωνα οι ερευνητές συμφωνούν ότι η μελέτη της προσωπικότητας οφείλει να λαβαίνει υπόψη της ολόκληρο το βιογραφικό του ατόμου. Μόνο ένα λεπτομερές Ιστορικό μπορεί να μας αποκαλύψει τις αιτίες της συμπεριφοράς του ατόμου και των περιοχών της προσωπικότητας. Επειδή ο άνθρωπος είναι ένα ενιαίο σύνολο κάθε πράξη δεν είναι τυχαία αντίδραση της στιγμής, αλλά δηλώνει και για την προηγούμενη ζωή. (Adler,A.: Η αγωγή του παιδιού, σ.21).

Για την καλύτερη προσέγγιση της προσωπικότητας πρέπει να έχουμε υπόψη μας την πιθανή σημασία ορισμένων παραγόντων όπως είναι: οι επιδράσεις της κληρονομικότητας, η οικονομική κατάσταση το θρησκευτικό και ηθικό υπόβαθρο, ασθένειες και ατυχήματα που ενδεχομένως βίωσε, η σχολική ζωή, η συμμετοχή του στα παιγνίδια, οι σχέσεις του με την οικογένεια και πως αποχωρίστηκε από αυτή, ο κόσμος των ιδεών που την "βομβάρδισαν", οι σεξουαλικές εμπειρίες (χρόνος, τόπος απόκτησης εμπειριών), αισθήματα μειονεξίας ή υπεροχής που την διακατέχουν, απογοητεύσεις, μεταπτώσεις, μεταστροφές απόψεων καθώς επίσης αν έχει βιώσει σημαντικές επιτυχίες ή αποτυχίες.

Για να κατανοήσουμε ένα μεμονωμένο συμβάν στην συμπεριφορά του ατόμου πρέπει να ξετυλίξουμε ολόκληρο το ιστορικό,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της ζωής του. Καμιά πράξη δεν μπορεί να ξεχωριστεί από την ιστορία του ανθρώπου και της προσωπικότητάς του στο σύνολό της. Το φαινόμενο αυτό λέγεται ενότητα της προσωπικότητας. (Adler, A., όπ. παρ. σελ. 21).

Ο Jaspers (σελ. 45) συνοψίζει τις δυνατότητες έρευνας που μπορεί να δείξει την προσωπικότητα του ενός ανθρώπου:

Ιστορικά ασθενειών (τι πέρασε, πότε, σε ποιό βαθμό), πρωτόκολλα διαγνωστικά (ακτινογραφίες, εγκεφαλογράφήματα), γραπτά κείμενα του ατόμου (επιστολές, ζωγραφιές), φωτογραφίες, πρακτικά διαφόρων αρχών (δικών, πειθαρχείου, σχολείου, στρατού), μετρήσεις (βαθμοί ικανοτήτων, μετρήσεις νοημοσύνης, τεστς), αποτελέσματα ερευνών (διάφορες εξετάσεις) κτλ. Ιδιαίτερα όμως μαρτυρούν για την προσωπικότητα ενός ανθρώπου τα εξής στοιχεία:

1. Προσωπικά βιώματα. Σύμφωνα μ'αυτά οι υποκειμενικά βιωμένες καταστάσεις παρουσιάζονται σαν αντικείμενα από αυτόν που τις έζησε.
2. Ενέργειες της ψυχής, όπως είναι η ικανότητα απομνημόνευσης, επίσης οι επιδόσεις της νοημοσύνης μπορούν να μελετηθούν σαν αντικείμενα διάγνωσης.
3. Τα σωματικά συμπτώματα που εξετάζονται από την Σωματοψυχολογία.
4. Υπάρχουν ορισμένα στοιχεία έκφρασης ενός ανθρώπου όπως είναι χαρακτηριστικές λέξεις, κινήσεις, χειρονομίες, μορφασμοί, που έχουν κάποιο νόημα και δείχνουν πλευρές της προσωπικότητας.

Για τη γνωριμία της προσωπικότητας πέρα από τις γνωστές μεθόδους αναγνωρίζεται και η διαίσθηση του επιστήμονα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που αναπαριστά τη συνολική εικόνα του προσώπου και προσπαθεί να βγάλει συμπεράσματα από τις γνώστές εκδηλώσεις ενός προσώπου, αφού ούτως ή άλλως είναι αδύνατη η πλήρης ψυχική εικόνα του ανθρώπου από αποσπασματικές πληροφορίες.

"'Οσο σε μια θύελλα τα κύματα είναι μεμονωμένα και υπάρχουν καθεαυτά, άλλο τόσο και στον ψυχικό βίο υπάρχουν μεμονωμένα γεγονότα" (R. Müller - Freienfels στον Α. Λσπιώτη: Θέματα της σημερινής Ψυχολογίας, σελ. 24). Δεν χρειάζεται να τονιστεί ότι η διαίσθηση δεν υποκαθιστά τις εξονυχιστικές προηγούμενες μεθόδους αλλά αποτελεί συμπλήρωμα που δείχνει την ικανότητα του ερευνητή-επιστήμονα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

3.1. ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ - ΟΜΟΙΟΣΤΑΣΗ

Η προσωπικότητα του ανθρώπου διαμορφώνεται σε ένα μεγάλο βαθμό από τις βιολογικές του λειτουργίες. Ήδη η Ψυχοσωματική είναι μια τάση να εξετάζεται ο άνθρωπος σαν σύνολο βιολογικών και ψυχολογικών λειτουργιών. Η Ιατρική επιστήμη δεν βλέπει πιά τον άνθρωπο σαν ένα αποκλειστικά βιολογικό οργανισμό, αλλά σαν ένα κράμα σωματικών - βιολογικών και ψυχοκοινωνικών διεργασιών. Στη Φυσιολογία και κατόπιν στην Ψυχολογία ανακαλύφθηκε η ομοιόσταση. Στη φυσιολογία οι ομοιοστατικοί μηχανισμοί λειτουργούν εξισορροπητικά. Η αλλαγή δηλαδή στο εξωτερικό περιβάλλον του ανθρώπου δεν πρέπει να μεταβάλλει το εσωτερικό του οργανισμού, ο οποίος πάντα τείνει να παραμείνει σταθερός χάρη στη δράση διαφόρων μηχανισμών που ρυθμίζουν αυτή την ισορροπία. Έτσι, κάθε υπερβολική ανύψωση της θερμοκρασίας στον ανθρώπινο οργανισμό επιφέρει μια δροσιστική εφίδρωση και κάθε πτώση της θερμοκρασίας ακολουθείται από ρίγη που έχουν θερμογενετικό αποτέλεσμα (Lehrmitte, J. σελ. 85). Οι μηχανισμοί αυτοί ονομάζονται ομοιοστάσεις, βρίσκονται στα κέντρα του υποθαλάμου και λειτουργούν με τη συνεργασία του νευρικού συστήματος και των ενδοκρινών αδένων. Το ίδιο φαινόμενο της ομοιόστασης παρατηρείται και στο ψυχικό επίπεδο. Το άτομο έχει υιοθετημένες ορισμένες θέσεις, αρχές, αξίες, που τείνει να τις διατηρεί σταθερές. Οποιαδήποτε ανατροπή των θέσεων, αρχών, αξιών, κτλ. από τους άλλους συναντά την αντίδραση του ατόμου και την προ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σπάθεια της διατήρησής τους (Χασάπης, Ι., 1980, Α': 128, Zimbardo, P. - Ruch, F. 1975, σελ. 70).

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι στην Ψυχοχωματική σχέση παρατηρείται το φαινόμενο της αλληλεπίδρασης αφού η διαταραχή σε μια περιοχή της ψυχικής ζωής έχει επιπτώσεις στη σωματική, την καθαρά βιολογική λειτουργία του οργανισμού και το αντίστροφο, παθήσεις δηλαδή μέλους ή μελών του οργανισμού οδηγούν πολύ συχνά σε ψυχικές διαταραχές και κλονίζουν την προσωπικότητα του ανθρώπου.

Η γνώση εξάλλου της λειτουργίας του ανθρώπινου οργανισμού -κατά το δυνατό- μας βοηθάει στο να εξηγήσουμε πολλές πτυχές της συμπεριφοράς του που αλλοιώς μένουν στο σκοτάδι της άγνοιας. Όπως μας βεβαιώνει η Ιατρική, το ενδοκρινικό και νευρολογικό σύστημα είναι τα υπεύθυνα όργανα όχι μόνο για την ομοιοστασία αλλά είναι και οι ρυθμιστές της συμπεριφοράς του ανθρώπου σε σημαντικές περιοχές.

Η διαφορά του εμβίου οργανισμού από μιά μηχανή συνίσταται στο γεγονός ότι η βλάβη σε μέρος της μηχανής δεν επηρεάζει τη λειτουργικότητα των άλλων συστημάτων της. Στον άνθρωπο η βλάβη ενός οργάνου ή συστήματος οργάνων έχει επίδραση και πάνω στα υπόλοιπα μέλη-συστήματα. Έτσι σωματικά, οργανικά προβλήματα έχουν σοβαρό αντίκτυπο στην προσωπικότητα του ατόμου. Η εμφάνιση, η διάπλαση και η σωματική ακεραιότητα του ανθρώπου συνιστούν σημαντικά φυσικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα άτομα μεταξύ τους. Η άρτια σωματική εμφάνιση ενός ανθρώπου προδιαθέτει ευμενέστερα.

Τα άτομα με ατελή σωματική ανάπτυξη και αποκρουστική εμφάνιση δυσκολότερα αντιμετωπίζουν τις εσωτερικές τους συγ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κρούσεις και παρεμποδίζουν τη δημιουργία των αισθημάτων επάρκειας και αυτοεκτίμησης. Οι άλλοι τους βλέπουν με οίκτο, γεγονός που τους πληγώνει ψυχικά.

3.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΩΡΙΜΑΝΣΗ

Η ωρίμανση είναι η διαδικασά της ανάπτυξης και εξέλιξης των διαρθρώσεων και συστημάτων του ανθρώπου που εξυπηρετεί τη συμπεριφορά. Το βρέφος κατά τη γέννησή του είναι μια βιολογική οντότητα, που όμως δεν έχει πολλές από τις χαρακτηριστικές ιδιότητες του ανεπτυγμένου ανθρώπου. Είναι ανίκανο να μιλήσει, δεν έχει εμφανή ψυχικά χαρακτηριστικά και τυπική ατομική συμπεριφορά. Όμως αυτό αποτελεί τον πυρήνα μιας πολυσύνθετης μελλοντικής προσωπικότητας (Stagner, R. 1961, σελ. 289).

Κάθε άτομο ελέγχεται γενετικά και όταν δοθούν κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες, ακολουθεί ένα συστηματικό πρότυπο. Έτσι κάθε παιδί σχεδόν μαθαίνει να περπατά μερικές φορές σε ηλικία μεταξύ επτά και δεκατεσσάρων μηνών. Είναι πολύ αμφίβολο αν κάποιο παιδί στην ιστορία της ανθρωπότητας περπάτησε ποτέ χωρίς να το κρατούν σε ηλικία τεσσάρων μηνών. Ο "εξοπλισμός" -τόσο το νευρικό σύστημα όσο και οι μυς- δεν ωριμάζει σε σημείο που το βάδισμα να είναι δυνατό χωρίς υποβοήθηση. Επιπλέον, όταν η διαδικασία της ωρίμανσης έχει συντελεστεί αρκετά, η εκμάθηση επέρχεται γρήγορα με ή χωρίς την ενίσχυση από τους γονείς. Οι Ινδιάνοι Χόπι κρατούν δεμένα τα παιδιά τους σε ένα δύσκαμπτο μπόγο τους πρώτους τρείς μήνες της ζωής τους. Μερικά παιδιά όμως, επηρεασμένοι από τους λευκούς, δεν τα δένουν σύμφωνα με τη συνήθεια της φυλής τους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατά μέσο όρο δεν υπάρχουν διαφορές όσον αφορά το περπάτημα των παιδιών που δένονται και εκείνων που είναι ελεύθερα από τη γέννησή τους. Έτσι η πρώιμη ελευθερία των μελών δεν έχει επίδραση στον χρόνο κατά τον οποίο τα μέλη γίνονται πλήρως ικανά για να λειτουργήσουν.

Κάθε άτομο, ήδη από τη σύλληψή του, αλλά εμφανώς από τη στιγμή της γέννησής του, έχει ορισμένα σταθερά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, με το πέρασμα όμως του χρόνου επισυμβαίνουν και πολλές αλλαγές. Οι σωματικές μεταβολές είναι προοδευτικές και έχουν μεταξύ τους μια χρονική σύνδεση. Η εξέλιξη των σωματικών χαρακτηριστικών είναι σταδιακή, δεν είναι όμως ακριβώς η ίδια για όλα τα άτομα. Οι μεταβολές αυτές του σώματος μεταβάλλουν κατά ένα σημαντικό μέρος την προσωπικότητα του ατόμου. Σ'αυτό συμβάλλει και η αντίληψη για τις αξίες που επικρατούν σε μια κοινωνία (π.χ. η εμφάνιση της ήβης και η επίσημη ένταξη στον κόσμο των ενηλίκων ποικίλλει από κοινωνία σε κοινωνία).

Το νεογέννητο βρέφος δεν είναι παθητικός, αποδεκτικός οργανισμός, όπως πιστεύουν πολλοί, αλλά παίζει σημαντικό ρόλο και το ίδιο με τις αντιδράσεις του στα διάφορα ερεθίσματα στη διαμόρφωση της σχέσης μητέρας - παιδιού, σχέση που δεν αφήνει αδιάφορη την προσωπικότητά του που βρίσκεται σε εξέλιξη. Φαινομενικά όλα τα νήπια είναι όμοια, όμως διαφέρουν σωματικά το ένα από το άλλο και οι διαφορές αυτές, τα ατομικά τους χαρακτηριστικά επηρεάζουν την κατοπινή ανάπτυξη της προσωπικότητας. Το παιδί έχει πολλά ερωτήματα για τον γύρω κόσμο και προσπαθεί να ερευνήσει τον χώρο που το περιβάλλει. Πολλά προβλήματα λύνονται κατά την εφηβεία, αλλά εμ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φανίζονται κάι νέα.

Η βιολογική ωρίμανση είναι ταχύτερη κατά την παιδική-εφηβική ηλικία και αργότερη στη μετεφηβική. Ο ρυθμός και τα στάδια της φυσιολογικής ανάπτυξης επηρεάζουν τη συμπεριφορά (π.χ. έναρξη εμμήνου ρύσης ή εμμηνόπαυσης). Η ανθρώπινη φύση είναι βέβαια ενιαία και κοινή σε όλους τους λαούς όμως η ωρίμανση της προσωπικότητας επηρεάζεται όχι μόνο από το χρονικό στάδιο που περνά αλλά και τις κληρονομικές καταβολές του ατόμου και το πολιτισμικό του περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή αρκεί να σκεφθούμε τι ρόλο παίζει η διατροφή του ανθρώπου στις πλούσιες και φτωχές χώρες, για να συλλάβουμε τη διαφορά εφήβων σε διάφορες χώρες αλλά και το όριο ζωής μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών. Η όψιμη εφηβεία σε πολλούς εφήβους δείχνει ενδιαφέροντα διαφορετικά από εκείνα των συνομηλίκων τους αλλά και τα άλλα άτομα δείχνουν στάση απέναντι σ'αυτούς διαφορετική.

'Οπως τόσα άλλα θέματα στην ψυχολογία της προσωπικότητας έτσι και το πρόβλημα της ωριμότητας είναι λαβυρινθώδες, ιδιαίτερα της εκείνο της κοινωνικής ωριμότητας.

Η κοινωνική ωριμότητα της προσωπικότητας και η συναίσθηση της ευθύνης εξαρτώνται από το πόσο ικανό είναι ένα άτομο να μπορεί να συμμετέχει σε ένα αριθμό ανθρώπινων σχέσεων. Ποιές όμως δυνάμεις είναι υπεύθυνες για την ικανότητα της ανάληψης ευθυνών; Εξάλλου βιολογική και ψυχολογική ωριμότητα δεν συμβαδίζουν, όμως αλληλοεπηρεάζονται. Βιολογικά υποστηρίζεται ότι ωριμάζει ένας άνθρωπος όταν είναι σε θέση να λάβει μέρος στην ανθρώπινη αναπαραγωγή. 'Ομως ούτε αυτό είναι αρκετό αφού σωματικά ο άνθρωπος αναπτύσσεται πλήρως στα 19-

20 χρόνια του. Το πρόβλημα της ψυχολογικής ωρίμανσης είναι ακόμα πιο περίπλοκο αφού σ'αυτό αποφασιστικό ρόλο παίζει ο πολιτισμός της κοινωνίας και η εποχή, μέσα στα οποία ζει ο άνθρωπος.

3.3. Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ

Η ανατομία και η φυσιολογία παραμένουν οι θεμελιώδεις βάσεις της γνώσης του ανθρώπου. Όσο καιρό ζούμε εξαρτώμεθα από το σώμα μας και κάθε μας εξέλιξη μπορεί να γίνει μόνο μέσα στα όρια που αυτό μας επιτρέπει. Η φυσιολογική, η νευρολογική ή βιοχημική συνισταμένη του ανθρώπινου οργανισμού αποτελεί αναπόσπαστο μέρος κάθε ανθρώπινης λειτουργίας και κατά συνέπεια και της ψυχολογικής. Η συνολική δομή δίνει στη συμπεριφορά του ατόμου τη δική της βάση για μια ειδική εκφραστική μορφή. Οι ερευνητές που επιμένουν στη βιολογική πλευρά του ανθρώπου πιστεύουν ότι η συμπεριφορά και η προσωπικότητα είναι συνέπειες βιολογικών διεργασιών. Η "άποψη" όμως αυτή μετριάζεται όταν μελετήσουμε και τους άλλους παράγοντες (περιβαλλοντικούς - πολιτισμικούς).

Ο εγκέφαλος του ανθρώπου είναι η έδρα που κατευθύνει πλείστες λειτουργίες του υπόλοιπου οργανισμού. Ήδη η Φυσιολογία έχει ερευνήσει πάρα πολλές πτυχές της φυσιολογίας του εγκεφάλου, παραμένει όμως ανεξερεύνητο μεγάλο μέρος της δομής και της λειτουργίας του και το ακόμα δυσκολότερο είναι η πνευματική ζωή του ανθρώπου και η ικανότητά του να δημιουργεί πολιτισμό. Η επιφάνεια των ελίκων του εγκεφάλου είναι 2200 cm^2 και τα δύο τρίτα της επιφανείας αυτής κρύβονται, είναι θαμμένα στο βάθος των αυλάκων· επίσης είναι μεγά-

λη η ποικιλία της μορφολογίας ενός ατόμου από ένα άλλο (Lhermitte, J., σελ. 33, 35, 47). Είναι επίσης γνωστό ότι η εγκεφαλική δυσλειτουργία εξαιτίας ποικίλων λόγων είναι αιτία άλυτων ιατρικών και ψυχολογικών προβλημάτων και από την άποψη αυτή βασική για τη μελέτη της προσωπικότητας.

3.4. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Το νευρικό σύστημα του ανθρώπου οργανώνει, τροποποιεί, κατευθύνει τις λειτουργίες του οργανισμού και ρυθμίζει την αντίδρασή του στα ερεθίσματα του περιβάλλοντός του. Αυτό ρυθμίζει τις κινήσεις και εκφράζει το συναισθηματικό κόσμο. Αυτό παίρνει τις πληροφορίες, τις επεξεργάζεται, τις ταξινομεί και τις αποθηκεύει με δικό του κώδικα. Βλάβες του νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου έχουν σαν συνέπεια τη βιολογική δυσλειτουργία του οργανισμού σε μικρό ή μεγάλο βαθμό και τη διαταραχή της προσωπικότητας που κυρίως μας ενδιαφέρει. Χωρίζεται:

Α. Στο Κεντρικό νευρικό σύστημα.

Β. Στο Περιφερικό νευρικό σύστημα.

Α: Στο Κεντρικό νευρικό σύστημα, που το αποτελούν ο εγκέφαλος και ο νωτιαίος μυελός, οφείλεται η συνδυασμένη ενέργεια των διαφόρων μελών του οργανισμού. Δεν αποτελεί μόνο το χώρο εισόδου, αποθήκευσης, επεξεργασίας και εξόδου πληροφοριών αλλά αποτελείται και από υποσυστήματα με εξειδικευμένη λειτουργία που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση. Έτσι εξασφαλίζεται η ομοιοστασία του οργανισμού.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. Το περιφερικό νευρικό σύστημα λαμβάνει τις πληροφορίες από τον "έξω κόσμο", τις διαβιβάζει στα κέντρα και μεταφέρει εντολές αντίδρασης και εντολές στους αδένες. Αυτό είναι το σύστημα που ρυθμίζει την αντίδραση του οργανισμού ενώ αποτελεί τη βάση για τις διάφορες πνευματικές διαδικασίες όπως η σκέψη, η μνήμη και η μάθηση.

Τα αισθητικά νεύρα είναι αυτά που παίρνουν το ερέθισμα, το μεταφέρουν προς το νωτιαίο μυελό και τον εγκέφαλο και κατόπιν τα κινητικά νεύρα μεταφέρουν τις "εντολές" του εγκεφάλου προς την περιφέρεια. Η διαδικασία αυτή που αποτελεί το αντανακλαστικό τόξο είναι σπουδαία για την αντανακλαστική λειτουργία του οργανισμού. Τα αντανακλαστικά που είναι έμφυτα χαρακτηρίζονται σαν απόλυτα ενώ αυτά που μαθαίνει ο οργανισμός λέγονται εξαρτημένα (πείραμα Παυλώφ). Τα αντανακλαστικά αυτά είναι θέμα της Ψυχολογίας, διότι συνδέονται με προβλήματα συνειρμού παραστάσεων, στοιχείων βασικών για τη μάθηση και συμπεριφορά.

Το τμήμα αυτό του περιφερικού νευρικού συστήματος λέγεται σωματικό νευρικό σύστημα σε αντιδιαστολή με το αυτόνομο νευρικό σύστημα που χωρίζεται σε δύο υποσύστήματα: α. Το συμπαθητικό και β. Το παρασυμπαθητικό.

Το αυτόνομο νευρικό σύστημα έχει εξαιρετική σπουδαιότητα για την ψυχολογία, διότι ελέγχει τα συναισθήματα του εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου του οργανισμού.

α: Το συμπαθητικό σύστημα τίθεται σε λειτουργία όταν ο ανθρώπινος οργανισμός αντιμετωπίζει ένταση. Τότε αυτό προκαλεί ταχυκαρδία, αρτηριακή πίεση, ένταση μυών, αύξηση αναπνευστικής συχνότητας κτλ. Συγχρόνως επιδρά στα επινεφρίδια

και προκαλεί αύξηση έκκρισης αδρεναλίνης για να πετύχει τις πιο πάνω λειτουργίες. Το σύστημα αυτό σωματοποιεί τις ψυχολογικές αντιδράσεις (φόβου, άγχους κτλ.).

β. Το παρασυμπαθητικό σύστημα βρίσκεται σε αυξημένη δραστηριότητα σε κατάσταση ηρεμίας. Επιτρέπει τη λειτουργία του οργανισμού (σφυγμοί, πίεση, μεταβολισμό, κατανομή αίματος) με μικρότερη κατανάλωση ενέργειας. Λέγεται παρα-συμπαθητικό διότι τα νεύρα του ξεκινούν από τον εγκέφαλο δίπλα (= παρά) στα νεύρα του συμπαθητικού συστήματος.

3.5. ΤΟ ΕΝΔΟΚΡΙΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Το ενδοκρινικό σύστημα το αποτελούν μερικά όργανα που λέγονται αδένες και οι οποίοι εκκρίνουν τις ορμόνες μέσα στον οργανισμό (ενδοκρινείς) γι αυτό λέγονται και αδένες έσω εκκρίσεως.

Το ενδοκρινικό σύστημα, πηγή των ορμονών, ασκεί μια κεφαλαιώδη επίδραση στη ρύθμιση της ψυχικής ζωής και η κακή λειτουργία του ορμονικού συστήματος ασκεί βαθιές ανωμαλίες πάνω στη συμπεριφορά του ανθρώπου (Lhermitte, J. σελ. 16).

Μας ενδιαφέρει η λειτουργία των ορμονών, διότι εκτός από τις μεταβολές του εσωτερικού περιβάλλοντος του οργανισμού η έκκρισή τους εξαρτάται και από εξωτερικά ψυχολογικά ερεθίσματα. Η συξομείωση της έκκρισης κρατά σε ομοιοστασία τον οργανισμό.

Μελετούμε το ενδοκρινικό σύστημα γενικά, διότι από τη λειτουργία του εξαρτάται η λειτουργία του οργανισμού και σε μεγάλο βαθμό η συμπεριφορά του ανθρώπου και η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο θυρεοειδής αδένας παράγει τη θυροξίνη που είναι βασική για την ωρίμανση του κεντρικού νευρικού συστήματος και από τη μειωμένη παραγωγή της στη βρεφική και παιδική ηλικία προκαλείται σοβαρή νοητική καθυστέρηση και καθυστέρηση στην ομαλή αύξηση του οργανισμού (κρεττινισμός). Αντίθετα η υπερλειτουργία του αδένα αυτού κατά την ενήλικη ζωή έχει σαν συνέπεια την συναισθηματική ανισορροπία, αϋπνία, φλυαρία και αδυναμία συγκέντρωσης σε ένα θέμα.

Η υπολειτουργία κατά την ενήλικη ζωή προκαλεί νωθρότητα, υπνηλία και πτώση των εγκεφαλικών λειτουργιών. Στα επινεφρίδια παράγονται η αδρεναλίνη και η νορ-αδρεναλίνη, ορμόνες που καθορίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου που βρίσκεται σε κάποιο κίνδυνο και απαιτείται άμεση λήψη απόφασης για δράση ή φυγή (fight or flight). Στις περιπτώσεις αυτές αυξάνουν την δυναμικότητα του οργανισμού απελευθερώνοντας σάκχαρο στο αίμα από το ήπαρ και τονώνουν την κυκλοφορία του αίματος στους μυς, ανεβάζουν την πίεση και βοηθούν στην αιμόσταση για την περίπτωση τραυματισμού. Στον εξωτερικό φλοιό των επινεφριδίων παράγονται τρεις ορμόνες που έμμεσα σχετίζονται με τις ψυχολογικές αντιδράσεις του οργανισμού. Η κακή λειτουργία τους δημιουργεί διαταραχές στον εγκέφαλο και μελαγχολία ή ακόμα διέγερση μέχρι ψύχωση.

Οι γεννητικές ορμόνες στις μεν γυναίκες παράγονται στα επινεφρίδια και στις ωοθήκες (προγεστερόνη-οιστρογόνα), στους δε άνδρες στα επινεφρίδια και τους όρχεις (ανδρογόνα) (Zimbardo-Ruch 1975, σελ. 70). Οι ορμόνες αυτές είναι απαραίτητες για την ωρίμανση και ανάπτυξη των χαρακτηριστικών του φύλου. Ακόμα δεν έχει ανακαλυφτεί η αιτία που ενεργοποιεί τα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κέντρα αυτά. Σημαντική πάντως είναι η συμβολή του περιβάλλοντος στη διαδικασία της γενετήσιας ωρίμανσης. Και τα δύο φύλα έχουν μια μικρή ποσότητα ορμονών του άλλου φύλου, η αύξηση αυτή δημιουργεί προβλήματα ερμαφροδιτισμού με ανάλογες εκδηλώσεις στην καθημερινή ζωή.

Καίτοι η χαρακτηριστική διαφορά στη συμπεριφορά των ανθρωπίνων φύλων είναι βαθειά επηρεασμένη από την κοινωνική εμπειρία και σαφή τομή είναι αδύνατο να βρεθεί, σίγουρο όμως είναι ότι τα ανδρογόνα στους άρρενες και τα οιστρογόνα στις γυναίκες είναι υπεύθυνα για την ανδροπρέπεια και θηλυπρέπεια της προσωπικότητας (Stagner, R. 1961, σελ. 294).

3.6. ΓΕΝΕΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Αναζητώντας απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο οι γενετικοί παράγοντες επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, βρισκόμαστε αντιμέτωποι στο μεγάλο θέμα: Ποιά είναι η αληθινή φύση της ανθρώπινης φύσης; Και τούτο διότι κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της προσωπικότητας υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικών γενετικών ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών και περιβαλλοντικών επιδράσεων. Αρκεί να αναφερθεί το τελικό ύψος ενός ανθρώπου που είναι μεν θέμα κληρονομικότητας καθορίζεται όμως και από τη διατροφή (περιβάλλον) και την άσκηση (περιβάλλον). Όμως και με την πλέον σκόπιμη και καλή διατροφή κανείς δεν μπορεί να περάσει ορισμένα όρια ύψους. Ούτε η στέρηση των τροφών έχει σαν άμεσο αποτέλεσμα να μη φτάσει ο άνθρωπος σε κάποιο ύψος που θα πλησιάζει των γεννητόρων του (Crawley-Corcoran: Personality..., σελ. 38).

Μεταξύ των ετών 1920-1950 επικρατούσε η αντίληψη

στους ψυχολόγους ότι τα υγιή νεογέννητα βρέφη λίγο ως πολύ ήταν ίδια στα χαρακτηριστικά και στις ικανότητές τους και ότι διαφορές άρχιζαν να παρουσιάζονται από το πέμπτο έτος σαν συνέπεια των επιδράσεων του περιβάλλοντος. Από το 1950 όμως παρατηρείται μια στροφή από την αντίληψη αυτή που τόνιζε τον περιβαλλοντικό παράγοντα και παρατηρήσεις που έγιναν πάνω στα νεογνά (από γέννηση ως ένα μήνα) έδειξαν ότι αυτά διαφέρουν σε πολλά σημεία. Καίτοι είναι νωρίς για εξαγωγή επιστημονικών συμπερασμάτων, εντούτοις φαίνεται ότι οι διαφορές αυτές είναι εξαιρετικά σημαντικές για τη διαδικασία της προσωπικότητας (Crawley-Corcoran, οπ.π. σελ. 39).

Η σύγχρονη μελέτη των νεογνών στρέφεται στη μελέτη πέντε περιοχών:

α. Ζωτικότητα

Υπάρχει καταπληκτική παραλλαγή στην ένταση της κινητικότητας των νεογνών. Μερικά κινούν τα άκρα τους με μεγάλη δύναμη και φωνάζουν δυνατά ενώ άλλα είναι ήρεμα και γαλήνια. Παρά ταύτα δεν υπάρχει καμιά διάκριση που να δίνει αφορμή για τη σπουδαιότητα της ζωτικότητας της εξέλιξης της προσωπικότητας, όμως υπάρχει η σκέψη ότι τα περισσότερα ζωηρά βρέφη τείνουν να γίνουν περισσότερο γεμάτα ζωή κατά τα πρώτα δέκα χρόνια της ζωής παρά τα περισσότερο ήρεμα παιδιά.

β. Ερεθιστικότητα

Μερικά βρέφη έχουν τάση να κλαίνε περισσότερο εύκολα από άλλα και στην περίπτωση αυτή υπάρχει παραλλαγή στα πρότυπα κλάματος. Έτσι μερικά φαίνεται να κλαίνε με αυξανόμενη ένταση μέχρι να φτάσουν έναν τόνο ψηλό ενώ άλλα φαίνεται σα να έχουν ένα εσωτερικό μηχανισμό ο οποίος τα προφυλάσσει

από μια "σπειροειδή" διαδικασία έντασης. Η ερεθιστικότητα του παιδιού μπορεί να έχει μακρόχρονες συνέπειες πάνω στη μητέρα -ενώ η ίδια η μητέρα μπορεί να αντιδρά εντελώς διαφορετικά σε ένα ήρεμο βρέφος και σε ένα ευερέθιστο. Αν το παιδί είναι ευερέθιστο και δεν μπορεί να το ησυχάσει, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια αλλαγή της συμπεριφοράς προς το παιδί και προς τον ίδιο της τον εαυτό. Μπορεί να αρχίσει να πιστέψει ότι είναι αποτυχημένη σαν μητέρα και αυτό να έχει σαν επακόλουθο αισθήματα ενοχής που αντανακλώνται στο παιδί της. (Αυτό είναι ένα καλό παράδειγμα αλληλεπίδρασης μεταξύ γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων). Είναι σαφές ότι η στάση των γονέων είναι αποφασιστικός παράγοντας στην εξέλιξη της προσωπικότητας.

γ. <u>Συνήθειες</u>

Ήδη σε ηλικία τριών μηνών το βρέφος παρουσιάζει δείγματα συνήθειας, δηλαδή σημάδια στοιχειώδους ενδιαφέροντος όταν κοιτάζει μερικά πράγματα ή παίζει με ορισμένα αντικείμενα. Υπάρχουν βέβαια σημαντικές ατομικές διαφορές στο βαθμό της ικανότητάς του να αντιλαμβάνεται ορισμένα αντικείμενα. Οι ψυχολόγοι προσπάθησαν να μετρήσουν τη διάρκεια του χρόνου που θυσιάζει ένα παιδί για την παρακολούθηση ενός νέου ερεθίσματος και απέδειξαν ότι τα ζωηρά παιδιά δείχνουν ταχύτερο χρόνο συνήθειας, παρά τα ήρεμα και ότι τα σχετικά βαρύτερα παιδιά έχουν αργότερους ρυθμούς συνήθειας παρά τα αδύνατα και λεπτά βρέφη. Ο βαθμός για κάθε παιδί είναι σχετικά σταθερός κατά τη διάρκεια των πρώτων δώδεκα μηνών της ζωής και μπορεί κάλλιστα να δείξει, με ακριβέστερη έρευνα, ότι είναι ένα σπουδαίο προγνωστικό της μελλοντικής του συμπερι-

φοράς και του χαρακτήρα του. Αυτό θα σήμαινε ότι η αργή απόκτηση συνήθειας μπορεί να οδηγήσει σε μια ισχυρή, αντανακλαστική προσωπικότητα, επειδή η ταχύτερη συνήθεια μπορεί να οδηγήσει το παιδί να γίνει ανήσυχο και αδύνατο να αφιερώσει περισσότερο χρόνο σε κάποιο θέμα. Ήδη αυτά τα δείγματα που πείθουν ότι ο βαθμός της συνηθείας είναι αργότερα όμοιος με το "βαθμό αντίδρασης στο παιγνίδι" έτσι ώστε εάν ένα πολύ μικρό βρέφος δείχνει ταχύτητα απόκτησης συνηθείας σε ένα νέο οπτικό θέμα (display), αυτό προφανώς θυσιάζει λιγότερο χρόνο παίζοντας με κάθε άλλο παιγνίδι όταν μεγαλώσει. Ο βαθμός συνήθειας σχετίζεται προς την ταχύτητα λήψης αποφάσεων και δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια της σχολικής ζωής.

δ. Η αρχή της αλλαγής της προσοχής

Αυτό σημαίνει την "ευαισθησία" του παιδιού στις αλλαγές του περιβάλλοντός του. Μερικά βρέφη φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται και τις ελάχιστες αλλαγές ενώ άλλα απαντούν μόνο σε μια πλατειά παραλλαγή του περιβάλλοντος, σε σημείο που ένα παιδί μπορεί να είναι πολύ ευαίσθητο στις αλλαγές και μπορεί να φαίνεται ότι παρατηρεί κάθε αδύνατη σκιά που περνά πάνω από το καροτσάκι του και την προσέχει ενώ άλλα παιδιά θα παρατηρούσαν μόνο εμφανή γεγονότα.

ε. Κοινωνική αντίδραση

Έτσι χαρακτηρίζεται ο βαθμός που τα βρέφη προσελκύουν την προσοχή των μεγάλων. Δεν είναι ακόμα απόλυτα γνωστό αν αυτό είναι μια συμπεριφορά που μαθαίνεται ή μια έμφυτη τάση, αλλά στην ηλικία των τεσσάρων μηνών φαίνεται ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των παιδιών. Μερικά παιδιά χαμογελούν, ψελλίζουν και απαντούν στην προσοχή των μεγάλων όταν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτά γελούν, ενώ άλλα παιδιά είναι ήρεμα, ελάχιστα γελούν και τείνουν να ενοχληθούν όταν παίρνονται από κάποιο μεγαλύτερο. Η αλληλεπίδραση με τους μεγαλύτερους υπερτιμάται· τα βρέφη που αντιδρούν δέχονται περισσότερα ερεθίσματα ενώ αυτά που δεν αντιδρούν γίνονται όλο και πιο ήρεμα. Επίσης είναι πολύ νωρίς να βγούν συμπεράσματα ποιός συνδυασμός απ'αυτή την αντίδραση θα μας βοηθούσε να γνωρίσουμε την προσωπικότητα που θα γίνει μελλοντικά, αλλά είναι δυνατό η κοινωνική αντίδραση των βρεφών να τείνει να γίνει χαρακτηριστικό εξωστρεφών ατόμων όταν μεγαλώσουν;

Ίσως μελλοντικές έρευνες μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη σημαντικότητα των πρώϊμων διαφορών στη διάρθρωση της προσωπικότητας αργότερα και η σπουδαιότητά τους για την απόκτηση ειδικών κινήτρων και προτύπων συμπεριφοράς. Θα είναι ενδιαφέρον να ιδούμε πως μπορεί να προβλεφθεί η μελλοντική εξέλιξη έτσι ώστε να μπορεί κανείς στο μέλλον να προσέχει να μεγιστοποιήσει τις αλλαγές της υγείας στα ώριμα χρόνια και να ελαχιστοποιήσει την "ανώμαλη" εξέλιξη.

Αυτές οι εγγενείς διαφορές στο παιδί μπορεί να έχουν αλληλεξάρτηση με τους κοινωνικο-πολιτιτιστικούς παράγοντες διαμόρφωσης της προσωπικότητας κατά δύο τρόπους, είτε απευθείας διαμέσου των αποτελεσμάτων της συμπεριφοράς του πάνω στο ίδιο (δηλαδή συμπεριφορά αμοιβόμενη ή μη) ή έμμεσα (δηλαδή τα αποτελέσματα από τη συμπεριφορά του πάνω στη συμπεριφορά των άλλων στο περιβάλλον προς αυτό). Έτσι ένα πολύ ζωηρό παιδί μπορεί να προσκρούει σε πολλά εμπόδια όταν ορμάει γύρω και μπορεί κατά συνέπεια να μαθαίνει να συμπεριφέρεται με αισθήματα απογοήτευσης παρά ένα λιγότερο ζωηρό παιδί. Η

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μητέρα του επιπλέον θα έχει μερικές στάσεις προς την ταραχώδη συμπεριφορά του. Ενδέχεται να είναι υπερήφανη για την υγεία, τη δράση του γιού της και να τον αμείβει. Φερόμενη προς αυτό έτσι μπορεί αυτό να βλέπει τονεαυτό του σαν ένα αξιόλογο πρόσωπο. Μπορεί όμως εξάλλου να ερεθίζεται με την εμφάνιση της αδεξιότητάς του και να βλέπει εαυτό σαν μια ενόχληση που μπορεί να οδηγήσει σε εντελώς διαφορετικό συμπέρασμα πάνω στην ιδέα για τον εαυτό του (Crawley-Corcoran ο.π.σελ.40 κ.ε.).

"Δεν υπάρχει αμφιβολία, γράφει ο Ι. Χασάπης, για το ότι η σωματική διάπλαση και η εμφάνιση του ατόμου παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας" (Ι. Χασάπης 1980, Α'σελ. 40). Πράγματι τόσο η σωματική διάπλαση, η αρτιότητα και η εμφάνιση όσο και η μειονεξία και δυσφορία επηρεάζουν θετικά και αρνητικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Σημασία δεν έχει πάντα πως βλέπει το περιβάλλον τα άτομα με άριστη σωματική διάπλαση και εμφάνιση ή τα άτομα με σωματικά μειονεκτήματα, όσο ο βαθμός της αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης που έχουν τα άτομα αυτά και που επηρεάζεται σημαντικά από το περιβάλλον. Η έλλειψη κατανόησης που δείχνει το περιβάλλον για τα άτομα της τελευταίας κατηγορίας δυσχεραίνει συχνά την ομαλή κοινωνική τους συμβίωση και προσαρμογή.

Τα φυσικά σωματικά χαρακτηριστικά συνεχίζουν να είναι σημαντικός παράγοντας σε όλα τα επίπεδα της ανάπτυξης. Ακόμα και τα φυσικά χαρίσματα που δυνατόν να έχει ένα παιδί προσχολικής ηλικίας, όπως είναι η βούλησή του, επιδρούν στη συμπεριφορά των μεγαλυτέρων οι οποίοι φέρονται σ'αυτό ανάλο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γα. Ήδη αρχίζει το παιδί να "βλέπει" τον εαυτό του όπως το "βλέπουν" οι άλλοι και σχηματίζει την εικόνα του εαυτού του με τα στοιχεία που του προσφέρουν οι άλλοι και τη συμπεριφορά των άλλων.

Το σώμα του εφήβου ενδέχεται να είναι πολύ λεπτό ή πολύ παχύ ή ίσως έχει ορισμένες ελλείψεις στα χαρακτηριστικά του φύλου του που σχετίζονται με την ωριμότητα των συνομηλίκων, γίνεται όχι σπάνια πρόξενος ανωμαλιών στην κοινωνική συμπεριφορά. Με τον τρόπο αυτό φυσικά σωματικά χαρακτηριστικά δεν αποτελούν απλώς στοιχεία της μοναδικότητάς του ατόμου αλλά αυτά τα ίδια παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην εξέλιξη και των άλλων προσωπικών ιδιαιτεροτήτων και της συμπεριφοράς του ατόμου.

3.7. ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Κληρονομικότητα είναι η ικανότητα των ζωντανών οργανισμών να μεταβιβάζουν στους απογόνους τους τις ιδιότητές τους. Κάθε άνθρωπος ήδη από τη σύλληψή του έχει ένα μοναδικό αριθμό χαρακτηριστικών τα μισά των οποίων προέρχονται από τον πατέρα και τα άλλα μισά από τη μητέρα. Είναι σαφές ότι τα χαρακτηριστικά αυτά μεταβιβάζονται από τη μια γενιά στην άλλη. Το γεγονός αυτό μπορούμε να το παρατηρήσουμε εύκολα συγκρίνοντας ένα παιδί με τους γονείς του και βλέποντας πόσο τείνει να μοιάσει μ'αυτούς στα σωματικά χαρακτηριστικά, όπως το χρώμα των ματιών, το σχήμα της μύτης κτλ. Παρά ταύτα δεν μπορεί κανείς να διακρίνει στο νεογέννητο βρέφος ιδιότητες όπως η επιθετικότητα και ο πιθανός φόβος. Τα γενετικά αυτά στοιχεία βρίσκονται εν δυνάμει στην προσωπικότητα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και είναι εγγενείς προδιαθέσεις που εξελίσσονται μελλοντικά σύμφωνα με τα πρότυπα συμπεριφοράς που θα γνωρίσει το άτομο στο μέλλον.

Η κληρονομικότητα είναι ο πρώτος και ορατός παράγοντας που επηρεάζει την προσωπικότητα. Τα χαρακτηριστικά κάθε ατόμου είναι των γονέων του και των προγόνων τους σε βαθμό που ποικίλλει. Αυτός είναι ο λόγος που δύο άτομα των ιδίων γονέων είναι απίθανο να έχουν ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά. Αν και οι δίδυμοι μπορούν να φαίνονται εντελώς όμοιοι, εντούτοις παρουσιάζουν διαφορές που οφείλονται σε ραδιενεργά κύματα που επηρεάζουν διαφορετικά δύο άτομα (Barley.D.-Gr. Pr. Soziologie, σελ. 91).

Ήδη τη στιγμή της σύλληψης του ανθρώπου μπαίνουν τα θεμέλια της προσωπικότητάς του. Κληρονομικές καταβολές των συζύγων-γονέων, προτερήματα και μειονεκτήματα, ασθένειες και σωματικά χαρακτηριστικά κληροδοτούνται στο συλληφθέν έμβρυο. Τα χρωματοσώματα δεν είναι παρά φορείς αυτών των ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών. "Η κληρονομικότητα αποτελεί τον σπουδαιότερο βιολογικό παράγοντα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, διότι ασκεί επιρροή σ'όλους τους άλλους βιολογικούς παράγοντες". (Χασάπης, Ι, Α'1980, σελ. 46).

Τα κύρια στοιχεία που κληρονομεί το άτομο από τους γονείς του και που επηρεάζουν την προσωπικότητά του είναι:

α. Η Μορφή και διάρθρωση του σώματος: Σκελετός, χρώμα επιδερμίδας, χρώμα και φύση μαλλιών, χρώμα ματιών, μορφή προσώπου και σώματος (σχήμα, ύψος, βάρος), διάρθρωση μυών, πίεση αίματος, σφυγμοί.

β. Η διάρθρωση και λειτουργία των αδένων: Αν και οι γνώσεις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μας για τους αδένες είναι περιορισμένες, όμως σίγουρα υπάρχει μια σχέση στην εξωτερική εμφάνιση, στην ταχύτητα ωρίμανσης, στο χαρακτήρα, στην ευαισθησία, στην ταχύτητα αντίδρασης και σε κάποιο βαθμό στη νοημοσύνη.

γ. Ο χρόνος της ανάπτυξης και ωρίμανσης: Διαδικασία που καθορίζει ακόμα και το χρόνο γήρατος.

δ. Οι ικανότητες και αδυναμίες: Υγεία, μνήμη, αντοχή, ψυχοκινητικές ιδιότητες, καλλιτεχνικές ικανότητες, ροπές, τάσεις, προδιαθέσεις, κλίσεις, αρρώστειες (ιδιαίτερα ψυχικές) αδυναμίες όρασης και ακοής, κ.ά.

Οι κληρονομικοί αυτοί παράγοντες θέτουν κυρίως όρια, όμως δεν διαμορφώνουν την προσωπικότητα. Η καλή ή κακή διατροφή συμβάλλει ώστε τα κληρονομημένα βιολογικά χαρακτηριστικά να υφίστανται θετική ή αρνητική αλλοίωση. Η μεταβίβαση αυτή δεν είναι ούτε απόλυτη ούτε σίγουρη, διότι εξαρτάται από την ποικιλία των χρωματοσωμάτων και τον συνδυασμό άλλων παραγόντων, όπως θα ιδούμε σε άλλο κεφάλαιο.

Επειδή υπάρχει παρανόηση σχετικά με τους όρους κληρονομικότητα και περιβάλλον πρέπει να γνωρίζουμε ότι για τον άνθρωπο το περιβάλλον αρχίζει από τη στιγμή της σύλληψης και στο χώρο αυτό μέχρι τη γέννηση επηρεάζεται από τη συμπεριφορά της μητέρας είτε θελληματική είναι αυτή είτε αθέλητη. Η διατροφή, τα φάρμακα, οι ακτινοβολίες, η συναισθηματική ζωή, ορισμένες ασθένειές της, επικίνδυνες έξεις (κάπνισμα, ληψη οινοπνευματωδών ποτών, ναρκωτικά) επηρεάζουν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό αρνητικά το έμβρυο. Κατά τη γέννησή του ανθρώπου μπορεί το περιβάλλον να του δημιουργήσει προβλήματα. όπως τραύματα στον εγκέφαλο (μπορεί να γίνουν με τη χρήση εμβρυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ουλκού), καθυστέρηση στην αναπνοή του, κ.ά. είναι αίτια που πολλές φορές έχουν σαν συνέπεια τις ανωμαλίες στο λόγο, το βάδισμα, την επίδοση στο σχολείο. κ.τ.ο.

Για να ερευνηθεί το πρόβλημα της κληρονομικότητας υπάρχουν δυσεπίλυτα προβλήματα, διότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο εξονυχιστικής πειραματικής έρευνας. Έναν τρόπο έρευνας αποτελούν τα βιογραφικά οικογενειών επειδή απαγορεύεται να γίνονται πειράματα στον άνθρωπο.

Σχετικές μελέτες που έγιναν σε δίδυμα αδέλφια αποκάλυψαν ότι:

1. Βελτίωση των συνθηκών ζωής σε έναν από τους διδύμους έδειξε αύξηση νοημοσύνης από 7 έως 20 βαθμούς.
2. Μονοζυγωματικά ή μονοωογενή, από τυχαίο χωρισμό ενός γονιμοποιημένου ωαρίου, έχουν ταυτόσημη κληρονομική καταβολή.
3. Διζυγωματικά δίδυμα αδέλφια από δύο διαφορετικά γονιμοποιημένα ωάρια έχουν διαφορετική κληρονομική καταβολή, αλλά παρουσιάζουν περισσότερες ομοιότητες μεταξύ τους απ'όσο τα μη δίδυμα αδέλφια.

Σύμφωνα με τη μελέτη του Eysenk (1956) επί διδύμων:

α. Η νοημοσύνη και ο νευρωτισμός είναι ταυτόσημα στα μονοζυγωματικά δίδυμα ζεύγη αδελφών, ενώ διαφέρουν σημαντικά στα ζεύγη των διζυγωματικών διδύμων αδελφών.

β. Η ενδοστρέφεια - εξωστρέφεια είναι πολύ όμοιες αλλά δε φτάνουν στην ταυτότητα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3.8. ΟΡΜΕΣ - ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος σαν βιολογικό ον έχει έναν αριθμό ορμών που κινούν τη συμπεριφορά του και αναγκών που πρέπει να ικανοποιηθούν.

Η εμφάνιση και ικανοποίηση των αναγκών δεν είναι απλές απαντήσεις αλλά πολύπλοκοι κεντρικοί μηχανισμοί και οι ορμόνες παίζουν ένα ρόλο σημαντικό όσο και η λειτουργία του νευρικού συστήματος. Η εμφάνιση και ικανοποίηση των αναγκών είναι συνδεδεμένα με τον μηχανισμό της ομοιόστασης, του αυτόματου μηχανισμού, του οργανισμού που κινεί τις διαδικασίες ισορροπίας μέσα στον οργανισμό.

Ο McDougall (1908) παραδέχεται την ύπαρξη 28 κληρονομημένων αναγκών ή ροπών που ταξινομούνται από τις πολύ απλές και φανερά έμφυτες ανάγκες όπως είναι η πείνα μέχρι τις πολυσύνθετες "τάσεις" όπως η δημιουργικότητα και το να ζει κανείς σε ομάδες (Stagner, R., 1961, σελ. 289). Οι πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας επηρεάστηκαν από τη θεωρία αυτή του McDougall ο οποίος υποστήριζε ότι ολόκληρη η ανθρώπινη συμπεριφορά βασίζεται στην ικανοποίηση των αναγκών αυτών. Από τότε αναπτύχθηκε μεγάλη συζήτηση και έρευνα σχετικά με τον αριθμό και την ικανοποίηση των αναγκών. Έτσι ο Hull (1951) ανέπτυξε μια θεωρία μέσα στα πλαίσια της οποίας θα υπάρξει μόνο μια ορμή που την ονομάζει D και που αντιστοιχούσε με το ότι ο Duffy (1957) ονομάζει <u>διέγερση ή ενεργητική κινητοποίηση</u> (Stragner, R. 1961, σελ. 298).

Την ίδια άποψη υποστήριξε και ο Goldstein λέγοντας ότι η πείνα, η δίψα, η σεξουαλική ορμή, η τάση για υπεροχή δίνουν την εντύπωση ότι είναι διαφορετικά κίνητρα' στην πραγ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ματικότητα όμως όλα αυτά αποτελούν εκδηλώσεις του κυρίαρχου σκοπού του οργανισμού: να πραγματώσει τον εαυτό του (Τομασίδης, Χ., 1982, σελ. 617).

Τα ένστικτα αυτά κατά την άποψη μερικών είναι δύο (λ.χ. Βιολογικά και Ψυχολογικά), κατά άλλους 250 ή και 1500. Η θεωρία των πολλών ορμών δεν ισχύει όπως την ανέφεραν ο McDougall και James, στις αρχές του 20ου αιώνα, ούτε η θεωρία της μιας ορμής ικανοποιεί τους ψυχολόγους-ερευνητές, διότι τέτοιες απλές απόψεις αδικούν το πολύπλοκο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι Catell (1950) και Maslow (1954) πρόσφεραν νέες θεωρίες των πολλαπλών "ενστίκτων" (Stagner, R. 1961, σελ. 298, Biesanz, σελ. 175).

Πολλοί θεωρητικοί προσπαθούν να απαριθμήσουν έναν αριθμό αναγκών, κλίσεων ή ορμών για να ερμηνεύσουν ολόκληρη την ανθρώπινη συμπεριφορά πάνω στη βάση αυτή. Όμως παρά τη διαπίστωση ότι ο άνθρωπος όπως όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί του ζωϊκού κόσμου με μηχανισμούς αναγκών και ένστικτα ικανοποίησης εντούτοις υποστηρίζεται από τους κοινωνικούς επιστήμονες ότι οι άνθρωποι "χρειάζονται ό,τι νομίζουν πως χρειάζονται". Αρκεί να σκεφτεί κανείς πως η επιθυμία για αναγνώριση, η επιθυμία για γνώση, η ανάγκη για ασφάλεια, για ελευθερία και η επιθυμία για ανταπόκριση είναι στοιχεία που βρίσκονται πέρα από τις απλές βιολογικές λειτουργίες και καθορίζουν μεγάλες περιοχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Η ένταση των ορμών και ο τρόπος ή οι τρόποι ικανοποίησής τους είναι αυτά που διαφοροποιούν μια προσωπικότητα από μιά άλλη. Η ανάγκη της στοργής -μη βιολογική ανάγκη- είναι από τις σημαντικότερες του ανθρώπου, η έλλειψη της οποί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ας προκαλεί το αίσθημα στέρησης, εγκατάλειψης, μοναξιάς. Η απουσία της στοργής ιδιαίτερα στην βρεφική ηλικία, οδηγεί στο θάνατο και όπου αυτή είναι ελλειπής αφήνει δυσάρεστα σημάδια στην προσωπικότητα.

Ο Maslow προτείνει μερικές ομάδες εμφύτων καθοριστικών αναγκών. Δεν ενδιαφέρεται να τις ονομάσει "ένστικτα" αλλά αναφέρεται σ'αυτές σαν ενστικτώδεις, δηλαδή έμφυτες αλλά όχι ειδικά προσανατολισμένες όπως τα ένστικτα. Σύμφωνα με τη θεωρία του υπάρχουν πέντε (5) ομάδες βασικών αναγκών: (1) Οι φυσιολογικές ανάγκες που τις ταυτίζει με τις βιογενετικές ορμές ή με μερικές ομοιοστατικές ανάγκες. Σημειώνει πως είναι αδύνατο να κάνουμε έναν καθοριστικό κατάλογο αυτών των αναγκών αφού δε γνωρίζουμε όλες τις ανάγκες του πρωτοπλάσματος. (2) 'Οταν οι φυσιολογικές ανάγκες ικανοποιούνται σχετικά, εξασθενίζουν και έτσι καθίσταται δυνατή η εμφάνιση των αναγκών της ασφάλειας. Αυτές συμπεριλαμβάνουν απελευθέρωση από τον πόνο, τη στενοχώρια, την απειλή και άλλα άγνωστα ενοχλητικά κίνητρα. Αντιπροσωπεύουν δηλαδή τα κίνητρα του φόβου για τον πόνο. (3) 'Οταν οι ανάγκες ασφάλειας ικανοποιηθούν και στη συνέχεια εξασθενίσουν, εμφανίζονται οι ανάγκες της αγάπης και της εξάρτησης. Για τον Maslow, αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τον έρωτα και τα ποικίλα παράγωγά του, την αγάπη, τη φιλία, την επιθυμία για παιδιά, την αποδοχή σε μια ομάδα. (4) Οι ανάγκες της εκτίμησης διαδέχονται τις ανάγκες της αγάπης. Το άτομο χρειάζεται και την αυτοεκτίμηση και την εκτίμηση των άλλων. Μπορεί να ζητά γόητρο, αναγνώριση, φήμη κτλ. (5) 'Οταν οι άλλες αναγκες εκπληρωθούν τότε εκδηλώνεται η ανάγκη για αυτοπραγμάτωση. Ο Maslow την αναφέρει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σαν "μια επιθυμία του ανθρώπου να γίνει κάποιος, να γίνεται ολοένα και περισσότερο ο,τιδήποτε καθένας είναι ικανός να γίνει". Περα από αυτές τις ανάγκες αναφέρει την ανάγκη για γνώση και κατανόηση και τις αισθητικές ανάγκες σαν έκτη και έβδομη ομάδα αναγκών (Stagner, R., 1961, σελ. 303).

Υπάρχουν ορισμένες ανάγκες στον άνθρωπο που τον διαφοροποιούν ριζικά από το ζωϊκό βασίλειο. Η ανάγκη της επιβολής στην κοινωνία, η ανάγκη της εκτίμησης, η ανάγκη της δόξας, η ανάγκη της προσφοράς υπηρεσιών στο συνάνθρωπο. Η διαφορά των κινήτρων αυτών από τα άλλα, τα υλικά και βιότικά είναι καταφανής. Είναι σαφής η διαφορά της μορφής που παίρνει η ζωή, όταν υπάρχουν διαφορετικά κίνητρα, όπως όταν συγκρίνουμε λ.χ. πώς είναι οργανωμένη η ζωή μιάς νεόπλουτης κυρίας και πως μιάς νοσοκόμας που προσφέρει τη ζωή της στην εξυπηρέτηση των λεπρών ή ενός ερευνητή επιστήμονα που αναλώνεται στο εργαστήρι του.

Εκείνο που καθιστά κάποιον προσωπικότητα είναι ακριβώς μια κάποια νίκη πάνω στην αρχική του φύση και πάνω στα ένστικτά του. Ο φυσικός αυθορμητισμός δεν αρκεί. Όταν κανείς ανάγει κάθε του συμπεριφορά στον φυσικό του αυθορμητισμό μπορεί να δικαιολογηθεί για κάθε προδοσία του εαυτού του. "Η δικαιολογία "έτσι είμαι καμωμένος" δεν απαλλάσσει κανέναν από την ευθύνη της τροποποίησης της συμπεριφοράς του, όταν αυτή έχει αντικοινωνικές αιχμές". (Σχετ. Tournier, P. σελ. 202).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Λέγοντας περιβάλλον εννοούμε το σύνολο του κόσμου μέσα στον οποίο ζει ένα άτομο. Αυτός ο κόσμος είναι το φυσικό περιβάλλον που επιδρά πάνω στην ψυχοσύνθεση του ατόμου, είναι ο κόσμος των συμβόλων που δίνει νόημα και σημασία στα πράγματα, είναι οι καταστάσεις μέσα από τις οποίες παρουσιάζεται η ύπαρξη, η θέληση και η δράση των συνανθρώπων. Όλα αυτά επιδρούν βαθειά στον ψυχικό κόσμο του ατόμου αλλά και στο σώμα του ακόμα (Jaspers, K.: All. Ps. σελ. 378).

Δηλαδή η σύγχρονη αντίληψη για την προσωπικότητα ξεκινά από την έρευνα των αιτίων της συμπεριφοράς και αναζητεί τα αίτια τόσο στον εξωτερικό κόσμο του ατόμου όσο και στις εξωτερικές συνθήκες που μεταβάλλουν ανάλογα αυτή τη συμπεριφορά (M. Greitmeyer - B. Schmitz: Medizinische Psychologie 1961).

Η βιολογική προέλευση που αποτελεί το θεμέλιο της προσωπικότητας δεν είναι άσχετη από το στενό και ευρύτερο περιβάλλον που επηρεάζει όπως αναφέρθηκε τη δομή της προσωπικότητας.

Κοινωνικό περιβάλλον είναι αυτό που οι ίδιοι οι άνθρωποι δημιουργούν με τα έργα του πολιτισμού, τους κανόνες, τους θεσμούς, τις αξίες, τις γνώσεις, την τέχνη, τα ήθη, τη διοίκηση, κτλ.

4.1. ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η γεωγραφική θέση μέσα στην οποία ζει το άτομο επηρεάζει αποφασιστικά την ανάπτυξη του πολιτισμού και του ατό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

μου. Η θερμοκρασία (Βόρειοι: ψυχροί, Μεσογειακοί: εύέξαπτοι) η υγρασία, η πνοή του ανέμου, η εδαφολογική διάρθρωση (βουνό, πεδιάδα, ακροθαλασσιά), η γεωγραφική ζώνη, οι εποχές του έτους κ.ά. επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Το πρόβλημα της πειθαρχίας στα σχολεία και στα σωφρονιστικά ιδρύματα εξαρτάται λ.χ. από την υγρασία του ανέμου. Είναι γνωστό ότι οι άνθρωποι στην εύκρατη ζώνη είναι περισσότερο δραστήριοι από τους ανθρώπους που ζουν στη διακεκαυμένη ζώνη ή σε πολύ υγρές περιοχές. Επίσης το είδος των εγκλημάτων που διαπράττονται διαφέρουν κατά ζώνες και αλλάζουν σύμφωνα με τις εποχές (Barley, D., σελ. 12).

Το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζεί ο άνθρωπος απαιτεί από αυτόν ανάλογη προσαρμογή και τονισμό ορισμένων δεξιοτήτων για να μπορέσει να προσαρμοστεί καλύτερα και να επιβιώσει. Η προσπάθεια αυτή του ανθρώπου επηρεάζει, όπως είναι φυσικό την προσωπικότητά του. Βουνό, θάλασσα, κάμπος και οι τρόποι με τους οποίους συνδέει ο άνθρωπος τον εαυτό του με την παραγωγή (ψάρεμα, κυνήγι, φυτά που καλλιεργεί) τον υποχρεώνουν να αναπτύξει αντίστοιχες σωματικές και νοητικές δεξιότητες.

Η εδαφολογική δομή επηρεάζει σημαντικά ακόμα και την ανάπτυξη του σώματος του ανθρώπου.

Είναι γνωστό ότι η σύσταση του εδάφους είναι αναμφισβήτητος παράγοντας που διαμορφώνει την ανάπτυξη του πολιτισμού και κατά συνέπεια τις δραστηριότητες του ανθρώπου: Αρχιτεκτονική, μορφή οικονομίας, υλικό για τα εργαλεία του, εξαρτώνται από το υλικό που προσφέρει το γεωγραφικό περιβάλλον. Τα στοιχεία αυτά με τη σειρά τους επηρεάζουν τη σκέψη

και τη συμπεριφορά ενός λαού. Ακόμα και η εμβάθυνση στις επιστήμες δεν είναι ανεξάρτητη από την ύπαρξη ή μη υλικών. Το ίδιο συμβαίνει και με πολλές δοξασίες και θρησκευτικές αντιλήψεις: Η λατρεία του ήλιου στην Αρχαία Αίγυπτο και η Αστρονομία και Αστρολογία των Χαλδαίων. Η ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού που άλλαξε τον τρόπο ζωής των ανθρώπων συνέβαλε στη θεμελίωση της επίδρασης του περιβάλλοντος στον άνθρωπο (θέρμανση, κλιματισμός, τεχνολογία καλλιέργειας, μεταφορών κ. τ.λ.) (Barley, D.: σελ. 93-94).

4.2. ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

4.2.1. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σπάνια αντικείμενα εξετάζονται από τόσες επιστήμες όσο η οικογένεια. Το θέμα "οικογένεια" είναι θέμα της Βιολογίας, της Οικονομίας, της Ιατρικής, της Θρησκείας, της Πολιτικής, της Νομικής, της Κοινωνιολογίας, της Παιδαγωγικής κ. ά. Επιστημών. Ιδιαίτερα όμως η οικογένεια είναι θέμα πολλών κλάδων της Ψυχολογίας, διότι αυτή θεωρήθηκε ως το βασικό μέσο και ως ο σπουδαιότερος χώρος όχι μόνο κοινωνικοποίησης του ανθρώπου αλλά και πάρα πολλών Ψυχοπαθολογικών αιτιών. Για πολύ καιρό ταυτίζονταν με την μόνη δύναμη κοινωνικοποίησης και μέσο που διαμορφώνει την προσωπικότητα.

Η κοινωνικοποίηση που χαρακτηρίστηκε ως "δεύτερη γέννηση" ήδη από τις πρώτες στιγμές της γέννησης του ανθρώπου, απαιτεί την παρουσία κάποιου ανθρώπου, μητέρας ή τροφού. Η κοινωνικοποίηση στην οικογένεια είναι ισχυρή α) διότι το παι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δί έχει άμεσες ανάγκες παραστάσεων και β) είναι αδύνατο να αναζητήσει τις παραστάσεις αυτές έξω από την οικογένεια γ) το παιδί έχει άμεση ανάγκη των γονέων-τροφού.

Η επίδραση της οικογένειας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας αναγνωρίζεται από όλες τις ψυχολογικές σχολές. Ιδιαίτερα οι εμπειρίες των πέντε πρώτων χρόνων του παιδιού -και ιδιαίτερα του πρώτου- παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Οι εμπειρίες μέσα στην οικογένεια βάζουν τη σφραγίδα τους για ολόκληρη την κατοπινή ζωή του ατόμου.

Μέσα στην οικογένεια θα μάθει το παιδί τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά του, τους ρόλους του και τις προσδοκίες των άλλων από αυτό.

Ήδη από την ενδομήτρια ζωή το άτομο που θα γεννηθεί βρίσκεται σε διαφορετικό "περιβάλλον" με την έννοια ότι είναι διαφορετικοί οι τρόποι ζωής της κάθε μητέρας και διαφορετική η σωματική και ψυχική της δομή, που αθέλητα επηρεάζει το κυοφορούμενο.

Και το νεογέννητο βρέφος έχει τη δική του προσωπικότητα. Είναι αυτό που το διαφοροποιεί από τα άλλα βρέφη. Και τούτο είναι επόμενο διότι οι ψυχοσωματικές του λειτουργίες είναι διαφορετικές από των άλλων βρεφών και τονίζονται στην πορεία της δικής του, της προσωπικής του εξέλιξης.

Οι διαφορές της προσωπικότητας των παιδιών είναι βέβαια μικρές δεν παύουν όμως να χαρακτηρίζουν ένα άτομο και να είναι προϋποθέσεις για συνεχή εξέλιξη προς διαφορετική κατεύθυνση (με την ανάλογη συμβολή του περιβάλλοντος).

Η διαφορά της προσωπικότητας του ενός ανθρώπου από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον άλλον αρχίζει να φαίνεται από τη στιγμή της γέννησης. Όλα τα βρέφη καίτοι μοιάζουν μεταξύ τους πολύ, όμως διαφέρουν σε πάρα πολλά χαρακτηριστικά που σφραγίζουν την προσωπικότητά τους και στο μέλλον. Έτσι, διακρίνεται καθένα από αυτά για διαφορετική δραστηριότητα αναφορικά με τη λήψη τροφής, το κλάμα, την ευαισθησία, τον ύπνο, κτλ. Αλλά και η αντίδραση των γονέων ή της τροφού είναι διάφορη, στοιχείο που επιδρά πάνω στο βρέφος. Ο βαθμός υποδοχής του, ο τρόπος διατροφής, καθαριότητας και συναισθηματικής τροφοδοσίας διαφέρουν από γονέα σε γονέα, από γονείς ενός πολιτιστικού χώρου από ενός άλλου.

Διατροφή, καθαριότητα, ανθρώπινη παρουσία και συναισθηματικά ερεθίσματα ήδη από τους πρώτους μήνες της ζωής του παιδιού σημαδεύουν την προσωπικότητά του.

Η προσωπικότητα του ενός διαμορφώνεται μέσα σε μια οικογένεια με ικανοποιητική οικονομική κατάσταση, σε χώρο όπου τηρούνται οι οικογενειακές παραδόσεις και τα ήθη, ενώ του άλλου αναπτύσσεται μέσα σε κλίμα φτώχειας, αρρώστειας και ανάμεσα σε πρόσωπα που δεν τρέφουν συμπάθεια μεταξύ τους. Η μια προσωπικότητα προφυλάσσεται και έχει τις δυνατότητες να αποκτήσει χρήμα και γόητρο ενώ η άλλη είναι καταδικασμένη σε μια ζωή στέρησης, αγώνων και απογοητεύσεων. Είναι σαφές πως τέτοια περιβάλλοντα δίνουν ανάλογη μορφή - εσωτερική ή εξωτερική - στην προσωπικότητα.

Οι κοινωνικές σχέσεις του παιδιού με το περιβάλλον αρχίζουν όπως αναφέρθηκε αμέσως με τη γέννησή του, τον έκτο όμως μήνα αρχίζουν να συνειδητοποιούνται εντονότερα και κορυφώνονται με την αρχή της ομιλίας του (μετά το 1ο έτος) μέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρι περίπου το 6ο έτος της ηλικίας του, οπότε αναπτύσσει περισσότερες σχέσεις και με τους συνομηλίκους του.

Η επίδραση που δέχεται το παιδί και ο έφηβος στην οικογένεια περνά διάφορα στάδια. Στην αρχή, στην βρεφική ηλικία το παιδί είναι βασικά ένας παθητικός δέκτης. Αργότερα συμμετέχει στη ζωή της οικεγένειας ενεργά και πολλές από τις προσφερόμενες επιρροές μπορεί να τις απορρίψει ενώ άλλες τις δέχεται με τη θέλησή του.

4.2.2. ΓΙΑ ΠΟΙΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΗ

Το εξωτερικό περιβάλλον μπορεί να ασκήσει επίδραση πάνω στο παιδί πρότού ακόμα γεννηθεί. Το έμβρυο αντλεί οξυγόνο και τροφή από το αίμα της μητέρας και κατά συνέπεια βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τις βιοχημικές διαδικασίες που συντελούνται μέσα της, όπως είναι η ποσότητα της αδρεναλίνης. Γίνεται σαφές ότι το πριβάλλον της μητέρας και οι εμπειρίες που της προσφέρει επιδρούν έμμεσα πάνω στο έμβρυο και στο νεογνό. Έχει μελετηθεί η σχέση που υπάρχει μεταξύ της αγωνίας της μητέρας πάνω στο νεογνό. Συγκρίσεις που έγιναν ανάμεσα στα νεογέννητα που οι μητέρες του δεν είχαν αγωνία την περίοδο της εγκυμοσύνης, με νεογνά που οι μητέρες τους είχαν άγχος βρέθηκε ότι τα δεύτερα έκλαιγαν περισσότερο και ήταν περισσότερο ανήσυχα, περισσότερο άϋπνα και ενεργητικά. Αυτό βέβαια δεν είναι απόλυτος κανόνας πέρα από κάθε γενετική διαφοροποίηση, παρά ταύτα όμως, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι μητέρες με άγχος μπορεί οι ίδιες εκ γενε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τής να ήταν περισσότερο συναισθηματικές και αυτό να μεταφέρεται γενετικά στο παιδί. Πράγματι οι έρευνες αυτές γίνονται περισσότερο πολύπλοκες με τα προβλήματα αυτά.

Στη μήτρα το έμβρυο βρίσκεται μέσα σε ένα ειδικό περιβάλλον -το αμνιακό υγρό της μήτρας- που είναι σχετικά ένα είδος σταθερού περιβάλλοντος. Το εξωτερικό περιβάλλον μετά τη γέννηση είναι πολύ πολύπλοκο και το γεγονός ότι υπάρχει μεγάλη ποικιλία ακόμα και μέσα στην ίδια την οικογένεια καθιστά την έρευνα επιδράσεων μέσα στις σχετικές συμβολές της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος για την προσωπικότητα του ενήλικου εξαιρετικά δύσκολη. Η κατάλληλη εξέταση των σχετικών επιδράσεων της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος (τόσο της προγενετικής περιόδου όσο και της μετα-γενετικής) περιλαμβάνει δύο παράγοντες από τους οποίους ο ένας περικλείει μια ομάδα σχετικά σταθερών παραγόντων ενώ ο άλλος μεταβαλλόμενους: Η έρευνα σε δίδυμα είναι ένα παράδειγμα σταθερής κληρονομικότητας αλλά η έρευνα πάνω στα ανθρώπινα όντα στα οποία το περιβάλλον παραμένει σταθερό, είναι σχεδόν αδύνατη, όχι μόνο για ηθικούς λόγους, αλλά και επειδή κάθε φορά το ίδιο το περιβάλλον ερμηνεύεται διαφορετικά από διαφορετικούς ανθρώπους που εξαρτώνται από πολλούς εσωτερικούς παράγοντες. Εντούτοις, έρευνες ταύτισης διδύμων δείχνουν, ότι όπως στο φυσικό περιβάλλον οι περιορισμοί της συμπεριφοράς φαίνονται ότι είναι μια δέσμη κληρονομικότητας ενώ το περιβάλλον καθορίζει πως κοντά σ'αυτούς τους περιορισμούς θα ακολουθηθεί η διαδικασία της εξέλιξης (Crawley, R. Corcoran, D., σελ. 43).

Η απόλυτη φυσική και συναισθηματική εξάρτηση του βρέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φους και του νηπίου από τη μητέρα ή την τροφό σφραγίζει την προσωπικότητά του για ολόκληρη τη ζωή.

Πέρα από την ορθή διατροφή και περιποίηση του παιδιού (καθαριότητα) το παιδί έχει άμεση ανάγκη συναισθηματικής "τροφοδοσίας" δηλαδή ψυχολογικών ερεθισμάτων, αναγνώρισης και αποδοχής του. Η έλλειψη συναισθηματικής "ζεστασιάς" και στοργής δεν τραυματίζει μόνο ψυχικά το άτομο, αλλά έχει και αρνητικές βιολογικές επιπτώσεις όπως: άρνηση τροφής, εμμετό, αναπνευστικές δυσκολίες, δυσκοιλιότητα, απάθεια, κ.ά. ανάλογα με την ηλικία του παιδιού και το χρόνο στέρησης που θα ζήσει.

Η παρουσία της μητέρας ή της τροφού που την αντικαθιστά, δίνει στο βρέφος ένα αίσθημα ασφαλείας, απαραίτητο για την ομαλή φυσιολογική και ψυχολογική του εξέλιξη.

Στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, που είναι το θεμέλιο για την κατοπινή του εξέλιξη, η προσωπικότητα των γονέων παίζει αποφασιστικό ρόλο, όχι μόνο εξαιτίας των κληρονομικών τους καταβολών αλλά και εξαιτίας του βαθμού αποδοχής και στάσης απέναντί του. Η στάση απέναντι στο παιδί όχι η επιφανειακή αλλά η ουσιώδης εξαρτάται από τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στους γονείς. Όχι μόνο η νοημοσύνη των γονέων αλλά και η ψυχική τους ισορροπία αποτυπώνονται στο παιδί. Ολόκληρο το κλίμα, η οικογενειακή ατμόσφαιρα επηρεάζουν την προσωπικότητα του παιδιού, θετικά ή αρνητικά. Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει η ομαλή ή μη προσωπικότητα της μητέρας, διότι αυτή συνήθως έρχεται σ'επαφή με το παιδί περισσότερο χρόνο. Πέρα από το χρόνο αυτό που αισθάνεται το παιδί είναι η μητρική στοργή στοιχείο που ενισχύει το αίσθημα α-

σφαλείας του παιδιού.) Η θέση της μητέρας απέναντι στο παιδί μπορεί να επηρεαστεί α) από το ίδιο το παιδί (ευχαριστημένο, ευερέθιστο κτλ.) β) από τη διαταραγμενη ή όχι προσωπικότητά της (αγχώδης) γ) από τη στάση του συζύγου απέναντι στη μητέρα και το παιδί και δ) από τις κοινωνικές συνθήκες.

√ Μητέρες με απορριπτική στάση απέναντι στο παιδί, μητέρες υπερπροστατευτικές, αγχώδεις, ψυχαναγκαστικές, μελαγχολικές και γενικά με ακραίες στάσεις, δημιουργούν προβλήματα στην ομαλή διαμόρφωση μιας προσωπικότητας. √

Η έλλειψη στοργής στο βρέφος μπορεί να επιφέρει βαριές διαταραχές. Όταν η αποστέρηση γονέων ή προσώπων που το αγαπούν και το φροντίζουν, όχι μόνο σωματικά αλλά και ψυχικά, είναι μικρής χρονικής διάρκειας, υπάρχει δυνατότητα επιστροφής του παιδιού στην ομαλή, φυσιολογική κατάσταση, όταν όμως η αποστέρηση διαρκέσει μεγάλο χρονικό διάστημα είναι αδύνατη η επαναφορά του παιδιού στα φυσιολογικά πλαίσια.

Η στενή και θερμή σχέση (συναισθηματική αποδοχή) του παιδιού και γονέων είναι η βάση για την ομαλή ψυχολογική εξέλιξη και δεν επηρεάζει μόνο το συναισθηματικό του κόσμο και τις φυσιολογικές λειτουργίες του οργανισμού, αλλά συμβάλλει επίσης θετικά και στην νοητική του ανάπτυξη και είναι αποφασιστικής σημασίας για τη γλωσσική του πρόοδο που συντελείται κυρίως στο δεύτερο χρόνο.

Έρευνες του Goldfard απέδειξαν ότι η επίδραση των παιδιών από οικογένειες και παιδιών από Ιδρύματα διέφερε 20 μονάδες του δείκτη νοημοσύνης σε βάρος των παιδιών των Ιδρυμάτων. Είναι επίσης γνωστό από έρευνα που έγινε στην Τεχεράνη ότι βρέφη που μεγαλώνουν σε Ιδρύματα μέχρι τεσσάρων ετών δεν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ήταν σε θέση να περπατούν (Schmerl, σελ. 66).

Οι εμπειρίες των πρώτων μηνών της ζωής του βρέφους παίζουν σημαντικό ρόλο στην μελλοντική εξέλιξη της νοημοσύνης του παιδιού. Οι λόγοι δεν είναι ακόμη τελείως γνωστοί. Εικάζεται ότι οι πρώτες αυτές εμπειρίες προδιαθέτουν το έδαφος για την πρόσληψη νέων εμπειριών τόσο για την αποδοχή όσο και για την απόρριψη τους με αποτέλεσμα είτε να ανανεώνει το παιδί το ενδιαφέρον του για νέες εμπειρίες ή να κλείνεται στον εαυτό του συνήθως με συνοδεία και άλλων ψυχολογικών προβλημάτων.

Πως γίνεται η σύνθεση μητέρας και παιδιού κοινωνικά; Πως γίνεται η επαφή παιδιού και μητέρας ή του υποκατάστατου της μητέρας; Η παραδοσιακή ερμηνεία στηριζόταν στην ιδέα ότι κάθε νέο ερέθισμα παρουσιαζόταν με μιά αμοιβή, όπως τροφή, κάτι που θα το ζητούσε μόνο του. Αυτό σημαίνει ότι οι αξίες της μητέρας για το παιδί συνοψίζονται στην "προμήθεια" πόνου και ευχαρίστησης. Εντούτοις, νεότερες έρευνες σε πιθήκους στην Αμερική έδειξαν ότι αυτή η διαδικασία είναι περισσότερο σύνθετη και αυτό δεν μπορεί να ερμηνευτεί με την παραδοσιακή θεωρία. Στο πείραμα αυτό μικροί πίθηκοι αποχωρίστηκαν από τη μητέρα τους και σε ένα χώρο τοποθετήθηκαν δύο υποκατάστατα μητέρας: το ένα ήταν από σύρμα και είχε μπιμπερό με γάλα ενώ το άλλο ήταν υφασμάτινο και δεν είχε τροφή. Το πιθηκάκι έτρωγε (έπινε γάλα) από τη συρμάτινη "μητέρα" αλλά σε περίπτωση φόβου κατέφευγε στην υφασμάτινη μητέρα.

Η θεωρία της αμοιβής για τη μάθηση δεν ερμηνεύει την καταφυγή του πιθήκου στην υφασμάτινη "μητέρα" αφού η τροφή (αμοιβή) δίνονταν από τη συρμάτινη μητέρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ψυχολογική απόρριψη του παιδιού από τον ένα ή τους δύο γονείς οδηγεί το παιδί σε "ψυχολογική απομόνωση". Έρευνες έδειξαν ότι, παιδιά που δεν είχαν την αποδοχή των γονέων τους, παρουσίασαν απροσάρμοστη συμπεριφορά και διαταραγμένες προσωπικές σχέσεις αργότερα στη ζωή τους. Η γονεϊκή απόρριψη οδηγεί στην αντικοινωνική, επιθετική στάση του παιδιού στην μετέπειτα ζωή του, καθώς επίσης στην εγκληματικότητα και τη νεύρωση. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις όπου παρεμβαίνουν και άλλοι παράγοντες που τα ευρήματα αυτά δεν εφαρμόζονται.

Η απόσπαση του παιδιού μετά από έξι ή επτά μήνες από τη μητέρα του και η υποκατάσταση της μητέρας με άλλο πρόσωπο έχει ποκίλες συνέπειες για την ψυχολογία του παιδιού. Ανάλογα με το υποκατάστατο της μητέρας και το χρόνο απόσπασης του παιδιού παρουσιάζονται και οι συνέπειες. Πάντως το παιδί υποφέρει, αυτοκαταπιέζεται, γίνεται απαθές, αδιάφορο, μελαγχολικό, ανήσυχο, δυστυχισμένο. Αποσύρεται από το περιβάλλον του και δίνει ελάχιστη προσοχή για επικοινωνία με τους μεγάλους.

Στα χρονικά πλαίσια 15-30 μηνών το παιδί αισθάνεται τον αποχωρισμό των γονέων του, Ιδιαίτερα η παρατεταμένη απομάκρυνση του παιδιού από τους γονείς του επιβραδύνει τη σωματική του εξέλιξη και γίνεται πρόξενος διαταραχών της συμπεριφοράς του (Spitz).

Το πως ακριβώς η πρώϊμη συμπεριφορά του παιδιού, που είναι αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών, μετατρέπεται στη μεταγενέστερη προσωπικότητα και ιδιοσυγκρασία είναι ακόμα για τους επιστήμονες ένα μυστήριο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι βασικές απαιτήσεις του παιδιού από το οικογενειακό περιβάλλον είναι:

1. Να νοιώσει στοργή και αγάπη.
2. Να αισθανθεί σιγουριά και ασφάλεια.
3. Να αισθάνεται σταθερότητα των σχέσεων των γονέων του απέναντί του.
4. Να υπάρχει συναισθηματική ισορροπία μεταξύ όλων των μελών της οικογένειας.

Τα στοιχεία αυτά τα προσφέρουν γενικά γονείς που έχουν αγάπη μεταξύ τους και συναίσθηση της ευθύνης τους απέναντι στα παιδιά. Η κοινωνικοποίηση του παιδιού στην οικογένεια βοηθάει το παιδί:

α. Να αναπτύξει την προσωπική του ελευθερία και υπευθυνότητα.
β. Να εκφράζει ελεύθερα τα συναισθήματά του.
γ. Να κινητοποιεί τις ψυχονοητικές του δυνατότητες.
δ. Να ελέγχει τη συμπεριφορά του.

Η λειτουργία της οικογενειακής ζωής αντικατοπτρίζεται στην προσωπικότητα των μελών της ιδιαίτερα του παιδιού. Η πατρική απουσία από το σπίτι σημαδεύει τον ψυχικό κόσμο των παιδιών εντυπωσιακά, ιδιαίτερα των αγοριών. "Τα αγόρια που έχουν στερηθεί τον πατέρα τους είναι πιο ανώριμα, πιο πειθήνια, πιο εξαρτημένα και θηλυπρεπή από τα άλλα αγόρια. Όσο μεγαλώνουν, αυτή η παθητική συμπεριφορά ίσως συνεχιστεί, μα συνήθως αντικαθίσταται από μια υπερβολική τάση για ανάπτυξη της μυϊκής δύναμης. Οι νεανικές συμμορίες λευκών και μαύρων εξωτερικεύουν αυτόν τον ψευτοδυναμισμό με πέτσινα τζάκετς, ιδιόρρυθμο λεξιλόγιο και φυσική "σκληρότητα" (Bronferbrenner,

στο Smelser-Smelser 1970, σελ. 227).

4.2.3. ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ "ΚΛΙΜΑ"

Στο οικογενειακό κλίμα θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, το παιδαγωγικό σύστημα που επικρατεί, τα αδέλφια και την τάξη στην οποία ανήκει η οικογένεια.

Το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας έχει μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Η κοινωνική ατμόσφαιρα και δομή της οικογένειας κατά τη διάρκεια της προσχολικής και σχολικής ηλικίας επηρεάζει όχι μόνο τη νοητική εξέλιξη του παιδιού αλλά και όλη την προσωπικότητα (Τομασίδης, 1982, σελ. 321).

Έρευνες έχουν δείξει ότι "μητέρες που ήταν ευτυχισμένες, ικανοποιημένες από τη ζωή τους, αγαπούσαν τους συζύγους τους και είχαν ικανοποιητικό ηθικό για το ρόλο τους σαν μητέρες, ανέπτυξαν στα παιδιά τους μια γενικευμένη εικόνα για τους ενήλικες ότι είναι ευτυχισμένα και φιλικά πρόσωπα".

Γονείς με διαταραγμένη προσωπικότητα συνήθως επιδρούν αρνητικά στην ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας των παιδιών τους. Όταν η γενική στάση των γονιών και ιδιαίτερα της μητέρας απέναντι στο παιδί είναι απορριπτική το παιδί αισθάνεται συνήθως ανασφαλές και εξαρτημένο.

Το "παιδαγωγικό κλίμα" που επικρατεί στην οικογένεια επιδρά με τη σειρά του στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Ο ρόλος της τιμωρίας και αμοιβής στις ενέργειες του παιδιού μέσα στην οικογένεια και έξω από αυτή, καθώς επίσης οι σχέσεις με τα πρόσωπα με τα οποία έρχεται σε επικοινωνία και ο τρόπος που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

"εισπράττει" τις εμπειρίες της επικοινωνίας έχουν αποφασιστική σημασία στην κατεύθυνση της ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Τόσο η αυταρχική στάση των γονέων όσο και η πολύ επιεικής δεν είναι ορθοί τρόποι. (Κυριακίδη, Π.: Αίτια αυστηρότητας ... σελ. 68-71). Με την αυστηρότητα τα παιδιά χάνουν την πρωτοβουλία και απομονώνονται από τους συνομηλίκους τους ή αναπτύσσουν μια επιθετικότητα στην εφηβική τους ηλικία και σαν γονείς γίνονται και αυτά αυταρχικοί. Με την υπερβολικά εξάλλου επιεική στάση των γονέων τα παιδιά παρουσιάζουν αργότερα στη ζωή τους πολλά προβλήματα προσαρμογής διότι η κοινωνία των ανθρώπων δεν μπορεί να ανεχθεί αυθαίρετη συμπεριφορά και καταπάτηση των κανόνων της.

Τα παιδιά δεν υπακούουν πάντοτε στα λόγια των γονέων, αντιγράφουν όμως σίγουρα τη συμπεριφορά τους. Οι εκδηλώσεις θαυμασμού των γονέων καλλιεργούν την επιθετικότητα των παιδιών ή αναστέλλουν την ανάπτυξή τους. Η υπερπροστασία των γονιών που εκφράζεται με έντονη συναισθηματική φόρτιση καλλιεργεί στο παιδί το αίσθημα εξάρτησης και γίνεται τροχοπέδη της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

Στην ατμόσφαιρα της οικογένειας μέσα στην οποία διαμορφώνεται κατά μεγάλο βαθμό η προσωπικότητα, σημαντικό ρόλο, εκτός από τη μητέρα και τον πατέρα παίζουν και τα αδέλφια. Το φύλο, ο αριθμός, η σειρά και η χρονική απόσταση μεταξύ των αδελφών έχουν μεγάλη σημασία (Hurrelman 407-8).

Όταν τα αδέλφια είναι του ιδίου φύλου, το πρώτο παιδί συνήθως παρουσιάζει μια ηγετική στάση. Όταν το πρώτο παιδί είναι θηλυκό και το δεύτερο αρσενικό, το δεύτερο απαιτεί κατοχή δύναμης: όταν η χρονική απόσταση γέννησης των αδελφών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν είναι μεγαλύτερη των τεσσάρων χρόνων η προσωπικότητά τους έχει πολλές ομοιότητες, όταν όμως είναι μεγαλύτερη τότε διαφέρουν σημαντικά και στην προσωπικότητα (Hurrelman, 408).

Στη μικρή κυρίως ηλικία τα μεγαλύτερα αδέλφια υφίστανται την επήρεια της παρουσίας του νεότερου αδελφού. Οι αντιδράσεις του μεγαλύτερου με τη γέννηση κατά τα πρώτα χρόνια του νεότερου εκδηλώνονται:

α. Με την προσπάθεια να προσελκύσει την προσοχή των γονιών εκδηλώνοντας τάσεις ανησυχίας.

β. Με τάσεις επιθετικότητας τόσο προς το νεότερο παιδί όσο και τους γονείς.

γ. Με το να αποσύρεται και να διακόπτει την επικοινωνία με τους γονείς.

δ. Με το να παλινδρομεί σε συμπεριφορά παλιότερη.

Το μοναχοπαίδι τόσο από κοινωνική όσο και από ψυχολογική άποψη απορροφά ολόκληρη την αγάπη και τη μέριμνα των γονιών του και έχει τις εμπειρίες του πρωτότοκου με όλες τις θυσίες των γονιών του για το πρώτο παιδί καθώς επίσης τις ιδιαίτερες φροντίδες του "Βενιαμίν" του μικρότερου παιδιού της οικογένειας. Του λείπουν τα πρότυπα των μεγαλύτερων αδελφών ενώ έχει τις απολαυές χρόνου και μέσων που δε βρίσκεται στην ανάγκη να τα μοιραστεί με άλλους.

Η συμπεριφορά της μητέρας απέναντι στα αγόρια και στα κορίτσια δεν είναι ίδια κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής τους. Συνήθως είναι αυστηρές στην πρωτότοκη κόρη και στο δευτερότοκο γυιό ενώ ανεκτική στη δευτερότοκη κόρη και στον πρωτότοκο γυιό. Επίσης η μητέρα διαθέτει λιγότερο χρόνο επικοινωνίας με το δεύτερο παιδί της από εκείνον που διέθετε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για το πρώτο, στοιχείο που δεν αφήνει αδιάφορη την προσωπικότητα του παιδιού.

Σταθερότητα και αστάθεια των γονέων καθώς επίσης η συνέπεια και η ασυνέπεια των γονιών έχουν αντίκτυπο πάνω στην ψυχοσωματική ωρίμανση των παιδιών.

Με την αύξηση της ηλικίας των παιδιών -κυρίως κατά ή μετά την εφηβεία- η σκέψη των παιδιών ανεξαρτητοποιείται. Δέχεται επιδράσεις από φίλους, δασκάλους, βιβλία, εργοδότες, συνεργάτες και ακόμα η ωρίμανση γίνεται με τη δική τους σκέψη.

Ο τρόπος που αντιδρούν οι γονείς -με θυμό, αγανάκτηση, φωνές, ήρεμα κτλ. συμβάλλει στην αυξομοίωση του σεβασμού που τρέφουν τα παιδιά γι αυτούς.

Σημαντική είναι η συμβολή των γονιών όταν παίζουν μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των παιδιών τους και των συνεπειών των πράξεών τους. Το σπουδαιότερο είναι να γνωρίζουν οι γονείς πότε θα περιορίσουν και πότε -σε ποιές περιπτώσεις- θα αφήσουν ελευθερία δράσης στα παιδιά τους.

Η τακτική των γονιών οφείλει να έχει σαν στόχο την βαθμιαία αποδέσμευση των παιδιών-εφήβων.

Η πορεία των νέων στην ανεξαρτησία και τη ζωή ασφαλώς θα έχει και σφάλματα. Οι γονείς βέβαια θα κάνουν το παν να προλάβουν δυσάρεστες συνέπειες, υπάρχουν όμως και θέματα που οι γονείς τα αγνοούν.

4.2.4. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΑΞΗ

Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνο για τις προσδοκίες που έχει η οικογένεια από το παιδί τόσο στη σχολική ζωή όσο και στην

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καθημερινή πράξη. Οι απαιτήσεις και οι προσδοκίες των γονιών είναι ανάλογες με το οικονομικό και μορφωτικό τους επίπεδο.

Η ανατροφή των παιδιών διαφέρει από τάξη σε τάξη. Οι χαμηλότερες κοινωνικοοικονομικά τάξεις αποθαρρύνουν το παιδί να μιλήσει ενώ οι μεσαίες το ενθαρρύνουν.

Η μειονεκτική θέση της οικογένειας που μεγαλώνει κανείς σε σχέση με το κοινωνικό σύνολο επηρεάζει την προσωπικότητά του, διότι δεν θέτει υψηλούς στόχους, δεν ελπίζει για κάτι καλύτερο στο μέλλον, προτιμά τα μικρά βραχυπρόθεσμα κέρδη, την άμεση ευχαρίστηση, καταβάλλει λιγότερες προσπάθειες για πρόοδο, έχει χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικής υπευθυνότητας και δείχνει μεγαλύτερη ροπή για παραμέληση των καθηκόντων του (Bronferbrenner στο Smelser-Smelser 1970, σελ. 228). Πολλές φορές όμως το ταπεινό οικογενειακό γόητρο, η αθλιότητα και η μιζέρια γίνονται κίνητρα για μελλοντική δράση. Η δειλία καλλιεργείται στις χαμηλότερες οικονομικά οικογένειες σχετικά με θέματα κοινωνικής ανόδου. Γι αυτό και τα παιδιά των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων έχουν περισσότερο το φόβο της αποτυχίας παρά των μεσαίων και ανωτέρων.

Η συμπεριφορά μέσα στην οικογένεια της κατώτερης κοινωνικά-οικονομικά τάξης αποβλέπει στην κάλυψη άμεσων αναγκών και όχι μακρόπνοων στόχων. Οι άνθρωποι σ'αυτή κινούνται από αυθόρμητες αντιδράσεις παρά από σύνθετο πρόγραμμα δράσης. Ακόμα και το λεξιλόγιο των παιδιών των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων είναι φτωχότερο αυτών των ανωτέρων με συνέπεια τους κοινωνικούς φραγμούς για την επιτυχία και προσωπική καταξίωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4.2.5. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

Στις διαδικασίες κοινωνικοποίησης προβάλλεται σε μερικές κοινωνίες μέσα από την οικογένεια και το σχολείο ένα στοιχείο που χαρακτηρίζεται σαν κίνητρο επιτυχίας. Ορισμένες κοινωνίες τονίζουν στα παιδιά έντονα το κίνητρο αυτό, ενώ άλλες αδιαφορούν. Οι κοινωνίες δυτικού τύπου επιμένουν περισσότερο ενώ εξαίρεση αποτελεί η Ιαπωνία. Η ιδιαίτερη επιμονή των γονέων και του σχολείου στην ανάπτυξη κινήτρου επιτυχίας στη ζωή σφραγίζει την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά του ατόμου. Για την ανάπτυξη των κινήτρων επιτυχίας μπαίνουν σε λειτουργία λανθάνουσες και αναξιοποίητες δυνάμεις του ανθρώπου. Στόχος της αφύπνισης είναι η επιτυχία του ατόμου που περνά από την απόδοση. Μέτρο των ενεργειών του ατόμου και κατεύθυνση της προσωπικότητας είναι τα αγαθά, επαγγελματικά-οικονομικά. Εργατικότητα, προσήλωση στην εργασία, τάξη, εκμετάλλευση χρόνου, επικοινωνία με πρόσωπα, υπευθυνότ η τ α, πρωτοβουλία, ενεργητικότητα κ.ά. κρίνονται μόνο με στόχο την επιτυχία, την απόδοση. (De Vos G., Κυριακίδη, Π.: Αίτια Επιτυχίας - Αποτυχίας ... σελ. 20 κ.εξ.). Επειδή η επιτυχία στη ζωή δεν είναι υπόθεση περιορισμένης χρονικής περιόδου, αλλά και συνεχούς και αδιαλείπτου χρόνου, το πρόσωπο βρίσκεται σε διαρκή εγρήγορση τόσο που η τάση για επιτυχία σφραγίζει την προσωπικότητα του ατόμου που έχει τα κίνητρα αυτά. (Sara son, I.G., σελ. 231).

Ο χώρος που αναπτύσσεται ένα άτομο και που στοχεύει στην επιτυχία μεγιστοποιεί τις απαιτήσεις που έχει από το αναπτυσσόμενο πρόσωπο και το υποχρεώνει να κατευθύνει κάθε εκδήλωση των ενεργειών του στην προσωπική επιτυχία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η αίσθηση και τα κίνητρα επιτυχίας καθορίζονται συνήθως από δύο παράγοντες: την ελπίδα για επιτυχία και το φόβο της αποτυχίας. (M. Greitemeyer-B. Schmitz, Med. PS. 215).

Ήδη από την ηλικία των 3½ ετών αρχίζει η ανάπτυξη των κινήτρων επιτυχίας στο παιδί. Βασική επιδίωξη της αγωγής στην περίπτωση αυτή είναι να αισθάνεται το άτομο την επιτυχία σαν προσωπική του κατάκτηση.

4.3. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Το σχολείο είναι ο πρώτος θεσμός έξω από την οικογένεια που γνωρίζει το παιδί. Εκεί συνειδητοποιεί καλύτερα τους ρόλους του κάτω από τον έλεγχο ενός μεγαλυτέρου (Δασκάλας-Δασκάλου) και ακολουθεί υποχρεωτικά ένα πρόγραμμα μαζί με άλλα παιδιά της ηλικίας του μέσα στην τάξη και μεγαλύτερα ίσως στην αυλή.

Η επίδραση του σχολείου για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας εξαρτάται εκτός των άλλων ιδιαίτερα από τις διαπροσωπικές σχέσεις: α. Από την προσωπικότητα του δασκάλου και του μαθητή β. τις συνθήκες εργασίας και διαπροσωπικών σχέσεων μαθητή-δασκάλου.

Έχει αποδειχτεί από πολλές έρευνες (Smelser- Smelser, σελ. 223) ότι η κοινωνικά μειονεκτική θέση του μαθητή, έχει σαν συνέπεια και τη μειωμένη απόδοση στο σχολείο για να συνεχιστεί αυτό κατόπιν και στην επαγγελματική ζωή.

Η προγραμματισμένη ζωή μέσα στο σχολείο υποχρεώνει το άτομο να συμμορφωθεί σε νέους κανόνες κοινωνικής συμβίωσης διαφορετικούς από αυτούς της οικογένειας. Μέσα σ' αυτό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γίνεται η σύνθεση του πνεύματος της Ιστορίας-πολιτισμού με το μέλλον του ατόμου και της ευρύτερης κοινωνίας.

Στο σχολείο μαθαίνει στο άτομο τι να περιμένει από τους άλλους και τι ωφείλει να κάνει όχι μόνο μέσα στη σχολική ζωή αλλά στην κοινωνία γενικότερα για τη δική του προσαρμογή και την ομαλή κοινωνική του συμβίωση. Στη μικρή κοινωνία του σχολείου διδάσκεται προγραμματισμένα (όχι τυχαία) και συστηματικά την εμπειρία του ανθρώπου μέσα στην Ιστορία και εφοδιάζεται με γνώσεις για το μέλλον όπως το προετοιμάζουν -σε κάποιο βαθμό- οι άνθρωποι που έχουν στα χέρια τους το πρόγραμμα και τη διοίκηση του σχολείου.

Το παιδαγωγικό σύστημα που εφαρμόζεται, η αυταρχική ή δημοκρατική αγωγή, το περιεχόμενο της διδασκαλίας, οι κατευθύνσεις της αγωγής και οι σκοποί που επιδιώκονται μέσα από αυτά καθώς επίσης και η λειτουργία του σχολείου ο αριθμός των μαθητών, το μέγεθος της τάξης, ο τόπος όπου λειτουργεί, τα εμπόδια και οι δυνατότητες φοίτησης και άλλες προϋποθέσεις λειτουργίας (ιδεολογία) διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό την προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου.

4.4. ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ

Τα παιδιά της ίδιας νοητικής στάθμης και του ίδιου βαθμού ψυχικής ωρίμανσης μπορούν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Στα 2,5-3 χρόνια μπορεί να αρχίσει μια επικοινωνία μεταξύ των παιδιών της ίδια ηλικίας που εκφράζεται με τα παιγνίδια και τη συμμετοχή στην ομάδα. Με το ομαδικό παιγνίδι να καλλιεργεί η φιλία και την κοινωνικότητα έξω από το σπίτι, τρέφει τη φαντασία, αναπτύσσει τη δημιουργικότητα, τη δεξιοτε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χνία και τη νοητική ευελιξία. Στο παιγνίδι εκδηλώνουν πολλά παιδιά πολλές φορές τη δυσαρμονία του περιβάλλοντος της οικογένειας με την επιθετικότητα.

Με τη συμμετοχή στα παιγνίδια το παιδί παρουσιάζει ανάλογες αντιδράσεις τόσο από την αποδοχή όσο και από την απόρριψη από την παρέα των συνομηλίκων. Οι παρέες αυτές ενισχύονται στην ηλικία των έξη έως δέκα ετών οπότε και αρχίζει συνήθως μια διαφοροποίηση σύμφωνα με την κοινωνική τάξη της οικογένειας.

Δεν έχουν τυπική δομή ούτε συγκεκριμένο έργο να εκτελέσουν, αλλά αποτελούνται από άτομα ίδιας ηλικίας συνήθως του ομοίου επιπέδου αξιών και ενδιαφερόντων που ενώνονται στη βάση της ανάγκης των κοινωνικών σχέσεων. Τα μέλη βρίσκουν κοινωνική υποστήριξη, συμβουλές και βοήθεια στα κοινά τους προβλήματα. Ο βαθμός και ο τρόπος αλληλεπίδρασης ποικίλλουν ανάλογα με τον πολιτισμό, την ηλικία και τα χαρακτηριστικά του ατόμου που λειτουργεί σαν πομπός και σαν δέκτης μηνυμάτων.

Μέσα στις παρέες συνειδητοποιεί το άτομο καλύτερα την ταυτότητα του φύλου του που ήδη καλλιεργήθηκε στην οικογένεια.

Ένα στοιχείο σημαντικό που προσφέρει η ένταξη στην ομάδα είναι η σταδιακή αποδέσμευση από την οικογένεια και η σύνδεση με την ευρύτερη κοινωνία (Hurrelman, 452).

Μέσα στην ομάδα το παιδί και ο έφηβος αλλά και αργότερα ο ενήλικας πληροφορείται για θέματα που τον ενδιαφέρουν και βρίσκει μια υποτυπώδη αλληλεγγύη στα προβλήματά του.

Οι ομάδες των ομηλίκων ασκούν μεγαλύτερη επίδραση κα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας, πρώτα διότι τότε η τάση ανεξαρτησίας από την οικογένεια είναι ισχυρότερη και η επιθυμία συναισθηματικής αποδέσμευσης μεγαλύτερη και κατά δεύτερο λόγο διότι αναζητούν νέες αξίες πέρα από την κηδεμονία των μεγαλυτέρων. Η αποδέσμευση από την οικογενειακή επιρροή είναι προσωρινή και έχει σχέση με την ίδια την οικογένεια (πλούσια, φτωχή, με συνοχή ή διαλυμένη, με αρχές αυστηρές κτλ).

Στις παρέες που αποτελούν σημαντικό παράγοντα κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης της προσωπικότητας παρατηρούμε ότι αποτελούνται από άτομα που συνήθως έχουν κοινά ενδιαφέροντα, κοινές ηθικές αρχές, παραπλήσια νοητική στάθμη, κοινούς προσανατολισμούς και κοινούς τρόπους χρήσης του ελεύθερου χρόνου.

Συχνά όταν η οικογένεια δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού και του εφήβου (στοργή, ασφάλεια, κατανόηση) τότε οι παρέες των συνομηλίκων γίνονται περισσότερο ελκυστικές γι'αυτούς και καλύπτουν μέρος του εσωτερικού τους κενού.

Η συναναστροφή με συνομηλίκους, που έχουν κοινή ιδεολογία ή κοσμοθεωρία ή τρόπο ζωής, δεν αφήνει ανεπηρέαστη την προσωπικότητα είτε με ευχάριστες εμπειρίες είτε με τραυματικές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4.5. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

4.5.1. ΓΕΝΙΚΑ

Ο πολιτισμός δεν είναι τίποτε άλλο παρά η απάντηση του ανθρώπου στο σύνολο των βιολογικών και ψυχολογικών του αναγκών. Πίστεις, γνώσεις, ιδέες, τέχνη, ήθη, ηθική, Νόμοι, θεσμοί, δίκαιο, αξίες, γλώσσα, σύμβολα, συναισθηματική έκφραση, όλα αυτά που αποτελούν βασικά στοιχεία του πολιτισμού διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό την προσωπικότητα.

Οι επιδράσεις του πολιτιστικού περιβάλλοντος επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και καθορίζουν ακόμα και φυσικές τάσεις και κλίσεις σε τέτοιο βαθμό, που κατευθύνουν τη νοημοσύνη, την ατομική προσπάθεια για επίδοση, την επιθετική στάση, την ειδική συμπεριφορά του φύλου και όχι σπάνια αυτού που θεωρείται σωματικά ή ψυχικά υγιές.

Ο χώρος όπου κοινωνικοποιείται ένα άτομο επιδρά μέχρι τη μνήμη, την αντίληψη του χώρου και τη γλώσσα. Ευρήματα έχουν δείξει ότι οι άνθρωποι που βρίσκονται σε χώρο τεχνολογικά αναπτυγμένο γελιώνται στην εκτίμηση οριζοντίων σχημάτων σε αντίθεση με άτομα που ανατράφηκαν μέσα σε πρωτόγονο πολιτισμό.

Οι πολιτιστικές επιδράσεις διαφοροποιούνται όχι μόνο από μια εποχή σε άλλη, αλλά και από τόπο σε τόπο, από πόλη σε πόλη, κατά περιοχή, διαμέρισμα χώρας, χώρα και Ήπειρο.

Η δομή, η οργάνωση, το σύστημα διοίκησης μιας κοινωνίας, οι παραγωγικές διαδικασίες κ.α που διακρίνουν έναν πολιτισμό από τον άλλον και σφραγίζουν την προσωπικότητα. Εί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ναι τόσο ισχυρή η δύναμη που ασκεί ο πολιτισμός στην προσωπικότητα ώστε δίνει αυτός τα κανάλια διεξόδου των ενστίκτων σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις τα δαμάζει (Γιόγκι).

Κάθε άνθρωπος σε δεδομένη στιγμή δεν είναι παρά το προϊόν της φύσης του (βιολογικά χαρακτηριστικά, ένστικτα, ανάγκες) και του πολιτισμού ή των πολιτισμών μέσα στον οποίο εξελίχθηκε. Το σύστημα της παιδείας και οι μηχανισμοί κοινωνικοποίησης πλάθουν από το υλικό που η φύση έδωσε στον άνθρωπο. Υπάρχει δηλαδή μια διαλεκτική σχέση πολιτισμού-προσωπικότητας, διότι υπάρχουν όρια στη δεκτικότητα του ανθρώπου και πολλές δυνατότητες άρνησης ή αποδοχής των επιδράσεων. Αυτό δείχνει ότι η σχέση δεν είναι απόλυτη. (Οι πολιτιστικές συνθήκες διαμορφώνουν τον άνθρωπο, όμως και οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις συνθήκες, στοιχείο που αποδείχνει <u>τη δύναμη θέλησης των ανθρώπων</u>).

Η ψυχολογία των Ατομικών Διαφορών δείχνει ότι δεν αποδέχονται όλοι οι άνθρωποι κατά τον ίδιο τρόπο και σε ίδιες αναλογίες την επίδραση του πολιτισμού μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η προσωπικότητά τους.

Η επίδραση του πολιτισμικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας γίνεται από όλους παραδεκτή. Υπάρχει μάλιστα η άποψη ότι η προσωπικότητα και ο πολιτισμός είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ο <u>μέσος θεωρούμενος άνθρωπος</u> είναι κατά κάποιο τρόπο "<u>καθρέφτης</u>" της ηθικής, των ηθών, των θρησκευτικών και πολιτιστικών προτύπων του πολιτισμού μέσα στον οποίο ζεί. Πλείστες από τις δραστηριότητές του είναι προκαθορισμένες μέσα στα πλαίσια του πολιτισμού τόσο με τις εντολές όσο και τις απαγορεύσεις. Τρέφεται, ερ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γάζεται, ντύνεται, σκεφτεται, ομιλεί και χρησιμοποιεί τα σύμβολα στην καθημερινή ζωή μόνο με το υλικό του πολιτισμού του. Και φυσικά η συμβολή του στην αλλαγή δεν είναι απομακρυσμένη από ό,τι ο πολιτισμός επιτρέπει,

"Ο Sullivan υποστηρίζει τη σπουδαιότητα των κοινωνικών και πολιτισμικών συντελεστών στον καθορισμό του χαρακτήρα της προσωπικότητας και προσπαθεί να καθορίσει τον βαθμό που η Ανθρώπινη προσωπικότητα είναι καρπός της κοινωνικής συναλλαγής. Σύμφωνα με τον Sullivan η κληρονομικότητα και η ωρίμανση παρέχουν το υπόβαθρο ανάπτυξης της προσωπικότητας, η ατομική όμως προσωπικότητα διαμορφώνεται βασικά από το ειδικό πολιτιστικό πλέγμα που ενεργεί μέσα από το σύστημα των διαπροσωπικών σχέσεων" (Μαρκάκη, Μ.: Κοινωνιολογικά κείμενα σελ. 33).

Πολλά άτομα που έχουν καταπιεσμένη προσωπικότητα ή τους δημιουργείται μια παραπλανητική πίστη για την ανωτερότητά τους, ξεσπούν σε έργα βίας και διοχετεύουν σε περιοχές που ο πολιτισμός τους δίνει διέξοδα, όχι όμως πάντα ηθικά, αγνά και παραδεκτά (Ναζί-Χίτλερ).

Ο Fromm όρισε την ηθική κοινωνία σαν μια κοινωνία που ανταποκρίνεται επαρκώς στις ανθρώπινες ανάγκες. Μια μη υγιής κοινωνία προσφέρει στο άτομο εμπόδια και αποστερήσεις που οδηγούν σε διάσπαση της προσωπικότητας.

Μια κοινωνία βοηθάει στην ελεύθερη εξέλιξη της προσωπικότητας, όταν είναι δημοκρατικά οργανωμένη και εξασφαλίζει σε κάθε προσωπικότητα τις δυνατότητες να αναπτυχθεί χωρίς φραγμούς στις περιοχές που θέλει -σύμφωνα με τις Θεωρίες της προδιάθεσης (Stagner, R. σελ. 525). Όμως σε κάθε κοινωνία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

είναι αδύνατη η κοινωνική συμβίωση του ανθρώπου χωρίς προσπάθεια προσαρμογής. Κάθε πολιτισμός απαιτεί από τα μέλη που αποτελούν μια κοινωνία μια ικανότητα προσαρμογής. Γι αυτό η προσαρμοστική ικανότητα του ανθρώπου είναι σημαντική για τη συμβίωση χωρίς καταστροφικές συγκρούσεις. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις κατά τις οποίες η προσαρμογή είναι μεν ακίνδυνη όχι όμως και παραδεκτή από όλους. Στις περιπτώσεις αυτές το άτομο εγκαταλείπει την άνετη θέση, που εξασφαλίζεται με την προσαρμογή, για χάρη ενός κοινωνικού μετασχηματισμού και της πραγματοποίησης στόχων και ιδανικών (Stagner, R.σελ.520).

4.5.2. Η ΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η βίωση ενός πολιτισμού, οι εμπειρίες δηλαδή που αποκτά το άτομο μέσα σε έναν συγκεκριμένο χώρο και χρόνο όλων των πολιτιστικών στοιχείων, συμβόλων, κανόνων, ιστορικών γεγονότων, ατομικών και ομαδικών εμπειριών, οι συγκινήσεις και οι πληροφορίες που οικειοποιείται το άτομο, οι πόλεμοι, οι καταστροφές, το επάγγελμα, δεν αφήνουν αδιάφορη τη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Ιδιαίτερα συγκλονίζουν την προσωπικότητα περίοδοι μεγάλων κοινωνικών αναστατώσεων και μεταβολών. Επαναστάσεις, διωγμοί, εξορίες, ξερρίζωμα πληθυσμού, ανατροπή βιωμένων αξιών, ανώμαλες καταστάσεις που καταρρακώνουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ή θεοποιούν ανθρώπινα είδωλα, αφήνουν τα σημάδια τους πάνω στην προσωπικότητα. Όταν τα βιώματα αυτά είναι έντονα και κοινωνικά απαράδεκτα (σφαγές), τότε το άτομο χάνει την ισορροπία στη ζωή και την αίσθηση του μέτρου. Πολλές φορές ατομικά βιώματα που φαίνονται καθαρά ιδιωτική υπόθεση, είναι συνέπειες γενικότερης κοινωνικής διάρ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θρωσης και ο πολιτισμός βιώνεται χωρίς το άτομο να γνωρίζει ότι συμμετέχει σ'αυτόν (λ.χ. τρόπος διασκέδασης).

Η βίωση του πολιτισμού συντελείται και μέσα από τις ηλικίες, σύμφωνα με τις προσταγές του πολιτισμού, τι επιτρέπεται και τι όχι, κατά φύλο και ηλικία.

4.5.3. ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Τα συστήματα των αξιών που επικρατούν στον πολιτισμικό χώρο και χρόνο που ζει το άτομο, επηρεάζουν βαθιά την προσωπικότητα, τη στάση και συμπεριφορά του σε θέματα καθημερινής ζωής επιδοκιμάζοντας ή αποδοκιμάζοντας κάθε πράξη προ ή και μετά την εκτέλεσή της.

Η άνετη ή δύσκολη οικονομική κατάσταση μέσα στην οποία μεγαλώνει ένα άτομο δεν αφήνει ανέπαφη την προσωπικότητά του. Άτομα στερημένα στοιχειωδών ανέσεων δεν έχουν την ελευθερία κίνησης και σκέψης εκείνων που ξεπέρασαν τέτοια προβλήματα. Όταν μάλιστα σε περιόδους που οι οικονομικές αξίες θεωρουνται το μέσο αγοράς και άλλων αγαθών (αξιών) είναι σαφές πόσο η έλλειψή τους επηρεάζει την προσωπικότητα ή η υπερβολική κατοχή τέτοιων αγαθών πόσο αλλοιώνει το άτομο.

Ο κλονισμός του κύρους των αξιών μαραίνει την πίστη του ανθρώπου σε οράματα ενός καλύτερου κόσμου. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε κίνδυνο την ψυχική και ηθική του υγεία και έχει ως συνέπεια την παραίτηση ακόμα και από την ίδια τη ζωή (αυτοκτονίες)(Κοσμόπουλος, Α. Σχεσιοδυναμική σελ. 41).

Η περιρρέουσα ιδεολογία μιάς εποχής επιδρά στον καθορισμό της ιεράρχισης των διαφόρων αξιών. Αυτή δίνει και την προσωπική βιοθεωρία και κοσμοθεωρία και τα υλικά που δομούν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον πολιτισμό και υπαγορεύουν στα άτομα έναν ιδιαίτερο modus vivendi. Υπάρχουν περιπτώσεις μονόπλευρου τονισμού αξιών τονισμένων αξαιτίας διάφορων ρευμάτων. Βιολογικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, αισθητικές αξίες, απορροφούν μια προσωπικότητα σε τέτοιο βαθμό που να παραβλέπεται το σύνολο της ανθρώπινης ζωής. Επίσης υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες προβάλλονται σαν αξίες απάξίες με συνέπεια την παραπλάνηση και αδυναμία των ανθρώπων για σωστό προσανατολισμό.

Οι ιδέες και οι αξίες που προβάλλονται από ορισμένα άτομα και ομάδες συχνά βιώνονται τόσο βαθειά ώστε μπορούν να ξεπεράσουν τις φυσιολογικές βιολογικές ανάγκες. Αρκεί να σκεφτούμε τους απεργούς πείνας, τους ανθρώπους που δεν λυγίζουν στα βασανιστήρια και στα μαρτύρια διότι πάνω από τη βιολογική ανάγκη της τροφής ή την ίδια την ύπαρξη θέτουν στόχους, αξίες, ιδέες: όπως είναι η ελευθερία, η θρησκευτική πίστη κ.ά.

Δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς το γεγονός ότι τα φιλοσοφικά και θρησκευτικά ρεύματα που επικρατούν επηρεάζουν σε μικρό μεγάλο βαθμό τη θέληση, τη σκέψη, τη δημιουργικότητα και ολόκληρη την προσωπικότητα του ανθρώπου. Ο παράγοντας αυτός καίτοι υπάρχει είναι πολύ δύσκολο να ερευνηθεί σε βάθος.

Είναι γνωστό ότι κάθε θρησκεία έχει και μια ηθική που απαιτεί από τους οπαδούς της έναν τρόπο ζωής σύμφωνο με τους κανόνες της . Δόγματα, λειτουργικό, βιοθεωρία, κοσμοθεωρία, πίστεις, τυπικά, κ.ά. διαμορφώνουν μια προσωπικότητα με θρησκευτικό προσανατολισμό. Ιδιαίτερο πρόβλημα αποτελεί η ηθική συνείδηση του ατόμου που μπαίνει σε καλούπι από το υπερεγώ,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τα κοινωνικά ταμπού, τις προσταγές και τις υποχρεώσεις. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι κάθε πράξη του ανθρώπου είναι προϊόν ολόκληρης της προσωπικότητάς του που εκφράζεται σε μια δεδομένη στιγμή.

Κοινωνικές ομάδες, αυθεντίες, ηγετικές φυσιογνωμίες, θεσμοί, έθιμα, συμβάλλουν στη δημιουργία της ηθικής συνείδησης της προσωπικότητας. "Μερικοί πιστεύουν ότι η ηθική συνείδηση έχει θεία προέλευση και το "συναίσθημα" (πιο ορθά: το κίνητρο) της ηθικής υποχρέωσης που πηγάζει από την ηθική συνείδηση, θεωρείται σαν μια θεία επιταγή, που μας υπαγορεύει τι πρέπει να πράττουμε και τι να αποφεύγουμε" (Τομασίδης 1982, σελ. 472).

"Η σημασία της θρησκευτικότητας και του θρησκευτικού συναισθήματος, γράφει ο Τομασίδης, θεωρείται από πάρα πολλούς ψυχολόγους σαν ανεκτίμητη για την ηθική και κοινωνική ζωή και την ψυχική υγεία και την ανάπτυξη της προσωπικότητας". "Η θρησκευτικότητα και το θρησκευτικό συναίσθημα είναι σημαντικοί συντελεστές και της ανάπτυξης και της ολοκλήρωσης της προσωπικότητας" (Τομασίδης, 1982, σελ. 515). Τούτο συμβαίνει διότι προσφέρουν στον θρησκεύοντα άνθρωπο ένα ιδεώδες, ένα σκοπό ανώτερο, ο οποίος όταν ακολουθείται πετυχαίνει τη συνέπεια στη συμπεριφορά και την ενότητα της προσωπικότητας του ατόμου και της ψυχικής υγείας, διότι δίνει νόημα στη ζωή, το συναίσθημα της ασφάλειας και σιγουριάς, στοιχεία αναγκαία για την ψυχική ισορροπία.

Το ρόλο της θρησκείας υπογραμμίζει ο Γιούνγκ λέγοντας: "Μόνο η θρησκεία μπορεί να δώσει σκοπό ζωής. Ένας δυνατός πόνος μπορεί να οδηγήσει τον χωρίς περιεχομενο ανθρω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πο στο ψυχιατρείο, ενώ ο πόνος που αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα της αιωνιότητας ελευθερώνει τον άνθρωπο από πολλά δεινά" ενώ ο Jaspers διακηρύσσει πως"το θρησκευτικό συναίσθημα που συνοδεύεται από την ηθική γαλήνη και την ελπίδα αποτελεί το βασικότερο μέσο ψυχοθεραπείας" (Τομασίδης 1982, σελ. 515).

4.5.4. ΑΛΛΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

α. Ο Κοινωνικός ρόλος

Ο κοινωνικός ρόλος του κάθε ανθρώπου συνδέεται και με τους ρόλους άλλων συνανθρώπων με φυσική συνέπεια να επηρεάζει και να επηρεάζεται από αυτούς. Μόνο με το ρόλο του "δένεται" το άτομο με τα άλλα άτομα και σε κάποιο βαθμό ταυτίζεται με το ρόλο του (Barley, D.: σελ. 102).

Ορισμένοι κοινωνικοί ρόλοι απαιτούν τέλεια προσαρμογή του προσώπου. Ένας διπλωμάτης προσπαθεί να αποκαλύψει τις προθέσεις του συνομιλητή του χωρίς, ει δυνατόν, να αποκαλυφθούν οι δικές του προθέσεις. Είναι υποχρεωμένος να παίξει αυτό το ρόλο, αλλοιώς αποτυγχάνει.

Η αλλαγή των ρόλων ενός ατόμου έχει αντίκτυπο και στην αλλαγή της προσωπικότητας σε σημαντικό βαθμό. Το ότι ο ρόλος που παίζει ένα άτομο επιδρά στη συμπεριφορά και στην προσωπικότητά του φαίνεται και από το ακόλουθο πείραμα του Zimbardo (1973) ο οποίος πλήρωσε μερικούς φοιτητές εθελοντές από μεσαία στρώματα, για να παίξουν το ρόλο φυλάκων και φυλακισμένων με τις αντίστοιχες φόρμες σε ένα κατάλληλο κτι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ριακό συγκρότημα. Η επιλογή των ρόλων έγινε στην τύχη. Πολλοί από τους "φύλακες" έγιναν τυραννικοί, κτηνώδεις και σαδιστές, ενώ πολλοί από τους "φυλακισμένους" έγιναν δουλοπρεπείς, ιδιοτελείς και εχθρικοί, υπέφεραν από σοβαρή κατάθλιψη και έβγαζαν από τότε υστερικές κραυγές. Αναγκάστηκε να διακόψει το πείραμα μετά από έξι μήνες (Argyle, M.:1981,σελ.208).

β. Η Κοινωνική ομάδα

Κάθε άτομο που είναι ενταγμένο σε μια ομάδα -ή και περισσότερες- είναι υποχρεωμένο να συμμορφωθεί με τους κανόνες και τις απαιτήσεις της ομάδας, αλλοιώς αποβάλλεται. Η συμμόρφωση αυτή ρυθμίζει μεγάλο μερος της συμπεριφοράς και κατευθύνει την ίδια την προσωπικότητα.

Η απόφαση του κάθε ατόμου να πραγματοποιήσει οποιαδήποτε ιδιωτική του πράξη, ακόμα και την αυτοκτονία που είναι η έσχατη πράξη αυτοκαταστροφής, δεν αποτελεί έκφραση της ελεύθερης προσωπικής του επιλογής αλλά επηρεάζεται από το βαθμό ταύτισης που αισθάνεται με τις διάφορες κοινωνικές ομάδες στις οποίες τυπικά ανήκει όπως είναι η θρησκευτική κοινότητα (εκκλησία), η οικογένεια, η επαγγελματική ομάδα ή η πολιτική κοινωνία κ.ά. Όμως η "ανθρώπινη ψυχολογική σύσταση" (Durkheim) δεν είναι παρά μια μεσολαβούσα μεταβλητή που προτρέπει στην αυτοκτονία ή αποτρέπει από αυτήν, γεγονός που τονίζει βέβαια την ατομικότητα του ανθρώπου.

Οι ομάδες στις οποίες ανήκει κανείς μπορεί να είναι μικρές και περιορισμένες (οικογένεια, συνομήλικοι) αλλά μεγάλες και εκτεταμένες όπως είναι η εθνική. Το έθνος στο οποίο ανήκει κανείς και που συνίσταται στην ύπαρξη πλήθους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στοιχείων υλικών, πνευματικών συσσωρευμένων μέσα στις παραδόσεις, τα ήθη, τον τρόπο ζωής και σκέψης επηρεάζει βαθύτατα την προσωπικότητα. Λαοί που ζουν διπλα-δίπλα, στο ίδιο γεωγραφικό περιβάλλον διαφοροποιούνται σημαντικά εξαιτίας ακριβώς εθνικών λόγων. Τα διάφορα έθνη δηλαδή, διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερο τύπο πολιτισμού ο οποίος στη συνέχεια επηρεάζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των ατόμων που ανήκουν στο κάθε έθνος. Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η διαφορά προσωπικότητας ενός Γερμανού από έναν Ινδό ή ενός 'Ελληνα από ένα Ιάπωνα. Η διαφορά αυτή έγκειται στον ειδικό τρόπο διαμόρφωσης του διανοητικού και συναισθηματικού κόσμου, στον ιδιόμορφο τρόπο συμπεριφοράς, στον τρόπο αξιολόγησης και ιεράρχησης οικονομικών, ηθικών και αισθητικών αξιών.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μελετήθηκε διεξοδικά η σημασία της εθνικής καταγωγής στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Αφορμή έδωσε η έκρηξη του πολέμου στη Γερμανία και αναζητήθηκαν αίτια του πολέμου και της επιθετικότητας στο "εθνικό" πνεύμα.

Ο εθνικός χαρακτήρας της προσωπικότητας έγινε αντικείμενο μελετών από κοινωνιολογική, οικονομική, πολιτειολόγική και ψυχολογική σκοπιά. Η μελέτη έγινε με ειδικά τεστς και άλλα μέσα για να φανεί η πολιτική συμπεριφορά, η λειτουργία θεσμών, οι μορφές τέχνης, η κυκλοφορία έντυπου υλικού, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, οι πίστες, οι δοξασίες, τα ιδεώδη, η θρησκευτική εκδήλωση των ανθρώπων, οι τρόποι ανατροφής των παιδιών κ.ά. Οι μελέτες συμπεριέλαβαν ομάδες διαφόρων εθνικοτήτων για να συγκρίνουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας σύμφωνα με τις μεταβλητές αυτές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου και άρα η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του δεν διαφέρει μόνο σύμφωνα με την εθνικότητα αλλά ακόμη με την ηπειρωτική του καταγωγή. Διαφορετική προσωπικότητα έχει ο Ευρωπαίος και διαφορετική ο Αμερικανός ή ο Αφρικανός.

γ. Η Κοινωνική τάξη

Η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει ένα άτομο επηρεάζει την ψυχολογική του κατάσταση και τη θεώρηση της ζωής γενικότερα και συνεπώς την ίδια του την προσωπικότητα. Τα ερεθίσματα και οι πληροφορίες που δέχεται περνούν από την ταξική συνείδηση ή αναζητούνται εξαιτίας αυτής ακριβώς της κοινωνικής τάξης και διαμορφώνουν ένα ειδικό τρόπο συμπεριφοράς και ένα τύπο προσωπικότητας που να αντιστοιχεί στην κοινωνική τάξη του ατόμου.

Η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει κάποιος δεν είναι απλώς θέμα εσόδων, θέσης ή μόρφωσης αλλά και θέμα τρόπου ζωής γενικότερα. Ο τρόπος αυτός της ζωής επηρεάζει ολόκληρη την προσωπικότητα του ανθρώπου. Τούτο οφείλεται στον τρόπο κοινωνικοποίησης των πρώτων είκοσι χρόνων βασικά και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της ζωής αργότερα. Η κοινωνική τάξη τροφοδοτεί συχνά τα κίνητρα των πράξεών του, θεωρία που τονίστηκε ιδιαίτερα από τον Marx.

δ. Τα πολιτιστικά πρότυπα

Κάθε κοινωνία κατά εποχή προβάλλει ορισμένους τύπους συμπεριφοράς που τους θεωρεί άξιους να αποτελέσουν πρότυπα προσωπικότητας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα πολιτιστικά αυτά πρότυπα είναι στην πραγματικότητα για το άτομο σαν έτοιμα ενδύματα, δηλ. είναι περίπου στα μέτρα του, δεν εφαρμόζουν όμως τέλεια, αν δεν τα στενέψουν λίγο από τη μια μεριά και τα φαρδύνουν από την άλλη. "Όπως τα ρούχα έτσι και τα πολιτιστικά πρότυπα συνιστούν τα έσχατα όρια μέσα στα οποία οι τροποποιήσεις αυτές είναι δυνατές, αλλά συνήθως τα όρια αυτά είναι αρκετά πλατειά για να καλύψουν κάθε ενδεχόμενο, εκτός από κάποια εμφανή ανωμαλία"(Linton, R.: Le Foundement ... σελ. 95). Τα πρότυπα που προσφέρει ένας πολιτισμός αφομοιώνονται στην ατομικότητα κάθε προσώπου ώστε το άτομο να αποκτά μια εικόνα του εαυτού του μέσα από τα στοιχεία που του προσφέρει το περιβάλλον του. Η εικόνα αυτή δεν πρέπει να διαφέρει από τα κοινώς παραδεκτά και η απόκλιση δεν γίνεται ανεκτή. Το παιδί λ.χ. απαιτεί φαγητό αλλά πρέπει να μάθει να συμμορφώνεται με τα κοινωνικά πρότυπα όπως ο χρόνος, ο τόπος και ο τρόπος του φαγητού. Σύμφωνα με την άποψη αυτή προσωπικότητα είναι ένα προϊόν αλληλεπίδρασης, μια έκβαση βιολογικών εντάσεων που σχηματοποιούνται από κοινωνικές ματαιώσεις και ευκαιρίες ικανοποίησης (Stagner, R.:1961, σελ. 296).

ε. Κοινωνική πίεση

Η κοινωνική πίεση περιορίζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας στα πλαίσια που υπαγορεύονται από το πολιτιστικό επίπεδο της εκάστοτε κοινωνίας. Δεν είναι άσχετη από τις ιστορικές συνθήκες και καταστάσεις, το πνεύμα της εποχής και για μερικές περιοχές της γης από το κοσμοπολιτικό πνεύμα των μεγαλουπόλεων της Δύσης. Όταν ένας ολόκληρος πολιτισμός συμ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πιέζει τα άτομα σε ομοιόμορφη συμπεριφορά και έμμεσα υποχρεωνει σε μαζική συμμόρφωση, τότε η διαφοροποίηση των προσωπικοτήτων καταντά προβληματική. Η μαζοποίηση ισοπεδώνει τις ανθρώπινες προσωπικότητες και δημιουργεί δυσεπίλυτα προβλήματα όπως είναι η αλλοτρίωση.

Οι διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες διακρίνονται και ως προς τη σημασία που δίνουν στον προσανατολισμό των δραστηριοτήτων των μελών τους. Άλλες κοινωνίες, οι συντηρητικές στρέφονται στις αξίες και τις παραδόσεις του παρελθόντος που καθορίζουν τη συμπεριφορά του παρόντος ενώ άλλες στρέφουν την προσοχή των ατόμων προς το μέλλον και απαιτούν από τα μέλη τους συμμόρφωση προς τις αξίες της μιας ή της άλλης κατεύθυνσης. Γλώσσα, ήθη, πρόγονοι, ιστορία, μνημεία, κειμήλια, θρησκεία, παρελθόν αποτελούν σημεία αναφοράς από μια άποψη στις πολύ παραδοσιακές κοινωνίες. Ευημερία, ανανέωση, έρευνα, αναζήτηση, ανοίγματα προς άλλες κοινωνίες είναι γνωρίσματα άλλων κοινωνιών.

στ. Αστάθμητοι Παράγοντες

Η διαμόρφωση της προσωπικότητας δεν ακολουθεί πάντα τα προσφερόμενα της οικογένειας και του σχολείου. Στη συμπεριφορά ενός νέου μπορούν να επιδράσουν εκτός από τους παραδοσιακούς παράγοντες -οικογένεια, φίλοι, σχολείο, ομάδες- ακόμα και πρόσωπα που τυχαία ή περιστασιακά συναντά. Πέρα από γονείς, δασκάλους, συγγενείς και φίλους, μπορεί να δεχτεί κανείς επιδράσεις από εργοδότες, συνεργάτες, ανθρώπους των γραμμάτων, της Τέχνης, της Επιστήμης, πολιτικά πρόσωπα, άτομα με ιδιαίτερη γοητεία και ταλέντο, ξένους, οι οποίοι δεν υπο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λογίζονται στους παράγοντες επίδρασης. Σημαντικά επιδρούν στην προσωπικότητα εκτός από όσα αναφέρθηκαν και η θρησκεία με την όλη οργάνωσή της, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα η τηλεόραση, οι τρόποι αναψυχής, και διασκέδασης και λίγο αργότερα οι ομάδες διαφόρων ενώσεων και συλλόγων στις οποίες συμμετέχει κανείς με τη θέλησή του.

Το επάγγελμα κυρίως στις ανεπτυγμένες πολύπλοκες κοινωνίες αποτελεί ένα στοιχείο που σφραγίζει την προσωπικότητα. Ιδιαίτερα ορισμένα επαγγέλματα που έχουν ιδιαίτερη αξία και απαιτούν ειδική προσαρμογή σε κοινωνικές απαιτήσεις υποχρεώνουν όσους το ασκούν να συμμορφωθούν στις απαιτήσεις του επαγγέλματος και να ταυτίσουν την προσωπικότητά τους μ'αυτό. Αρκεί να αναφερθεί το επάγγελμα του δικαστικού, του ιερέα, του ηθοποιού, του τραπεζίτη, για να γίνει σαφές πόσο η ενάσκηση ενός των επαγγελμάτων αυτών προδιαγράφει την αναμενόμενη από τα άτομα αυτά ειδική συμπεριφορά και ένα ειδικό τρόπο του σκέπτεσθαι.

Στους αστάθμητους αλλά βέβαιους παράγοντες μπορούν να υπολογιστούν τα διάφορα βιβλία και περιοδικά με ιδιαίτερη πολιτική, θρησκευτική, καλλιτεχνική και κοσμοθεωριακή γραμμή. Η επιλογή τους είναι θέμα προσωπικότητας και άλλων παραγόντων (προπαγάνδα).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Οι Επιστήμες που ασχολούνται με τον άνθρωπο παρακολουθούν τον επί μέρους βίο του και αναλύουν διάφορες περιοχές του σωματικού και ψυχικού του κόσμου. Η συνολική, η συνθετική θεώρηση θα μας δώσει την ολοκληρωμένη εικόνα του.

Παρατηρώντας τους ανθρώπους βλέπουμε με ενδιαφέρον ότι:

α. Οι άνθρωποι στην καθημερινή τους ζωή συμπεριφέρονται βασικά κατά τον ίδιο τρόπο.

β. Πολλοί άνθρωποι παρουσιάζουν μια συμπεριφορά που διαφέρει πολύ από τη συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων. Στην πρώτη περίπτωση διερωτάται κανείς ποιά είναι εκείνη ή εκείνες οι δυνάμεις που κάνουν τους ανθρώπους να μη διαφέρουν σε ορισμένες εκδηλώσεις; Στη δεύτερη περίπτωση διερωτάται πάλι καθένας γιατί αφού οι άνθρωποι φαίνονται ότι είναι ίδιοι διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους σε πολλές εκδηλώσεις; Οι βιολογικές επιστήμες εξάλλου υποστηρίζουν ότι δύο ανθρώπινοι οργανισμοί ποτέ δεν είναι εντελώς όμοιοι και ότι οι διαφορές τους είναι το σημείο εκείνο που πρέπει να ερευνηθεί. Ο κάθε άνθρωπος έχει ιστορία. Από τη στιγμή της γέννησής του το εκάστοτε παρόν του επηρεάζει το μέλλον του. Τα βιώματα του αρχίζουν από τις πρώτες στιγμές της ζωής του να τον επηρεάζουν. Αυτά σημαδεύουν τα στάδια της εξέλιξης του. Τον παρακολουθούν οι αντιδράσεις, οι συγκινήσεις, οι ιδέες, οι κατευθύνσεις, οι ηρωϊσμοί, οι μικρότητες, τα λάθη, οι αδυναμίες, οι περιπέτειες, οι μικρές ή μεγάλες αποφάσεις σε ολόκληρη τη ζωή του.

Γνωρίζοντας ακόμη σταθμούς της ζωής του δεν είμαστε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σίγουροι ότι μπορούμε να τον γνωρίσουμε επειδή ο άνθρωπος σαν ύπαρξη είναι περισσότερο από το σύνολο κατανοητών αλληλεξαρτήσεων και περισσότερο από το σύνολο των κατανοητών βιολογικών εμφύτων ή ιδιοτήτων του. Το σύνολο, ο συνδυασμός, η ένταση, η αλληλουχία, ο αλληλεπηρεασμός των εσωτερικών ψυχικών βιωμάτων και η ερμηνεία των εμπειριών που σχεδόν ξένδεν μοιάζει η μια με την άλλη διαφοροποιούν τις προσωπικότητες σε βαθμό που να διαφέρουν οπωσδήποτε. Αν οι φόβοι, οι απογοητεύσεις, οι αποτυχίες, οι τραυματικές εμπειρίες, τα ευχάριστα γεγονότα, οι πρώιμες γενετήσιες εμπειρίες. οι δυσάρεστες οικογενειακές και κοινωνικές σκηνές συνδεθούν με μικρή ή μεγάλη νοημοσύνη, ισχυρή ή αδύνατη θέληση και σωματική αντοχή, διαφοροποιούν τόσο πολύ μιά προσωπικότητα από την άλλη, που είναι αδύνατο να τη γνωρίσουμε και να την εκτιμήσουμε σωστά. Η βίωση των ψυχικών αυτών γεγονότων σε χώρο, χρόνο, ένταση και ηλικία διάφορη μαζί με τις λοιπές ικανότητες και αδυναμίες συνιστούν την κάθε μια μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπικότητα. Αν σκεφτούμε και τι μπορεί να συσσωρευτεί στη σκέψη και στη φαντασία ενός ανθρώπου, η πληρέστερη προσέγγιση γίνεται ακόμα πιο προβληματική. Ενοχή, πόνος, φόβος θανάτου, ανασφάλεια, πλήξη, απελπισία, είναι βιώματα που η ένταση και η διάρκειά τους τραντάζουν τη δομή μιας προσωπικότητας και την ακολουθούν σ'ολόκληρη τη ζωή της. Για τους ενήλικες ορισμένοι σταθμοί τους σημαδεύουν κυριολεκτικά και αλλοιώνουν ή μεταβάλλουν την προσωπικότητα. Τέτοια βιώματα είναι ο γάμος με όλα τα θετικά ή αρνητικά του επακόλουθα καθώς επίσης η γέννηση παιδιού ή ο θάνατος μέλους οικογένειας. Η έλλειψη συνεννόησης μεταξύ των συζύγων μπορεί να οδηγήσει στον τραυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ματισμό της προσωπικότητας. Παράλογες και υπερβολικές απαιτήσεις του ενός των συζύγων δημιουργεί δυσεπούλωτα ψυχικά τραύματα στον άλλο.

Στην ψυχολογία της προσωπικότητας βλέπουμε την συνύπαρξη δύο κόσμων: Τον κόσμο που περιβάλλει το άτομο και τον κόσμο που φέρει μαζί του καθε άτομο. Θα μπορούσε κάποιος να διερωτηθεί: Ποιός καθορίζει την συμπεριφορά μας; Η κληρονομικότητα ή το περιβάλλον; Είναι λάθος να δώσουμε μια απάντηση γενική ή να καθορίσουμε με ποσοστά τη συμετοχή τους στη συμπεριφορά μας. Παρατηρώντας τόσο τη δική μας συμπεριφορά όσο και των άλλων διαπιστώνουμε ομοιομορφία μπροστά σε ορισμένες καταστάσεις. Διαπιστώνουμε επίσης ότι μερικές φορές δεν συμπεριφερόμαστε το ίδιο αλλά ανάλογα με τις περιστάσεις. Η στάση αυτή δείχνει την αυτονομία του ανθρώπου και την ικανότητα να προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες. Το γεγονός αύτό υπογραμμίζει την ξέχωρη φύση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο και την πλάνη των επιστημόνων να θέλουν να βάλουν σε καλούπια ολόκληρη τη συμπεριφορά του.

Ο υπερτονισμός της κληρονομικότητας όχι μόνο δεν είναι επιστημονικά ασφαλής αλλά οδηγεί σε κοινωνικές συνέπειες ηθικά απαράδεκτες. Αν οι άνθρωποι "γεννιούνται" για να γίνουν μεγάλοι ή εγκληματίες τότε το έργο της αγωγής είναι ματαιοπονία, τότε τροφοδοτούνται όλες οι μορφές ρατσισμού και φασισμού αφού μόνο τα παιδιά των "έκλεκτών" είναι οι "εκλεκτοί"! Ενώ αλήθεια είναι ότι η φύση προσφέρει πράγματι σε ορισμένα άτομα τη στιγμή της γέννησης (και πιο νωρίς, με τη σύλληψη και κυοφορία) ένα σύνολο δυνατοτήτων που με την επίδραση των συνθηκών του περιβάλλοντος εξελίσσονται ή καταπνίγονται. Η

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

φυσική λοιπόν ποικιλία των ατομικών διαφορών ενισχύεται από την πολιτιστική και αυτός είναι ένας λόγος που σε μερικά Κράτη έχουμε μεγάλο αριθμό πολιτιστικών επιτευγμάτων ενώ σε άλλα μικρότερο.

Μια κατηγορία ανθρώπων επηρεασμένη από την θεωρία της συμπεριφοράς του Watson δίνει βαρύτητα μονο στην κοινωνική τάξη του ανθρώπου και την ανατροφή του. Γι'αυτούς οι πνευματικές ικανότητες δεν έχουν καμιά σχέση με τη βιολογία και την κληρονομικότητα. Πιστεύουν πως όλα είναι θέμα πολιτισμού μιάς κοινωνίας, μάθησης, πλύσης εγκεφάλου, και τρόπου παιδαγωγικής. Γι αυτούς διαφοροποίηση, που βασίζεται σε κληρονομικές καταβολές δεν υπάρχει. Υπερτονίζουν τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές διαφορές.

Η απάντηση στο πρόβλημα είναι ότι υπάρχει αλληλεπίδραση των παραγόντων αυτών σε ποσοστά που κυμαίνονται κάθε φορά ανάλογα με τη δύναμη του ενός ή του άλλου παράγοντα. Αρρώστειες που επιδρούν πάνω στα άτομα ανήκουν στους περιβαλλοντικούς παράγοντες της προσωπικότητας. Υπάρχουν όμως αρρώστειες που μεταδίδονται και τις κατατάσσουμε στην κληρονομικότητα. Γεγονός που δείχνει τις περιπτώσεις όπου κληρονομικότητα και περιβάλλον είναι όροι δισδιάκριτοι.

Ελάχιστα μπορεί κανείς να πεί για την πρόγνωση της πορείας της προσωπικότητας. Αν συμβεί να γίνει κάποια πρόβλεψη αυτή έχει σαν βάση μια τελείως ομαλή παιδική ηλικία, απαλλαγμένη από κάθε είδους σύγκρουση. Τούτο σημαίνει άριστες σχέσεις με τους γονείς και τα αδέλφια καθώς επίσης με όλο το οικογενειακό περιβάλλον. Η ύπαρξη συγκρούσεων (εμφανών ή αφανών) ή νευρωτικών γονέων, ιδιαίτερα του αντίθετου φύλου ανεβάζει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τις πιθανότητες εμφάνισης στο μέλλον δυσπροσαρμογής ή μιας ανικανότητας να αναπτύξει μια μορφή θερμών διαπροσωπικών σχέσεων.

Πρόγνωση για την εξέλιξη της νοημοσύνης μπορεί να γίνει μόνο για τα πολύ χαμηλά επίπεδα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6. ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

α. Η ολοκλήρωση της προσωπικότητας είναι ένα βαθύ πανανθρώπινο αίτημα, είναι ένας στόχος τον οποίον επιζητούν οι άνθρωποι να φθάσουν, ίσως διότι αισθάνονται την ατέλεια της ανθρώπινης φύσης (Jaspers, σελ. 635). Είδαμε ήδη (§ 1.6.3.) μερικά κριτήρια βάσει των οποίων κατατάσσονται οι άνθρωποι στην κατηγορία των παθολογικών περιπτώσεων. Όμως η έλλειψη εμφανούς ψυχικής απόκλισης δεν σημαίνει και τελειότητα, ολοκλήρωση. Εξάλλου η ολοκλήρωση δεν είναι στιγμιαία κατάσταση αλλά συνεχής πορεία προς το καλύτερο. Δεν είναι στατική αλλά δυναμική. Ούτε είναι συνάρτηση κάποιου ψυχολογικού τύπου (εσωστρεφής-εξωστρεφής). Πορεία προς την ολοκλήρωση δεν σημαίνει ακύμαντη κατάσταση, χωρίς αδυναμίες και συγκρούσεις. Ο άνθρωπος που πορεύεται προς την ολοκλήρωση δεν είναι υπεράνθρωπος. Ζει τη λύπη και τη χαρά· η διαφορά του από τους άλλους έγκειται στον τρόπο της καθημερινής βίωσης.

β. Όλες οι Επιστήμες του Ανθρώπου έχουν η κάθε μια την άποψή τους για τον άρτιο άνθρωπο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ψυχολογικά ολοκληρωμένη προσωπικότητα μπορεί να είναι σύμφωνη με τις θέσεις όλων των επιστημών.

γ. Η αποδοχή του σώματος είναι η αρχή της ολοκλήρωσης της προσωπικότητας. Ούτε ντροπή ούτε καύχηση για το σώμα μπορούν να δικαιολογηθούν. Κίνδυνο διατρέχουν τα άτομα που το σώμα τους παρουσιάζει κάποια απόκλιση προς την υπερβολική ομορφιά ή ασχήμια γι' αυτό και η συμφιλίωση μ' αυτό απαιτεί κάποιο πρόσθετο αγώνα. Η συμφιλίωση αυτή θα βοηθήσει στην επίτευξη μιας αρμονίας που είναι αναγκαία στον εσωτερι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κό του κόσμο και είναι σπουδαίο στοιχείο υγείας (Jaspers, σελ. 658).

Αν λάβουμε υπόψη μας τις θεωρίες περί αναγκών του ανθρώπου θα ιδούμε ότι πολλοί άνθρωποι και μάλιστα νέοι, υποφέρουν από την ανυπαρξία σκοπού ζωής, νοήματος ύπαρξης με επακόλουθο όχι σπάνια την αυτοκτονία. Ο κοσμοθεωρικός λοιπόν προσανατολισμός, αυτός που θα είναι σε θέση να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις, αποτελεί σπουδαίο παράγοντα εσωτερικής ισορροπίας. Η ισορροπία αυτή εκδηλώνεται και στον υπόλοιπο κόσμο του ατόμου (συναίσθημα, λογική) και βοηθάει στην αυτοπραγμάτωσή του, που δεν είναι παρά το "ξεδίπλωμα" των δημιουργικών του δυνάμεων. Η βίωση του δημιουργικού έργου καταξιώνει την προσωπικότητα και εσωτερικά (συνειδησιακά) αλλά και κοινωνικά. Το νόημα που δίνει κανείς στο επάγγελμα παίζει σημαντικό ρόλο στην ολοκήρωση της προσωπικότητας. Επάγγελμα βέβαια που δεν σημαίνει σκλαβιά ή αγγαρεία αλλά ευκαιρία προσφοράς, δημιουργίας, αυτοεπιβεβαίωσης. Γίνεται σκλαβιά όταν διακυβεύεται η ελευθερία, η αξιοπρέπεια και η υπόληψη του ατόμου. Είναι απαραίτητη η συμφιλίωση μ'αυτό διότι καλύπτει τις βασικές ανάγκες της ζωής. Όταν πνίγει τη δημιουργία, εμποδίζει την προσφορά, καταπιέζει την προσωπικότητα, γίνεται πηγή δυστυχίας και εσωτερικών συγκρούσεων (ανία, πλήξη, ψυχική φθορά). Συχνά το επάγγελμα δεν βοηθά στην ολοκλήρωση όταν δημιουργεί επιπρόσθετες προστριβές με την οικογένεια, τους συνεργάτες, λόγω ανταγωνισμού, απορρόφησης όλου του απαραίτητου χρόνου για προσωπική ζωή και λόγω δυσμενών συνθηκών. Είναι σημαντικό να ασκείται σε ένα κλίμα που θα εξασφαλίζει τα προς το ζειν χωρίς να ταπεινώνει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον άνθρωπο διότι "μέσα στον βούρκο της αθλιότητας ο άνθρωπος δεν είναι άνθρωπος" (Πεσταλότζι).

Αυτός είναι ο λόγος που η επαγγελματική και οικογενειακή ζωή (συζυγία, παιδιά) θεωρούνται σταθμοί για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας ενώ αποτυχία σ'αυτά αποβαίνει ολέθρια τόσο για την προσωπικότητα την ίδια όσο και για τα άτομα που σχετίζονται με αυτήν. Δεν νοείται λοιπόν προσωπικότητα ξεκομμένη από τον κοινωνικό περίγυρο στον οποίο δίνει λόγο κάθε στιγμή ως άτομο υπεύθυνο που εκτελεί κάποια αποστολή (Ασπιώτη, Αρ. Η Ψυχολογική ωριμότης ... σελ. 138 κ.εξ.). Καμιά όμως αποστολή δεν μπορεί να εκτελεστεί χωρίς υπομονή και σταθερότητα, τέτοια που δεν προβλέπει την ανεκτικότητα, την επιείκεια και την καλωσύνη.

Συχνά άτομα με ευγενείς φιλοδοξίες, με θέληση για ολοκλήρωση είναι αυστηρά όχι μόνο με τους άλλους αλλά και υπεραυστηρά με τον ίδιο τους τον εαυτό. Η στάση αυτή του "πρέπει" ή "έπρεπε" δρα μέσα τους όχι διορθωτικά αλλά εξοντωτικά. "Η κάθαρση του ενόχου" είναι θέμα όχι μόνο των τραγωδιών αλλά και της καθημερινής ζωής./ Όλοι οι άνθρωποι διαπράττουμε σφάλματα απέναντι του εαυτού μας των συνανθρώπων μας, του θεού. Είναι αλήθεια πως τα σφάλματα εμποδίζουν την πρόοδο. Όμως το σφάλμα μπορεί να γίνει σκαλοπάτι για πρόοδο όταν το γνωρίσει κανείς και το εκμεταλλευτεί ο ίδιος του και όχι οι άλλοι εις βάρος του.

Η υπερ-κριτική είναι νοσηρό φαινόμενο που δείχνει εγωισμό, αλλά και άγνοια της ανθρώπινης φύσης. Όχι βέβαια να συγκαλύπτονται τα σφάλματα αλλά να επανορθώνονται για να προχωρήσει κανείς μέσα από το σφάλμα και την ενοχή στην ωρι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μότητα.

δ. Η ολοκληρωμένη προσωπικότητα δεν είναι ξεκομμένη από το χώρο και το χρόνο που ζει. Είναι συνδεδεμένη με την εποχή, την ομάδα, τη φυλή, το έθνος, τη μοίρα των ανθρώπων του καιρού της. Γνωρίζει ότι δεν είναι το κέντρο του κόσμου, αλλά αποτελεί πολλοστημόριο μέσα στον αχανή κόσμο που ξεπερνά τα μικρά όρια του τόπου κατοικίας και φτάνει ως το ηλιακό σύστημα, που αποτελεί ευρύτερο χώρο της προσωπικότητας. Σαν μέλος της κοινωνίας γνωρίζει ότι αποτελεί μέρος ενός μικρού ή μεγάλου συνόλου γι'αυτό τα όρια της ταύτισής της σταματούν εκεί που αρχίζει η "μαζοποίηση" μέσα στην οποία εξαφανίζεται η προσωπικότητα.

Η προσωπικότητα που βαδίζει σε μια ολοκλήρωση είναι κομμάτι των ανθρώπων της εποχής της χωρίς να χάνει την δική της ιδιαιτερότητα. Τα πρότυπα κάθε εποχής είναι σχετικά (καλός καγαθός, άγιος, ιππότης, επαναστάτης, homo sapiens, homo naturalis (Ρουσσώ), homo oeconomicus, homo faber κλπ.) και παλλάσσουν, γι'αυτό η ολοκληρωμένη προσωπικότητα έχει κάτι διαχρονικό ή υπερχρονικό. Ζει το παρελθόν και με τη φαντασία το μέλλον. Οι αναμνήσεις του παρελθόντος και οι στόχοι του μέλλοντος διαγράφουν το παρόν της. Οι αναμνήσεις μπορούν να λειτουργήσουν σαν κτήμα ή σαν εχθρός γι'αυτό η προσωπικότητα επιτελεί το καθήκον της στριγμής.

ε. Ο δρόμος προς την ολοκλήρωση περνάει από ορισμένα εμπόδια που δεν μπορεί κανείς να τα αποφύγει. Τα εμπόδια αυτά ενδέχεται να είναι μιά πάλη με ένα βεβαρημένο κληρονομικό ή να προκύπτουν από τη δυσκολία κοινωνικής προσαρμογής ε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ξαιτίας της απώλειας αγαπημένων προσώπων (ορφάνεια) ή εξαιτίας λαθών των γονέων (νόθα) ή παθών τους (αλκοολικοί). Άλλοτε πάλι βαθειά ψυχοσωματικά τραύματα (βιασμοί, διαστροφές γενετήσιας ζωής) στέκονται εμπόδια για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας. Ακόμα και κατά την οικογενειακή- συζυγική ζωή μπορούν να προκύψουν προβλήματα που επενεργούν σαν τροχοπέδη στην ολοκλήρωση. Πολλά άτομα παλεύουν και με τα χτυπήματα της ζωής, της μοίρας (ατυχήματα, πόλεμοι, λάθη κατά τη γέννηση ενός παιδιού, παρενέργειες φαρμάκων, αντίξοο περιβάλλον, εξώθηση σε πράξεις απαράδεκτες, κύμα αμοραλισμού) και προσπαθούν μέσα από εμπόδια να φτάσουν στην ολοκλήρωση. Συνοπτικά θα μπορούσε ίσως να αναφερθεί η θλίψη και ο πόνος που είναι παναθρώπινα φαινόμενα σαν στοιχεία που σίγουρα θα συναντήσει κανείς στη ζωή με ποικίλες μορφές και σε διάφορο βαθμό και που πιέζουν την προσωπικότητα, η οποία είτε μπορεί να αποδιοργανωθεί εξαιτίας τους, είτε να τα αντιμετωπίσει, εποικοδομητικά και σαν μέσα ανανέωσης, σαν βήμα ολοκλήρωσης. Οπωσδήποτε ο άνθρωπος ύστερα από όλα αυτά μπορεί να βγει περισσότερο ώριμος και μαθαίνει να συμπονά και για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση που Πεσταλοτζι: Ο άνθρωπος βγαίνει από τη θλίψη ή εξευγενισμένος ή εξαγριωμένος. Όσο περισσότερο ωριμάζει η προσωπικότητα τόσο περισσότερο συνειδητοποιεί ότι στην εικόνα του κόσμου περιλαμβάνονται η ζωή και ο θάνατος, η χαρά και η θλίψη, και τόσο περισσότερο γνωρίζει τα ίδια τα βάθη της ψυχής.

Στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας συντελούν και οι άλλοι, οι συνάνθρωποί μας. Βέβαια δεν είναι πάντα ειλικρινείς οι σχέσεις τους. Όμως και ο ανταγωνισμός με αυτούς δεν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημαίνει προδοσία της αξιοπρέπειας ούτε της δικής της ούτε των άλλων. Χρειάζεται κανείς τη σύνδεση με τους άλλους αλλά και τις στιγμές απομόνωσης, αρκεί αυτά να συνδέονται με κάποιο νόημα θετικό για την προσωπικότητα.

στ. Ο ώριμος άνθρωπος είναι <u>ελεύθερος</u>. Ελεύθερος απέναντι στην ανάγκη, στο χρόνο, στό περιβάλλον, στην ατυχία, στην ασθένεια, στο πάθος, στο σφάλμα, στην επιτυχία ακόμα και στο θάνατο (Κοσμόπουλος, σελ. 107). Έχει εσωτερική τάξη, γαλήνη, ηρεμία. Είναι ελεύθερος από το φόβο, από συναισθήματα, επιθυμίες, από συμπλέγματα, χωρίς να παραιτείται από αγώνες, δεν παραδίδεται στην αγωνία. Είναι ο ευτυχής. Βιώνει το ωραίο, κρατάει μια ηθική στάση απέναντι στον κόσμο. Βρίσκεται σε ειρηνική στάση προς τις δυνάμεις του εσωτερικού του κόσμου που αποτελούν κινητήρια δύναμη για μια αγωνιστική ζωή. Μπορεί να είναι εσωστρεφής ή εξωστρεφής, αυτό δεν έχει μεγάλη σημασία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adler, A.: Ανθρωπογνωσία. Μετ. Γ. Παλαιολόγου. Έκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1971.

- : Ανθρώπινοι Χαρακτήρες, Άτλας, Αθήνα 1956.

- : Το κοινωνικό ενδιαφέρον. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974.

- : Τα προβληματικά παιδιά. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974.

- : Τι θά πρεπε να σημαίνει για σένα η ζωή. Κέδρος Αθήνα 1974.

- : Το νόημα της ζωής. Επίκουρος, Αθήνα, 1974.

- : Οι νευρώσεις και η Ερμηνεία τους. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1974.

- : Συγκριτική ατομική Ψυχολογία. Γκοβόστης, Αθήνα, 1974.

- : Ο νευρικός χαρακτήρας, Γκοβόστης, Αθήνα, χ.χ.

- : Η αγωγή του παιδιού, μετ. Ε. Καμπουρίδης, Αναγνωστίδη, Αθήνα, χ.χ.

Ασπιώτη, Αρ.: Θέματα της σημερινής Ψυχολογίας. Ινστ. Ψυχ. Υγιεινής, Αθήνα, 1955.

- : Προς ολοκλήρωσιν της προσωπικότητος. Ινστιτ. Ψυχ. Υγιεινής, Αθήνα, 1959.

- : Η ψυχική ωριμότης του ανθρώπου. Ινστ. Ψυχ. Υγιεινής, Αθήνα, 1954.

Argyle, M.: Η ψυχολογία της διαπροσωπικής συμπεριφοράς, Θυμάρι, Αθήνα, 1981.

Crawley, R., Corcoran, D.J.: Personality Development. Open University Socialisation. Units 6-9. O. U. Pres 1971.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Danzinger, K.: Socialisation. Penguin, Modern Psychology. Middlesex Englang, 1976[3].

Debesse, M.: Ψυχολογία του παιδιού. Μετ. Ξυροτύρη, Έκδ. Κένταυρος, Αθήνα, 1975.

- : Ψυχολογία του Εφήβου. Μετ. Λ. Κούλα, ΧΕΕΛ, Αθήνα, 1959.

Dreikurs, R.: Οι βασικές αρχές της αντλεριανής Ψυχολογίας. Κέδρος, Αθήνα, 1975.

- et al: Το δικαίωμα να είσαι παιδί. Εκδ. Γλάρος, Αθήνα χ.χ.

- : Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση. Ερμής, Αθήνα, 1979.

- : Η δημοκρατία στο σπίτι. Εκδ. Γλάρος Αθήνα 1979.

- : Η πρόκληση να είμαστε γονείς. Εκδ. Γλάρος Αθήνα 1976.

Fend, Helmut: Sozialisierung und Erzichung. Belz. Berlin, 1970[3].

Frankl, V.: Αναζητώντας νόημα ζωής και ελευθερίας. Τάμασος, Λευκωσία, 1982[3].

- - : Ο θεός του συνειδήτου. Τάμασος, Λευκωσία, 1983.

Φρομ, Ε.: Ο φόβος μπροστά την ελευθερία, Μπουκουμάνη, 1971.

- : Η υγιής κοινωνία, Μπουκουμάνη, 1975.

- : Ο άνθρωπος για τον εαυτό του. Μπουκουμάνη 1974.

- : Ψυχανάλυση και θρησκεία. Μπουκουμάνη 1974.

- : Η τέχνη της αγάπης. Μπουκουμάνη 1975.

- : Η εικόνα του ανθρώπου στον Μαρξ. Μπουκουμάνη 1975.

- : Η κρίση της Ψυχανάλυσης. Μπουκουμάνη 1975.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φρομ, Ε.: Θα επικρατήσει ο άνθρωπος; Μπουκουμάνη 1977.

Φρόϋντ, Σ.: Άπαντα (16 τόμοι).

Herrmann, Theo: Lehrbuch der empirischen Persönlichkeitsforschung. Hogrefe, Göttingen, 1976[3]

Hall. C.S., Lindzey, C.: Theories of Personality. John Wiley N.Y. 1970[2]..

Χασάπη, Ι.: Ψυχολογία της προσωπικότητας Α+Β τόμοι, Αθήνα, 1980[2].

Horney, K.: Ο νευρωτικός άνθρωπος της εποχής μας. Επίκουρος, Αθήνα, 1975.

- : Αυτοανάλυση. Καραβία, 1964.

- : Οι συγκρούσεις του εσωτερικού μας κόσμου. Καραβία, Αθήνα, 1969.

Χουρδάκη, Μ.: Οικογενειακή Ψυχολογία. Γρηγόρη, Αθήνα, 1983.

Hurrelmann, K., Ulich, Dieter: Sozialisationsforschung. Beltz, Weinheim-Basel, 1980.

Jung, C.: Αναλυτική Ψυχολογία. Γκοβόστης, Αθήνα χ.χ.

- : Ψυχολογικοί τύποι. Μαρή, Αθήνα, 1954.

- : Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του. Εκδ. Αρσενίδη, 1983,

Jaspers, K.: Allgemeine Psychopathologie, Springer, Berlin 1965[8].

Κοσμόπουλος, Αλ.: Σχεσιοδυναμική, Παιδαγωγική του Προσώπου. Αθήνα, 1983.

Κυριακίδη, Π.: Οι φοιτητές μας. Θσ/νίκη 1978.

- : Η σημερινή κοινωνική κατάσταση του διδασκάλου της επαρχίας. Ιωάννινα 1976.

- : Αίτια επιτυχίας και αποτυχίας της ατόμων που μετακινούνται από τα χωριά στις πόλεις. Θεσσαλονίκη 1983.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Wenar, Charles: Personality Development, Houghton Miffin Co Boston N.Y. 1971.

Wolman, Benjamin (Editor): International Encyclopaedia of Psychiatry, Psychology, Psychoanalysis and Neurology. Aesulapius Publishers Inc. N.Y. 1977.

Wurzbacher, G.: Der Mensch als soziales und Personales Wesen, Stuttgart, Enke, 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φρομ, Ε

Φρόϋντ,

Herrman

Hall.

Χασάπη

Horne

-

-

Χουρ

Hurr

Jung

-

-

Jaspers

Κοσμόπουλ

Κυριακίδη,

-

-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1070

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ